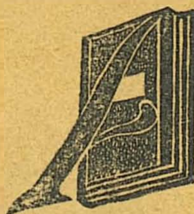
DIN PUBLICAȚIILE REVISTEI „SATUL ȘI ȘCOALA“
— Redactată de C. Iencica și D. Goga —

No. 9

DIMITRIE TODORANU

BAZELE PSIHOLOGIEI CARACTERULUI



INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“, CLUJ, STRADA MEMORANDULUI 22
1935

DIN PUBLICAŢIILE REVISTEI „SATUL ŞI ŞCOALA“
— Redactată de: C. Iencica şi D. Goga. —

No. 9

DIMITRIE TODORANU

BAZELE
PSIHOLOGIEI CARACTERULUI



— INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“ CLUJ, STRADA MEMORANDULUI 22 —
1934

BAZELE PSIHOLOGIEI CARACTERULUI

Introducere

W. McDougall, unul din marii psihologi ai vremii noastre, relevă, la începutul lucrării sale „Energiile Omului“, faptul că psihologia este cea mai importantă şi cea mai grea dintre toate ştiinţele.

E cea mai importantă pentrucă fără o cunoaştere obiectivă şi aprofundată a vieţii psihice, conduita umană este supusă — în marea complexitate a mediului fizic şi social de azi, — celor mai dezastruoase erori. Desvoltarea ştiinţelor naturale a complicat şi a diferenţiat aşa de mult împrejurările exterioare de trai, încât adaptarea la condiţiile moderne de viaţă nu se mai poate efectua în virtutea tradiţiei şi a obiceiurilor care altădată dirijau acţiunile omului înăuntrul unor forme sociale nediferenţiate şi simple. Dacă obişnuinţele vechi şi tradiţia nu mai satisfac astăzi exigenţele vieţii, însemnează că pentru reuşita şi echilibrul vieţii individuale şi sociale trebue să ne ridicăm la principiile ordonatoare şi regulatoare ale intelectualităţii. „Strămoşii noştri îndepărtaţi, scrie acelaşi autor în altă parte [1]), trăiau prin instinct, ajutaţi de puţină inteligenţă. Străbunicii noştri trăiau în lumina tradiţiilor acumulate care controlau, într'o oarecare măsură, impulsurile lor instinctive. Noi, dotaţi cu aceleaşi instincte puternice şi aceeaşi mică doză de inteligenţă, în lipsa orientării pe baza tradiţiilor acceptate, trebue să încercăm a trăi prin lumina raţiunii“. Această ascensiune la planul raţional este cu neputinţă fără o prealabilă şi temeinică cunoaştere a naturii umane, a năzuinţelor şi înclinărilor sale de activitate, a puterilor sale intelectuale şi afective. De altă parte, progresul ştiinţelor care privesc anumite direcţii ale activităţii omeneşti — ca istoria, sociologia, economica, politica, pedagogia, — este în strânsă dependenţă de progresul cunoştinţelor referitoare la natura psihologică a omului şi la principiile adevărate dela baza conduitei umane.

Psihologia e şi cea mai grea dintre ştiinţe, datorită naturii fenomenelor pe care le studiază. Ea se ocupă de experienţa şi acţiunile unui organism unitar, însă vast din punct de vedere al complexităţii factorilor ce-l compun şi al condiţionărilor dela temelia activităţii. Activitatea psihică e în funcţie de o parte de structura biologică a organismului şi de alta, de condiţiile

[1]) *W. McDougall:* Character and the Conduct of Life. p. 3, London Methuen 1928.

mediului (fizic şi social) ambiant. *Trăirea* interioară care formează specificul fenomenelor psihice e, fără îndoială, conexată de structura şi manifestările organic-corporale. Dar se poate reduce „trăirea“ interioară la condiţiile morfo-chimice ale corpului? Nu cădem în epifenomenalism? Privind mai departe lucrurile prin prisma credinţei că tipul desăvîrşit al ştiinţei este cel al ştiinţelor naturii, care lucrează cu materia neînsufleţită, putem oare asimila fenomenele psihice celor fizice sau, mai precis, principiile şi determinismul din lumea psihică sunt aceleaşi ca şi principiile şi cauzalitatea ştiinţelor fizice? Admiterea uneia sau alteia dintre aceste vederi este hotărîtoare pentru întreaga construcţie ştiinţifică ulterioară. A pleca dela presumpţia, scrie McDougall, că există identitate de legi între fenomenele biologice şi fizice, însemnează a intra dela început într'un impas.

Din aceste cauze se impune ca, înainte de a începe tratarea problemei speciale ce ne preocupă, să fixăm câteva date principiale, care ne vor călăuzi în analizele ce vor urma.

Psihologia după ce s'a desprins de metafizică, la începutul veacului trecut, a căzut în sfera de influenţă a ştiinţelor fizico-chimice. Lăsând preocupările referitoare la natura şi origina „sufletului“ religiei şi filosofiei propriu zise, psihologii oficiali au transpus în domeniul fenomenelor psihice odată cu metodele, şi principiile ipotetice şi explicative proprii ştiinţelor materiei. Această radicală schimbare de perspectivă a avut consecinţe deosebit de importante pentru cursul cercetărilor psihologice. Psihicul era considerat drept o sumă de senzaţii sau un „polipier de imagini“ (Taine), iar psihologia devenise o „atomistică“ a spiritului. Senzaţiile şi ideile erau datele simple (corespunzătoare atomului din fizică) prin *asociaţia* şi uneori din sinteza cărora se clădeşte întreaga structură psihică a individului. Privirea cercetătorului era îndreptată spre alcătuirea conţinutului psihic, uitând factorii organizatori, formali ai acestuia.

Neîndoios că această fază asociaţionistă sau atomistă din evoluţia psihologiei ştiinţifice a adus şi unele contribuţii reale. A cercetat cu multă minuţiozitate aspectul sensorial al individualităţii şi a deschis drumul metodei experimentale care avea să stăpânească întreaga desvoltare ulterioară a studiilor psihologice. Atomismul mecanicist mai are şi azi reprezentanţi întârziaţi iar principiile lui se pot găsi în parte la şcoala *behavioristă* (extremă) şi *„reflexologică“* din zilele noastre.

Această fază a fost însă în mod firesc depăşită. Psihologia asociaţionistă era inaplicabilă şi ineficace atunci când era vorba să se explice manifestările istorice, sociale, artistice, etc.. A explica geneza şi procesul de creaţiune al unei mari opere muzicale sau literare prin.... asociaţia mecanică

(sau chiar sinteza) unor senzaţii ori idei, era o încercare nu numai infructuoasă ci şi hazlie. Acest fapt a determinat pe caracterologul L. Klages să scrie următoarele despre această psihologie: „Eforturile unei întregi „ştiinţe" cântăresc mai puţin decât o singură pagină psihologică de Goethe sau de Jean Paul ..." [2]).

Intre şcolile care reprezintă o reacţiune faţă de atomism, psihologia spiritualistă (Dilthey, Spranger) şi curentul caracterologic german ocupă un loc deosebit. In general, au apărut ramuri şi curente al căror punct de plecare îl forma necesitatea explicării unui anumit câmp de manifestări umane: medical, economic, juridic, educativ, etc. Explicarea dată părţii a fost însă extinsă asupra totului; punctele de plecare s'au uitat şi se căuta să se dea o doctrină unitară despre întregul câmp al manifestărilor psihice. „Psihanaliza" lui S. Freud de ex., care a început prin a fi o metodă de terapeutică psihică a nevrozelor, s'a desvoltat aşa de mult încât a devenit una dintre cele mai puternice şcoli care tinde să explice orice fenomen psihic, — dela fenomenele psiho-patologice la fenomenele de creaţiune ştiinţifică, filosofică sau artistică. Acelaşi lucru s'a petrecut şi cu psihologia „individuală" a lui Adler.

Probabil că directivele psihologice nu conţin, în parte, întregul adevăr, iar ideia explicării vastei complexităţi a manifestărilor psihice pe baza unui singur principiu, nu are suficiente temeiuri.

In pluralitatea directivelor şi concepţiunilor psihologice contimporane putem distinge, din punct de vedere al principiilor generale, două linii de orientare: (1) de o parte, curentele psihologice care se îndreaptă către explicarea *cauzal-mecanică* a fenomenelor psihice [3]); (2) de alta, curentele a căror principii explicative sunt deterministe, însă *final-dinamice* şi care separă în mod hotărît fenomenele naturii vii de înfăţişările naturii moarte. Aceste curente trec dincolo de paralelismul *psiho-fizic* potrivit căruia există în organism două cadre de manifestare — specifice proceselor psihice şi celor fiziologice, — care n'au nici un punct de contact. Monismul biologist consideră organismul drept o unitate de viaţă cu multiple aspecte în care fiziologicul şi psihicul se întrepătrund şi se influenţează reciproc. Aceste curente mai opun cauzalităţii rigide, mecanice din fenomenele anorganice, finalitatea (caracteristică acţiunilor *cu scop*) şi probabilitatea, care se desprind din interpretarea manifestărilor vitale, — considerând activitatea *liberă* ca una din notele proprii vieţii psihice.

[2]) *L. Klages*: Les Principes de la Caractérologie. (Tr. fr.) Paris. Alcan. 1930 p. [illegible].
[3]) Pentru interpretarea tipic mecanistă a fenomenelor vitale se poate consulta: *I. Loeb*: La Conception mécanique de la vie, Paris. Alcan.

Deosebirea dintre manifestările organice şi anorganice se evidenţiază prin admiterea ipotezei energiei psihice (vitale, organice ori spirituale) deosebită ca natură de energia fizică, materială. Diferenţa dintre manifestarea energetică organică şi anorganică se vădeşte de pildă, în concentrarea activităţii (în procesul de atenţie) unde se manifestă în forma sa cea mai simplă „funcţiunea particulară fiinţelor vii şi anume, funcţiunea de augmentare a energiei la nivelurile superioare ale potenţialităţii şi eficienţei, în opoziţie cu degradarea energiei care caracterizează procesele lumii inorganice.“ [4]).

Incercăm o precizare a acestor idei generale. Cauzalitatea mecanică este specifică sistemelor rigid organizate ale lumii materiei, iar cauzalitatea, sau mai bine, determinismul finalist, este caracteristic manifestărilor vitale.

Sistemele mecanice se comportă ca maşinile, cu mişcări stereotipe şi prestabilite. Raporturile dintre elementele sistemului sunt neschimbabile, întregul sistem fiind supus *repetiţiei*. Acest sistem e dominat de inerţie şi e pus în mişcare de o forţă *extrinsecă* lui. Un caz lămuritor: motorul unui automobil. Pentru a fi pus în mişcare e nevoe de intervenţia unui mecanic. Odată pornit, pistoanele urmează acelaşi curs stereotip, rotaţia motorului rămâne constantă până la o nouă intervenţie a mecanicului, care schimbă viteza sau apasă pe accelerator. Repetiţie stereotipă, mişcări rigid hotărîte, raporturi neschimbabile între părţi, forţă activantă exterioară, — iată însuşirile tipice ale sistemelor mecanice.

In sistemele final-dinamice (teleologice sau de entelechie), ce se întâlnesc în lumea biologică, avem de a face cu reacţiuni adaptative în care intră în joc autonomia eului cu substratul lui dispoziţional şi tendenţional. Raporturile dintre eu şi ansamblul condiţiilor de viaţă în care se desvoltă, sunt schimbabile, dinamice; aceşti factori ating un anumit echilibru pentruca în momentul imediat să fie distrus în vederea unei noui restabiliri. Intre întâiul şi al doilea moment există continuitate şi durată organică. Stau, de ex., la masa de scris, preocupat de clarificarea şi rezolvirea unei probleme de filosofie. Intre mine şi problemă se stabileşte o conexiune organică. Ieri însă îmi fixasem o întâlnire pentru ora 16. La apropierea acestei ore, părăsesc preocuparea şi ies. Ar fi o naivitate supărătoare să cred că ceasornicul ca atare mă sileşte să părăsesc casa şi preocuparea... (Şi totuşi cam în acest sens mi-ar interpreta mecaniciştii comportarea). Apariţia orei 16 a schimbat raporturile sistemului întrucât a apărut pe întâiul plan o altă preocupare. Forţa activantă nu mi-e exterioară ci *intrinsecă*, fixată în dorin-

---

4) *W. McDougall*: The Energies of Men. London Methuen 1932 p. 131. Pentru explicarea biologic-finalistă a manifestărilor psihice, lucrările lui *S. H. Jennings (Das Verhalten der niederen Organismen*, trad. din engl. Leipzig. Teubner 1920; *Vie et Mort*. trad. fr. Paris. Alcan. 1927 şi *The biological Basis of Human Nature*. London. Faber. 1930), sunt de o importanţă deosebită.

ţele, obligaţiile şi scopurile mele generale. Dacă între timp îmi vine în minte o nouă obligaţie — mai superioară şi mai urgentă — trimit un bilet în locul meu la întâlnire şi îmi dirijez activitatea în altă parte. Deci nimic mecanic, nimic rigid, ci în conformitate cu complexul tendinţelor şi dorinţelor mele specifice care îmi conduc pe un drum sau altul acţiunile. In timp se mai petrece un fenomen de o importanţă covârşitoare pentru sistemele vitale : organismul se transformă, acumulează experienţe nouă, care dau o nouă „organizare" vieţii, schimbând raporturile vechi cu ambianţa.—Prin aceasta sistemele biologice *evoluează,* puterea lor intrinsecă şi activantă fiind *formatoare* şi nu *formată* (ca în cazul rigidităţii sistemelor mecanice).

Pentru a invedera deosebirile cu privire la mecanism şi finalism vom considera *faptul* faimosului „reflex condiţional" (sau poate „condiţionat") a lui I. P. Pavlov.

„Reflexul condiţional"[5]) se poate exemplifica prin următoarele: La câine, de ex., secreţia glandei salivare este determinată în mod normal de vederea sau apropierea unui aliment. Intre aliment şi glanda salivară există o legătură nervoasă uşor de trecut. Reacţiunea glandulară e în acest caz un reflex absolut, primar, nativ. Dacă aşezăm însă la câine un dispozitiv în aşa fel încât să se poată lua secreţia salivară şi prezentăm alimentele însoţite de sunetul unui clopoţel, vom observa — după mai multe încercări — că animalul nostru înfometat (a se nota acest detaliu) îşi va accelera secreţia glandei salivare *numai* la auzul sunetului provocat de clopoţel, fără a i se mai prezenta şi alimentul. In reacţiunea glandei salivare faţă de sunet avem un reflex „condiţional", sau, condiţionat de un nou stimulent exterior. Cum se interpretează „reflexologic" acest fapt ?

Presupunem H câmpul (fiziologic) sensorial excitat de vederea hranei ; C câmpul sensorial stimulat de sunetul clopoţelului, iar E nervul eferent (motoric) conexat de glanda salivară. Intre H şi E e o cale nervoasă originară cu o rezistenţă foarte redusă. La vederea hranei, impulsul nervos dela H trece — prin intermediul sistemului nervos central — în E care provoacă mărirea cantităţii de secreţie în glanda salivară. Intre C şi E nu există nici o conexiune nervoasă. După mai multe repetiţii însă, rezistenţa nervoasă între C şi E slăbeşte, astfel că impulsul nervos dela C trece în E şi accelerează secreţia salivară, — fără prezenţa lui H. In acest chip se explică de către reflexologi (Pavlov, Bechterew) întreaga activitate a animalelor superioare. In totdeauna reacţiunile de felul celor de mai sus sunt determinate de o împrejurare a lumii exterioare. Reacţiunea e în sine specifică şi constantă, deci mecanistă. Această interpretare numită, de prota-

[5]) Cf. *I. P. Pavlov:* Les réflexes conditionnels. Paris. Alcan. 1927. Pentru interpretarea obiectivistă a se vedea şi *E. Augier*: Mécanismes et Conscience. Paris. Alcan. 1934.

goniştii ei, *obiectivă* şi care neglijează aspectul de *trăire* interioară ce însoţeşte orice comportare, are în vedere numai structura nervoasă a organismului, — orice acţiune fiind o descărcare a unui impuls centrifugal cauzat de o excitaţie centripetală ajunsă în sistemul nervos central.

Explicaţia *asociaţionistă* a acestui fenomen e tot mecanistă însă în alţi termeni. „Ideia" alimentului prin capacitatea sa motorică dă naştere, în mod normal, secreţiei salivare. Această ideie a alimentului venind în repetate rânduri în legătură cu sunetul clopoţelului se „asociază" (prin contiguitate în acest caz, iar în altele prin continuitate) cu „ideia" sunetului clopoţelului; după mai multe încercări, apariţia „ideii" de sunet „reproduce" ideea de aliment care determină secreţia salivară pe baza forţei „ideo-motorice" a acestei idei. (In asociaţionism ideile nu sunt de natură strict cognitivă întrucât se simţea nevoia explicării manifestărilor exterioare; – pentru aceasta ideile s'au dotat cu forţă motrice). In limitele unor asemenea „asociaţii" şi „reproduceri" de idei se explică, de ex., învăţarea „fricei de om" pe care unele animale nu o posedă nativ.

Interpretarea *biologic-finalistă* urmează alt curs. Animalul e sub stăpânirea puternicei trebuinţe a foamei, care în momentul apariţiei hranei se transformă într'o tendinţă impulsivă de acaparare a hranei, tendinţă care determină în organism o reacţiune globală în care secreţia salivară e numai un component. Conexiunea dintre aliment şi organism este nativă. Prin învăţare — datorită legii efectului — trebuinţa şi tendinţa se leagă de configuraţia situaţiei în care apare obiectul alimentului. După mai multe repetiţii, trebuinţa fiind mereu activă, creiază dispoziţia de prindere a alimentului prin auzul sunetului, sunet care actualizează întreaga configuraţie a situaţiei capabile să satisfacă tendinţa foamei. Sunetul nu mai e în acest caz o sumaţie de senzaţii într'o idee care se asociază cu ideea alimentului ci a primit — prin experienţă — o anumită *semnificaţie* în conexiune cu o trebuinţă activă. Perceperea situaţiei şi reacţiunea globală *conativă* de satisfacere a trebuinţei, a lăsat în organism o dispoziţie conativă care se actualizează dacă trebuinţa este activă şi dacă situaţia şi-a menţinut semnificaţia. Căci după alte încercări în care sunetul nu mai e însoţit de aliment, animalul nu mai reacţionează cu accelerarea secreţiei salivare, sunetul luând altă semnificaţie şi ne mai fiind capabil să actualizeze dispoziţia prinderii hranei. Astfel că reacţiunea salivară presupune o tendinţă a foamei activă şi o semnificaţie pozitivă — prin învăţare — în legătură cu o situaţie dată. Trebuinţele active deci şi semnificaţia pentru organism a situaţiei crează reacţiunile globale. Acestea fără îndoială presupun o stimulare internă şi externă de natură cognitivă (determinată de prezenţa unei tendinţe), o elaborare interioară care actualizează dispoziţiile experienţelor anterioare,

pentruca apoi impulsul elaborat să ia drumul eferent, conativ. In acest proces nu e însă nimic mecanic sau sumativ, ci o desfăşurare organică a unui proces de viaţă, specific dela individ la individ. Determinismul e în funcţie de substratul tendinţelor şi de configuraţia dispoziţiilor individuale şi nici de cum nu e pricinuit de situaţiile exterioare ca atare.

Trebue remarcat totuşi că nici o concepţie nu reuşeşte să dea o explicaţie pe deantregul mecanistă sau finalistă. Mecanicismul aplicat vieţii lasă o uşiţă şi finalismului datorită rezistenţei unor fenomene de a intra în tiparele mecaniste, după cum interpretarea finalistă a vieţii găseşte unele manifestări psihice stereotipe, automate şi cu multă fixitate în desfăşurarea lor. (Acestea sunt însă produse ulterioare ale evoluţiei onto – şi filogenetice).

Deocamdată e inutil să mai subliniem insuficienţa explicativă a punctului de vedere mecanist. Căci chiar dacă între manifestările fizice şi psihice n'ar fi diferenţă de natură, rămân, — peste existenţa unui principiu comun şi general — fapte, manifestări şi probleme specifice care aşteaptă fiecare, în parte, o lămurire.

Analiza problemei noastre speciale se va desfăşura urmând principiile interpretării dinamic-finaliste. Iar pentru a depăşi discuţiile referitoare la raportul dintre corp şi psihic, plecăm dela ipoteza că orice individualitate reprezintă o unitate dinamică de viaţă în a cărei manifestări globale psihicul şi fiziologicul sunt numai aspecte, fără existenţă independentă. Modificările din structura morfo-chimică a organismului au repercusiune asupra trăirii şi acţiunii psihice, după cum procesele psihice influenţează, la rândul lor, mersul proceselor strict fiziologice. Dacă există vre-o diferenţă importantă între structura corpului şi a psihicului, ea consistă în faptul că „desvoltarea organizării mintale este mai plastică decât cea a corpului, mai susceptibilă de modelare prin influenţe din afară şi prin efort interior"[6]).

Activitatea individualităţii, desfăşurare organică de comportări — cu dublul aspect de *trăire*[7]) şi exteriorizare — care formează obiectul cercetării psihologice, nu constitue un sistem mecanic. Ea e întotdeauna adaptativă şi finalistă — cu scop — ţintind la satisfacerea trebuinţelor tendenţionale care decurg din însaşi structura biopsihică a individualităţii. Determinismul finalist, specific fenomenelor vitale, nu e *necesar* ci *probabil*, — ceeace înseamnă că certitudinea prevederii din lumea fizică nu poate fi transpusă ca atare în domeniul biologic. Fenomenele vitale se pot prevedea în ceeace priveşte *sensul* şi *semnificaţia* lor pentru viaţa individualităţii, însă nu în

6) *W. McDougall*: The Energies of Men. London. Methuen. 1932. p. 30.

7) Acest aspect este cu desăvârşire neglijat de „psihologia fără conştiinţă" reflexologică sau behavioristă extremă (Watson). Dacă identificăm conştiinţa cu *trăirea* interioară, atunci suntem îndreptăţiţi să credem că ea există şi la cele mai inferioare fapturi.

ceeace priveşte realizările concrete, exterioare. Altfel zis, prevederea psihologică îmi stabileşte direcţia desfăşurării acţiunii, însă realizările efective şi, mai ales, punctele de ajungere sunt supuse probabilităţii, datorită faptului că în sistemele organice acţiunea poate fi modificată de apariţia neaşteptată a unei tendinţe latente (sau de o nouă împrejurare externă) care poate modifica profund cursul acţiunii începute. E aceasta altceva decât a nu corespunde aşteptărilor, a distruge o încredere acordată, — lucruri aşa de frecvente în viaţă?

Activitatea psihică este în directă conexiune cu mediul, cu totalitatea împrejurărilor de viaţă (fizice şi sociale) în care se desvoltă individualitatea. Mediul oferă condiţiile de manifestare pentru organism. Intre organism şi mediu există o corelaţie reciprocă; cu cât structura organică este mai complexă cu atât şi mediul este mai diferenţiat şi invers, cu cât structura este mai simplă, cu atât mediul este mai puţin complicat.

Fixându-ne acum problema ne întrebăm: ce reprezintă caracterul înăuntrul activităţii psihice totale? Care este natura şi structura sa şi care sunt factorii săi determinanţi?

In vechea psihologie asociaţionistă locul pentru caracter era ca şi inexistent datorită faptului că viaţa psihică era redusă la senzaţii şi idei, deci la aspecte ale conţinutului cognitiv. Această psihologie, exagerat intelectualistă, a neglijat domeniul caracterului, lăsând lămurirea lui în sarcina Eticei, iar formarea lui era considerată ca o datorie a bisericii, clericilor sau moraliştilor. De aci derivă marile erori educative şi cele mai numeroase din iluziile neîntemeiate ale pedagogilor. Cum s'ar putea forma caracterul fără o prealabilă şi temeinică cunoaştere a vieţii psihice, a înclinărilor, năzuinţelor şi puterilor ei proprii, variabile în calitate şi intensitate dela ins la ins? E posibil să dirijezi şi să formezi în direcţii anumite cursul desvoltării individuale atâta vreme cât nu ştii ce ai de format şi nu cunoşti natura ereditară şi structura psihică reală a omului dat?

Problema *organizării* şi arhitectonicei psihice a rămas în afara sferii de preocupare a cercetărilor asociaţioniste. Legea asociaţiei nu explică nimic ci era un principiu comod care înlocuia o explicaţie. Cercetătorii asociaţionişti (germani, francezi, — Taine — sau englezi — Hartley, Spencer, Mill, Bain, etc.) vedeau numai „copacii“ (senzaţiile şi ideile) uitând „pădurea“ (marile sisteme sintetice şi „integrate“ ale individualităţii psihice).

O mică excepţie face doar Herbart care vorbeşte de „massa aperceptivă a ideilor“ şi de sisteme şi subsisteme de idei care se organizează în legătură cu o anumită funcţiune; Herbart vorbeşte chiar şi de acţiunea „desub pragul conştiinţei“ a ideilor-forţe, atrăgând prin aceasta atenţia asupra întinsului câmp al manifestărilor subconştiente.

Neglijarea însuşirilor de caracter de către psihologia oficială a determinat pe unii cercetători să încerce umplerea acestui gol prin crearea unei noi ştiinţe. Astfel J. St. Mill propunea întemeierea „Etologiei" iar Ch. Mercier a „Praxiologiei", ştiinţe a căror menire e să se ocupe cu studiul conduitei practic-etice a persoanei umane.

Au existat, prin urmare, două piedeci esenţiale în calea progresului cercetărilor referitoare la problema caracterului: de o parte, orientarea asociaţionistă şi intelectualistă a psihologiei la începutul pozitivării ei şi, de alta, lăsarea problemei caracterului şi a formării lui în grija Eticei, Religiei, etc.

Ceeace n'a făcut însă asociaţionismul intelectualist, au realizat curenţele biologiste şi vitaliste din psihologia zilelor noastre, — în limitele cărora se va încerca în acest studiu lămurirea problemei caracterului.

Aspectul istoric al chestiunii va fi eliminat[8]). De asemenea nu vom încerca să facem o expunere sistematică a curentelor din psihologia actuală — care ar pretinde un spaţiu prea întins — ci vom aduna din vasta literatură privitoare la această chestiune, acele părţi care definesc natura şi structura caracterului. Vom urma apoi drumul firesc al sistematizărilor, căutând să cuprindem aceste teorii într'o vedere de ansamblu. Va trebu să subliniem apoi importanţa practică a caracterului şi să lămurim — pe cât posibil — problema *formării* lui.

Ca încheere, vom considera problema caracterului sub un unghiu mai larg, căutând să facem o apropiere între integralitatea persoanei umane în caracter, şi sistemul valorilor obiective care formează esenţa culturii. Căci dacă se accentuează atât de mult faptul că manifestările de caracter sunt forme specific omeneşti şi dacă se consideră ca scop fundamental al şcoalei formarea caracterului, — aceasta se datoreşte faptului că viaţa socială echilibrată şi organică se bazează pe caractere, iar între armonia interioară a vieţii psihice în caracter şi între armonia exterioară a vieţii valorilor în cultură, există o directă reciprocitate şi un proces continu de alimentare şi întrepătrundere.

---

[8]) Pentru istoric a se vedea: *A. A. Roback:* The Psychtoogy of character. London. Kegan. 1927.

I.

NATURA ŞI STRUCTURA CARACTERULUI

Cunoaşterea naturii umane constitue o preocupare permanentă a spiritului omenesc. Subiect cunoscător şi obiect de cunoscut în acelaşi timp, omul şi-a făcut despre sine şi destinele sale o concepţie variabilă în timp şi spaţiu, după ideile dominante ale vremii şi după nivelul general al ştiinţelor.

Este însă rar cazul şi aproape cu neputinţă de găsit, când o concepţie să fie unitară şi generală pentru o epocă dată. De obiceiu se pot distinge trei rezervoare deosebite care acumulează în ele cunoştiinţa: de o parte, înţelepciunea şi sensul comun popular isvorît din contactul primitiv şi direct cu realitatea aşa cum ea apare naivităţii umane, de alta cugetarea filosofică şi creaţia artistică — ce încearcă să realizeze esenţele şi să reveleze adevărurile în forme simbolice — şi în sfârşit, ştiinţa propriu zisă, zidită la origină pe sensul comun popular, apoi pe temeiuri şi metode proprii.

E firesc aşadar ca în fiecare epocă să întâlnim — mai ales când e vorba de natura umană — adevăruri pretinse şi de înţelepciunea populară şi de speculaţie sau literatură ca şi de ştiinţe, care se ocupă de diversele aspecte ale realităţii.

Pentru cercetarea adevărurilor referitoare la caracter vom părăsi tărâmul popular, filosofic sau artistic, ţărmurindu-ne numai la datele ştiinţei.

Trebue notat însă că datorită progresului considerabil al ştiinţelor vieţii, începând cu a doua jumătate a veacului trecut, problemele mari în legătură cu viaţa practică a omului au încetat de a mai fi desbătute numai de simţul popular sau de cugetarea filosofică ori de creaţia artistică, devenind probleme centrale ale Psihologiei. Această mare schimbare de perspectivă se datoreşte în deosebi vitalismului şi biologismului ştiinţific, care aprofundând manifestările vieţii, a reuşit să-i descopere resorturile tendenţionale adânci ce-i determină şi dirijează cursul.

Şi ceeace e mai caracteristic, în domeniul studiului referitor la caracter, linia iniţiată de Teophrastus — trecând prin La Rochefoucauld, La Bruyère, Vauvenargues, etc. — şi cea începută de cercetările fiziologice ale lui Hippokrates şi Galenus ce se întinde până la contimporanul Berman

ca şi cea determinată de achiziţiile ştiinţifice actuale, se întretae, pentru a sublinia semnificaţia crucială a manifestărilor de caracter în ansamblul psihismului. Din aceste isvoare deosebite derivă multiplicitatea şi diversitatea aparentă a concepţiilor referitoare la caracter, pe care le întâlnim înăuntrul directivelor prezente din Psihologie.

După McDougall nu se poate vorbi de o concordanţă în domeniul studiilor despre caracter, personalitate, etc., pentrucă n'avem o terminologie unitară; nu putem de asemenea aduce o astfel de terminologie fiindcă cercetătorii se depărtează foarte mult unii de alţii în concepţiile lor [9]). O doctrină unitară despre caracter se impune însă cu atât mai mult cu cât cercetările prezente din acest domeniu se îndreaptă către utilizarea experimentului.

Din acest motiv, expunerea teoriilor mai de seamă despre caracter ne va sluji în încercarea ce vom face-o în vederea elaborării unei concepţii unitare care va putea servi ca bază pentru cercetarea experimentală.

Dacă privim marea diversitate de opinii referitoare la caracter sub unghiul generalităţii, o putem grupa în trei clase distincte:

1. Un prim punct de vedere este reprezentat de cercetătorii care concep *caracterul ca sinonim cu individualitatea* sau cu personalitatea. Această concepţie se întâlneşte la majoritatea psihologilor francezi, la o bună parte din cei germani (din curentul caracterologic) şi în parte la unii americani. De pildă, G. Poyer scrie: „Termenul de caracter are în ochii noştri sensul de *individualitate psihică*" [10]). Iar Pauhlan susţine: „Caracterul unei persoane este ceeace o caracterizează, ceeace o face să fie ea şi nu alta. Caracter, personalitate, individualitate, desemnează aproape acelaşi lucru" [11]). In acelaşi sens Th. Ribot, vorbind despre psihologia sintetică, crede că datoria acesteia este de a stabili „trăsăturile esenţiale ale unei veritabile individualităţi, ale unui adevărat caracter" [12]). Această identificare este însă de natură să creeze o seamă de confuzii inadmisibile care îngreunează lămurirea conceptului de caracter. Individualitatea *are*, dar nu e caracter; individualitatea nu *este* ci poate *dobândi* un caracter. In vreme ce caracterul reprezintă organizarea şi integrarea unor anumiţi factori componenţi ai individualităţii, aceasta din urmă cuprinde totalul manifestărilor psihice naturale. Pe scurt, caracterul este numai un factor al individualităţii, sau, mai bine, se desvoltă din anumiţi factori ai acesteia.

---

9) *W. McDougall*: Ueber die Bedeutung der Worte „Charakter" und „Persönlichkeit". *Charakter*. H. 3. 1932. p. 119.

10) *G. Poyer:* La Psychologie des Caractères, in *G. Dumas*: Traité de Psychologie. T. II. Paris. Alcan. 1924, p. 578.

11) *Fr. Pauhlan:* Les Caractères. Paris. Alcan. 1894. p. 1.

12) *Th. Ribot:* La Psychologie des Sentiments. Paris. Alcan. 1925. (Ed. 12).

2. Al doilea fel de a concepe caracterul se întâlneşte la cercetătorii care confundă caracterul cu *caracteristicul*[13]), particularul, distinctivul individual, deci cu acele trăsături psihice care diferenţiază într'un fel sau altul pe indivizi, — de orice natură ar fi aceste trăsături (fiziologice, cognitive, emotive sau conative). Admiterea unui asemenea punct de vedere întâmpină reale dificultăţi deoarece o mulţime de moduri de comportare, rămân, cu tot caracteristicul lor, fără semnificaţie profundă pentru fiinţa psihică Idiosincrasiile şi ticurile de ex., constitue particularităţi specifice pentru cei ce le au, însă ele nu se pot îngloba în configuraţia caracterului. „După această vedere, scrie McDougall[14]), chioreala de pe planul fizic sau diferenţa de culoare între cei doi ochi ai omului constitue o trăsătură a personalităţii sale, în vreme ce posesia celor doi ochi nu".

3. A treia grupă de psihologi consideră caracterul ca o organizare şi integrare a factorului emotiv şi conativ (voluntar) al individualităţii. Fără îndoială că datorită unităţii indestructibile a vieţii psihice, nu poate fi vorba de realităţi distincte ci numai de îndreptarea privirii cercetătorului spre un anumit *aspect* al psihismului, în vreme ce restul este lăsat — prin abstraţie — pe al doilea plan. Din această cauză schematismul conceptelor noastre din limbajul psihologic nu are un corespondent material, obiectiv.

Anticipând o precizare ulterioară, spunem că manifestările de caracter derivă din configurarea — predominantă în viaţa psihică — a proceselor de natură emotivă şi conativă din individualitatea care în contact cu valorile culturale ale ambianţei năzueşte spre realizarea personalităţii. Caracterul este „filiera" umană prin care trece individualitatea naturală spre dobândirea şi trăirea valorilor culturale.

In cele ce urmează ne vom ocupa numai de teoriile care se pot îngloba în cea din urmă grupă.

1. Teoria trăsăturilor (virtuţilor).

Această teorie e poate cea mai veche, mai populară şi mai extinsă teorie despre natura şi structura caracterului. Ea trebue însă dela început supusă unui examen critic, dacă nu chiar eliminată. In limitele acestei teorii o individualitate posedă un caracter numai dacă se comportă în diversele sale acţiuni potrivit idealelor înfăţişate de virtuţi. Omul de caracter este omul virtuos. Cu cât idealul de manifestare al individului cuprinde mai multe virtuţi, cu atât caracterul său este mai superior şi mai bogat.

13) *Cf. A. A. Roback*: Personality. Sci-art. Publ. Cambridge. 1931.
14) *W. McDougall*; The Energies of Men. p. 368.

Atâta vreme însă cât aceste virtuţi se consideră în afară de trăirea subiectivă individuală şi de situaţiile mediului extern de viaţă, apare cu necesitate următoarea problemă: Dacă virtuţile (de ex. curajul, onestitatea, răbdarea, generositatea, loialitatea, mila, etc.), sunt elementele constitutive ale caracterului, cine le dă *semnificaţia* etică şi umană şi care este modul lor de integrare în viaţa psihică? După o observare mai atentă a faptelor, ne dăm uşor seama că virtuţi ca persistenţă, răbdare, etc., se pot întâlni atât la cetăţeanul integru cât şi la răufăctorul de profesie. Haiducii noştri „jefuiau" pe cei bogaţi pentru a împărţi apoi ajutoare celor săraci... Sunt crime care se execută numai datorită unui curaj şi a unei răbdări neobişnuite. Astfel că nu virtutea în sine creiază caracterul ci mobilurile interioare, *scopurile* generale şi particulare care se găsesc la temelia activităţii individuale. *Mobilul interior* şi scopul activităţii este aşadar *criteriul* manifestărilor de caracter. Trăsăturile virtuoase sau virtuţile sunt numai unelte în serviciul mobilurilor pentru atingerea unor scopuri. Fără această precizare esenţială, scrie Hartshorne[15]), suntem înclinaţi să acceptăm anumite afirmaţii sălbatece, ca cea care susţine că războiul este bun pentrucă cultivă curajul — virtutea virtuţilor — şi sacrificiul propriei persoane.

Trăsăturile reprezintă numai abstracţiuni ale comportărilor, *motivarea* şi semnificaţia acestor trăsături fiind determinată de structura mobilurilor interioare şi de ansamblul scopurilor,

Din această teorie rămâne deschisă chestiunea organizării trăsăturilor într'o configuraţie psihică unitară şi viabilă, întrucât ea ne lasă impresia că structura caracterului este o simplă colecţie de virtuţi mai mult sau mai puţin independente.

Neajunsul cel mai mare însă al teoriei trăsăturilor o constitue faptul că ea implică o concepţie *statică* şi intelectualistă despre viaţa psihică. Virtuţile se consideră drept entităţi universale, absolute, în funcţie de care se fasonează activitatea indivizilor. De altă parte, nu există decât două posibilităţi, fără nuanţe graduale: sau eşit sau nu eşit virtuos. Se uită prin urmare, că viaţa individualităţii evoluează, se transformă necontenit — în totalitate şi în părţi, — atinge anumite echilibruri şi planuri spirituale care se modifică şi ele neîncetat. Odată cu această evoluţie se modifică nu numai direcţia tendinţelor ci şi concepţia generală de viaţă în care se cuprind şi virtuţile. Caracterul nu poate fi o colecţie statică de trăsături sau o structură de obişnuinţe, ci e ceva mult mai viabil şi mai complex organism.

[15]). *H. Harsthorne*: Character in human Relations p. 132.

2. Teoria factorilor.

Această concepţie pătrunde mai adânc în explicarea condiţionărilor dela baza activităţii caracterului, încercând să-i determine factorii componenţi ce-l delimitează de restul psihismului.

In acest loc se poate aminti în primul rând *E. Webb* [16]. Acest autor a intreprins asupra caracterului o seamă de cercetări experimentale care au fost interpretate în conformitate cu principiile şcoalei spearmaniene. E ştiut că Spearman ocupându-se de aspectul de cunoaştere al vieţii psihice găsise că toate reacţiunile cognitive sunt în dependenţă de doi factori: unul *general* (g) identificat cu ceeace se numeşte de obicei *inteligenţă* şi altul *special* (s) conexat de energia nervoasă periferică (sensorială) şi în legătură directă cu specificitatea situaţiilor din mediu. Studiul lui Webb încearcă să stabilească factorii componenţi ai structurii caracterului. Principial Webb pleacă dela consideraţia că inteligenţa şi caracterul sunt într'o oarecare măsură independente, cea dintâi cuprinzând calităţile care se referă la aptitudinile din performanţele mintale cognitive, în vreme ce sub termenul de caracter se cuprind calităţile emoţionale, voliţionale şi sociale. Caracterul, scrie Webb [17], este „suma tuturor calităţilor personale care nu sunt în mod distinct intelectuale".

După ce Webb a căutat să stabilească în cercetări preliminare legătura (corelaţia) dintre manifestările de *caracter* şi *structura fizică* — negăsind decât corelaţii mici care nu-l îndreptăţesc la nici o concluzie în această privinţă — ajunge, în urma elaborării datelor experimentale, la următoarea ipoteză: *„Există un al doilea factor de întinsă generalitate; acest factor este proeminent pe latura de „caracter" a activităţii mintale (care se distinge de latura pur intelectivă)"* [18]. Datele experimentale i-au indicat lui Webb însă următoarele calităţi mai importante care fac parte din caracter:

1. *Calităţile morale şi virtuţile sociale profunde,*
2. *Persistenţa motivelor,*
3. *Instabilitatea emoţiilor* şi
4. *Latura nestatornică a sociabilităţii.*

Natura factorului general dela temelia caracterului trebue aflată în funcţie de aceste trăsături. Acest factor pare a fi, după Webb, *persistenţa motivelor*, care e strâns legată de calităţile morale şi de virtuţile sociale. „Grupa (2) persistenţa motivelor indică mai puternic factorul nostru general iar persistenţa se poate aplica de asemenea şi scopurilor imorale şi antiso-

16) *E. Webb*: Character and Intelligence. *The Brit. Jour. Psych. Mon. S.* No. 1. 1915
17) *E. Webb*: Op. cit. p. 2.
18) *E. Webb*: Op. cit. p. 58.

ciale"[19]). Derivarea calităţilor grupei (1) din persistenţa motivelor este susţinută şi de faptul că însuşirile din (3) şi (4) pot fi privite, într'o anumită măsură, ca aspectele negative ale persistenţei. Forţa de persistenţă a motivelor care poate apare în orice timp în conştiinţă — chiar şi atunci când câmpul acesteia este foarte redus — se găseşte, fără îndoială, la baza calităţilor etice[20]. Trăsăturile etice (cum sunt de ex. încrederea, conştiinţiozitatea, bunătatea principiilor, loialitatea, prietenia, etc.) derivă din educaţia socială. „Lecţiile" vieţii sociale se învaţă în măsura în care *persistă* multă vreme şi pot fi reproduse cu uşurinţă.

Natura factorului general în conduita de caracter este deci strâns conexată de persistenţa motivelor. Specificat, *persistenţa motivelor este consistenţa acţiunii rezultată din voinţa deliberată*, ("Consistency of action resulting from deliberate volition, or will")[21]); acest factor e denumit — prescurtat — prin *w*.

Această teză interesantă are nevoe de confirmări ulterioare. Ea a scos totuşi în evidenţă o idee preţioasă pentru înţelegerea dinamicei caracterului: persistenţa motivelor de activitate care rezultă din voinţa deliberatoare. Această idee se va întâlni sub o altă formă şi în alte teorii şi o exprimăm, pe scurt, astfel: *voinţa este factorul central şi activant al caracterului.*

Determinări mai amănunţite în ceeace priveşte factorii caracterului încearcă să facă educatorul german *G. Kerschensteiner*. Acest cercetător analizează numai caracterul moral, căruia îi găseşte patru elemente sau factori constitutivi: *tăria voinţei*, *claritatea judecăţii*, *subtilitatea* (delicateţa) *simţirii* („Feinfühligkeit") şi *răscolirea afectivă* sau adâncimea „mişcării" („Gemütserregbarkeit", „Aufwühlbarkeit")[22]. „Tăria de voinţă reprezintă forţa înăscută; claritatea de judecată îi dă o anumită direcţie, delicateţa de simţire dă varietatea activităţii caracterului, iar agitabilitatea (răscolirea) îi dă durată acestei activităţi"[23]).

O concepţie asemănătoare cu cea pe care ne-o înfăţişează Kerschensteiner — care a reluat ideile lui J. Dewey privitoare la caracter — întâlnim şi la Dl. *C. Rădulescu Motru*. Caracterul normal, scrie D-sa, care interesează cultura este cel moral. Factorii caracterului: „Patru însuşiri mai principale se pun înainte: tăria voinţei, claritatea judecăţii, delicateţa sentimentului şi flacăra entusiasmului"[24]). Mai departe: „Prin tăria voinţei nu se înţelege

---

[19]) *E. Webb*: Op. cit. p. 60.
[20]) *E. Webb*: Ibidem.
[21]) *E. Webb*: Op. cit. p. 60 şi 76.
[22]) Cf. *G. Kerschensteiner*: Charakterbegriff und Charakterbildung. Leipzig, 1923, precum şi *I. Fröbes S. I.*: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. Vol. II. Freiburg, 1922. p. 453 sq.
[23]) Cit. din *I. I. Gabrea*: Şcoala Creatoare (Individualitatea—Personalitatea). Bucureşti. Casa Şcoalelor. 1927. p. 344.
[24]) *C. Rădulescu Motru*: Curs de Psihologie. Bucureşti. Cult. Naţională. 1923. p. 290.

brutalitatea oarbă a instinctului, ci tăria conţinută, adică aplicată la momentul când trebue". „Prin claritatea judecăţii caracterul îşi dă continuitate şi prevedere. Delicateţa sentimentului întreţine iubirea de oameni şi depărtarea de rutină. Flacăra entusiasmului, în sfârşit, răscoleşte sufletul şi dă puterea de sacrificiu. Toate aceste însuşiri se rezumă într'una singură: însuşirea de a ţine întreaga personalitate omenească sub continua tensiune a motivelor de activitate morală"[25]), Caracterul e apoi, privit din alt punct de vedere, „o armonizare a funcţiunilor personalităţii în vederea realizării unui scop conştient", sau reprezintă „direcţiunea constantă în desfăşurarea faptelor sufleteşti". Iar în lumina filosofiei ştiinţifice a *personalismului energetic* „formarea caracterului apare ca încoronarea operei la care participă întreaga natură. Energia naturii prin ordinea ei de desfăşurare se continuă cu energia personalităţii. Finalitatea naturii stă în transformarea treptată a energiei inconştiente în energia conştientă a personalităţii"[26]).

Intre autorii ce se pot înseria în rubrica teoriei factorilor, întâlnim şi pe psihologul american *A. A. Roback*, Caracterul e, în concepţia lui Roback, acea parte a individualităţii care rămâne în urma eliminării însuşirilor cognitive, afective şi fiziologice, — el priveşte latura voluntară şi *inhibitorie* a comportărilor individuale. Caracterul nu trebue confundat nici cu inteligenţa nici cu temperamentul deşi între acestea există un raport de reciprocă dependenţă.

Pentru a-i da o primă notă distinctivă Roback priveşte caracterul ca elementul de diferenţiere dintre om şi restul animalelor[27]). Prin aceasta el se deosebeşte de autorii care — ca şi H, Henning[28]) — cred că şi animalele inferioare omului sunt dotate cu însuşiri de caracter,

S'ar părea astfel că ne găsim în faţa unei concepţii fundamentată nu pe Psihologie ci pe Etică. Omul de caracter, scrie însă Roback, nu e omul ce se conformează aparent principiilor etice, convenţiilor sau legilor ci cel ce posedă ţăria de a-şi *inhiba* (înfrâna) tendinţele instinctive. Accentul e pe înfrânare, nu pe tendinţă. In afară de aceasta, în accepţia obişnuită, caracterul are două dimensiuni, e bimodal, adecă există două grupe distincte de caractere fără puncte de trecere: bune — rele sau slabe — puternice. Acest fel de a vedea rezidă însă pe o eroare evidentă: pe confuzia dintre caracter şi moralitate de o parte şi dintre caracter şi voinţa propriu zisă, de alta. Caracterele mari nu se mărginesc la primirea servilă a principiilor etice

---

[25]) *C. Rădulescu Motru:* Ibidem.
[26]) *C. Rădulescu Motru:* Ibidem. Pentru explicarea caracterului a se vedea şi *C. Rădulescu Motru*: Puterea sufletească. Bucureşti. Casa Şc. 1930. Cap. IV.
[27]) *A. A. Roback:* The Psychology of Character. London. Kegan, 1927. p. 158, 449.
[28]) *H. Henning*: Ziele und Möglichkeiten der experimentellen Charakterforschung. *Iahrb. der Charakt.* 1929, VI, p. 213 sq.

existente, acţiunea lor nu se desfăşoară în tipare comune şi prestabilite ci ele încearcă să rupă cătuşele habituale şi să se ridice din ce în ce mai mult spre formele superioare care să îmbrăţişeze umanitatea şi să ajungă la normele kantiene de conduită.

Caracterul ca şi inteligenţa, are o direcţie liniară, continuă. După cum indivizii se înseriază din punct de vedere intelectual pe o linie de distribuţie neîntreruptă, cu diferenţe graduale, dela inteligenţa inferioară la cea mai superioară, tot aşa şi în cazul caracterului avem de a face cu o înseriere dela lipsa completă de *inhibiţie* la înfrânarea cea mai înaltă, determinată de principiile etico-logice. Definiţia precisă a caracterului, după Roback, e următoarea: *„Caracterul e o dispoziţie psihofizică continuă de a inhiba (înfrâna) impulsurile instinctive în conformitate cu un principiu regulator"* [29]). Impulsurile native sau tendinţele instinctive formează temelia pe care se zideşte caracterul prin inhibiţia acestor impulsuri potrivit unor principii regulatoare.

Deoarece tendinţele instinctive cuprind şi afectiv şi conativ şi întrucât *inhibiţia* este mai mult de natură conativă, iar suportul acesteia e în deliberarea cognitivă, caracterul — deşi e în funcţie în primul rând de *factorul inhibitiv* — formează sinteza acestora; latura afectivă dând condiţia (tendinţele) cea conativă conţinutul (inhibiţia) iar cea cognitivă colorând semnificaţia conţinutului prin principiile regulative.

Multora li se va părea poate fragilă fundamentarea caracterului pe tendinţele native, date fiind controversele referitoare la natura şi numărul lor. Acest fapt nu constitue însă decât o piedecă aparentă pentrucă, scrie Roback, e de ajuns ca studiul caracterului să se bazeze pe instinctele cele mai cunoscute şi mai palpabile cum sunt instinctul de conservare, de achiziţie, al amorului propriu, sexual, etc. — aşa după cum chimia de pildă, lucrează cu elementele materiei fără a le fi descoperit încă pe toate.

Tendinţele instinctive nu sunt deopotrivă de puternice şi datorită acestui fapt forţa inhibitivă variază potrivit cu intensitatea acestor tendinţe. Instinctul de conservare e mai puternic decât cel al achiziţiei; din această cauză, inhibiţia primei tendinţe este mai simptomatică pentru caracter decât inhibiţia celei din urmă.

Inhibiţia nu trebue înteleasă ca o forţă ascunsă şi negativă şi nu are nimic patologic într'însa. Ea e din punct de vedere fiziologic în legătura cu o seamă de proprietăţi ale organizării nervoase. In acest punct Roback reia ideea lui Mathes care susţine că manifestările de caracter rezultă din inhibiţia şi raportul dintre creerul mare şi intermediar. Din punct de vedere strict psihologic inhibiţia tendinţelor în funcţie de principiile regulative se

---

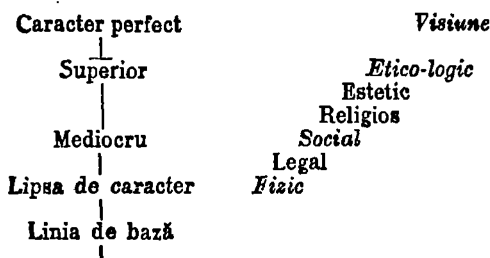
29) *A. A. Roback:* The Psychology of Character şi *A. A. Roback*: Character and Inhibition, in *Morton Prince* : Problems of Personality. N. York. Harcourt. 1926. p. 79 sq.

întemeiază pe *sentimente*, pe complexele emotive care își iau hrana din mediul extern, social. Prin aceasta Roback se apropie dar se și depărtează de concepția lui McDougall, — pe care vom expune-o în cele ce urmează. Se apropie datorită faptului că și McDougall lasă sentimentului un loc hotărîtor în determinarea organizării caracterului, însă se depărtează *prin faptul* că privește sentimentele prin prisma universalității principiilor dela baza lor, principii care sunt mai mult de natură logică și cognitivă decât afectivă. Cu aceasta atingem nota esențială care deosebește, după Roback, principiul regulator de tendințele instinctive: în vreme ce tendințele *particularizează*, principiile regulative (standardul și „sancțiunile" comportării) *universalizează* în sensul că având individul ca punct de plecare, încearcă să generalizeze acțiunile acestuia îndreptându-le spre considerarea întregei umanități.

Odată fixat factorul fundamental care determină caracterul — *inhibiția* — ajungem la miezul concepției lui Roback și la una din contribuțiile sale cele mai de seamă: tentativa de a indica posibilitatea de schițare a „hărții" caracterului. Pentru a elabora schița sau „harta" caracterului se așează pe abscisă tendințele instinctive suficient de diferențiate prin obiectivul lor, iar pe ordonată principiile de *motivare* ale comportării sau principiile regulative Ținând seamă de aceste principii regulative și mai ales de natura principiului care determină inhibiția constantă a tendințelor instinctive ale unei persoane date, putem stabili gradul și rangul acestei persoane în ierarhia caracterului.

Pentru a înțelege mai bine acest fapt îl redăm schematic mai jos:

Principiul regulativ



Instincte	**Conserv. individuală**	**Căutarea hranei**	**Achiziție**	**De luptă**	**Sexual**	**Amorul propriu**	**etc.**
Diferențierile specifice ale instinctelor după obiect	Viața Sănătatea Dreptatea Libertatea Pacea interioară	Necesități Lux	Bani Obiecte, antichități, etc. Informații	Fizică Supărăciune Luptă mintală-intelect.	Etero-sexual Homo-sexual Direct (carnal) Derivat (fetișism)	Vanitatea (socială, pers.) Neplăcere (repulsie fizică) Căutarea gloriei intelect. Căutarea faimei	etc.

Având această schemă în față putem elabora curba caracterului unei persoane date. In ce chip? Prin fixarea unui punct deasupra coloanei fiecărui instinct (cu obiectivările respective) și la nivelul principiului regulator sau sancțiunii în virtutea căreia se desfășoară comportarea individuală în cazul acelei tendințe instinctive. De ex., o persoană la tendința individuală sub aspectul ei de libertate se comportă după norme sociale, la tendința achiziției culege informații din motive religioase, iar la amorul propriu caută faima din motive logice. Punctele corespunzătoare nivelului regulator al tuturor tendințelor — care reprezintă reacțiunile inhibitive față de diversele endințe instinctive — se unesc, obținând astfel curba caracterului într'un caz dat. Lipsa de inhibiție a unui impuls instinctiv se notează cu un punct în dreptul liniei de bază ce corespunde cu lipsa de caracter. In acest fel se notează și comportările înfrânate prin constrângere fizică. Trebue de notat, scrie Roback, că același individ poate fi condus de sancțiuni diverse în cazul diferitelor tendințe instinctive.

Inhibiția deși e factorul esențial al caracterului în concepția lui Roback, nu este totuși suficient de lămurită. Căci a inhiba o tendință în funcție de un principiu regulator nu însemnează o anihilare a acestei tendințe ci poate mai curând o *canalizare* a impulsului nativ în direcția realizării valorilor concretizate de principiile regulatoare. Așa cum se prezintă această concepție — mult influențată de vederile lui McDougall asupra caracterului — ne lasă impresia că tendințele instinctive ar fi un fel de forțe oarbe și imutabile în natura lor, în timp ce, în realitate, ele reprezintă numai potențialități înăscute cu o notă de pronunțată generalitate și care se *specializează*, se leagă de anumite situații exterioare prin experiența personală.

Roback relevă însă ca și Webb că desfășurarea comportărilor pe baza inhibiției și în limitele principiilor regulative se face prin *consistența* impulsului de acțiune. Consistența sau consecvența consistă în utilizarea unui standard-metru de acțiune atât pentru sine cât și pentru alții, sau exprimând același lucru în alți termeni, a înfrâna tendințele instinctive în funcție de principiul consistenței însemnează a privi propria comportare prin prisma unui spectator imparțial.

Dacă privim scara principiilor regulative observăm că ea cuprinde o gradație dela sancțiunea fizică (neimportantă pentru caracter) la „rațiunile" superioare etico-logice sau vizionare.

Din cauza multiplicității tendințelor și a principiilor regulative — care îndeamnă în mod treptat la acțiuni universale, nedeterminate de dispoziția psihică subiectivă — conflictul în viața interioară este inevitabil. Poate că nici nu există caracter acolo unde nu există conflict. Caracterul se definește, se precizează prin *deliberarea* următoare conflictului și premergătoare inhibi-

ției. Deliberarea este însă un act intelectual prin excelență. Din acest motiv treptele superioare ale caracterului nu pot fi atinse decât de către cei ce posedă un nivel superior de inteligență. Viziunea, deliberarea, acceptarea și asimilarea principiilor etico-logice ca norme de conduită se realizează numai în individualitățile cu o gândire superioară. După cum, scrie Roback, Webb găsise un factor de caracter (persistența motivelor) în performanțele cognitive, tot așa există un factor intelectual în caracter.

Principiile regulative din concepția lui Roback trebuesc înțelese ca sancțiunile puse de individ propriilor sale comportări. In deliberare apar motivele instinctive și specific individuale de acțiune ca și *conștiința urmării* acesteia. Această conștiință a urmării este conexată de principiile regulative derivate din viața colectivă, unde reprezintă valori-standarde de conduită. Dela sancțiunea fizică la auto-sancțiunea întemeiată pe un principiu logic-etic, avem cea mai variată gamă de comportări în care minciuna, ipocrizia — și întreaga serie de însușiri negative — au un loc mai mare sau mai mic.

Inhibiția unei singure tendințe instinctive nu este simptomatică pentru existența caracterului Inhibiția hotărîtoare este cea care se execută într'un grad oarecare asupra tuturor tendințelor instinctive. Dacă, prin absurd, un om ar ajunge în domeniul tendinței de conservare individuală la comportarea în funcție de normele etico-logice în timp ce restul tendințelor au rămas pe linia de bază sau pe treapta sancțiunilor fizice, el nu posedă fără îndoială un caracter, fiind lipsit de consistență.

In totalitatea ei concepția lui Roback se prezintă ca o *morfologie* psihologică importantă despre caracter. Ea subliniază nota de uman și spiritual care participă treptat la organizarea psihică dela baza manifestărilor de caracter ale individualității și relevă faptul că ceeace este propriu omului de caracter trebue fundat pe acele principii regulatoare care constitue esența umană a culturii și ridică barierele strâmtei subiectivități individuale.

3. Teoria organizării.

Cele două concepții de care ne ocuparăm au avut ca obiectiv principal caracterul moral (afară de cea a lui Roback), uitând să ne arate treptele organizării psihice individuale care sfârșesc cu dobândirea conduitei etice și cu integrarea valorilor superioare în complexul motivelor de activitate. Trăsăturile, fie chiar etice, nu au — după cum s'a remarcat — o existență independentă, iar factorii aflați în structura caracterului au ei înșiși nevoe de explicație și motivare psihologică. De ex., de unde derivă tăria voinței? Care este procesul psihic intim datorită căruia se realizează înfrânarea tendințelor instinctive? — Iată o serie de probleme care ne fac să părăsim câmpul observațiunilor de vagă generalitate spre a aduce determinări mai precise.

Teoria care înfăţişează într'o nouă lumină trăsăturile de caracter şi care reuşeşte să arate conexiunea organică a acestora cu întreaga experienţă a individualităţii — privită în manifestările ei reale, este cea a *organizării* tiparelor psihice (afective şi conative) dela baza conduitei. In şirul cercetătorilor la care se găseşte mai viu exprimată această concepţie, întâlnim în deosebi pe A. Shand şi W. Mc. Dougall.

A. F. Shand[30]) reia firul cercetărilor etologice iniţiate de J. Stuart Mill. Ideile lui însă despre ştiinţa caracterului se depărtează simţitor de vederile celui din urmă. In afară de aceasta, contribuţia lui Shand e unul din cele mai însemnate isvoare ale Psihologiei actuale pentru înţelegerea manifestările afective.

Viaţa psihică — departe de a reprezenta un conglomerat de conţinuturi sau trăiri — e, după Shand, un sistem biologic organizat în sisteme sau tipare. Din acest punct de vedere se poate formula o primă lege esenţială despre psihism, şi anume: *„Activitatea mintală tinde, la început inconştient, în urmă conştient, să producă şi să susţină sistemul şi organizarea"* [31]). Acest fapt a fost de altmiteri exprimat mai înainte de Pauhlan, sub o altă formă, prin „legea asociaţiei sistematice".

Forţele organizatoare ale experienţei interne sunt instinctele, emoţiile şi sentimentele. „Aceste forţe care sunt de asemenea şi sisteme, aceste sisteme care sunt forţe, constitue, cu legile şi componentele lor subsidiare, caracterul nostru" [32]). In şi prin aceste sisteme se organizează nu numai emoţiile — trăirile afective primare — ci şi ideile şi dispoziţiile voluntare ale individualităţii. In curentul experienţei noastre totale, ne spune Shand, a caracterului nostru faţă de circumstanţele mediului ambiant, distingem de fapt o serie de calităţi în comportări, însă observarea lor ca atare în conduita externă, nu ne indică nimic nici despre limitările şi înfrânările la care sunt supuse, nici, mai ales, despre sistemele mintale cărora aparţin şi în şi prin care s'au născut şi organizat datorită atrofierii altor însuşiri. In consecinţă, însuşirile discontinue, smulse prin abstracţiune din experienţa observabilă, sunt subordonate şi ierarhizate în sisteme unitare, iar pentru a le înţelege trebue să cunoaştem în primul rînd legile de structurare ale acestor sisteme.

La temelia caracterului se găsesc, prin urmare, sistemele mici reprezentate de emoţiile primare, native şi de instincte, care se grupează odată cu îmbogăţirea experienţei în sistemele superioare ale sentimentelor. Deşi punctul de plecare al concepţiei lui Shand îl constitue mobilurile native de acţiune, totuşi ele nu sunt suficient de precizate. Distincţia pe care acest autor o face între emoţii, impulsuri şi instincte nu este prea mulţumitoare.

---

30) *A. F. Shand:* The Foundations of Character.
31) *A. F. Shand:* Op. cit. p. 21.
32) *A. F. Shand:* Op. cit. p. 25.

Intre emoţiile primare aşează de ex. numai frica, mânia şi desgustul, considerând căutarea hranei şi a sexului opus drept apetite, în vreme ce între instincte grupează curiozitatea, etc.[33]) Ori care ar fi însă numele ce se dă acestor isvoare native de activitate, ele rămân forţele organizatoare ale vieţii psihice. Aceste forţe şi sisteme nu sunt de natură pur afectivă. Frica, de pildă, care constitue nucleul sistemului trăit în situaţiile cu semnificaţie de de pericol pentru organism, cuprinde nu numai emoţia şi impulsul fricei ci şi judecăţile şi raţionamentele care servesc la înlăturarea pericolului.

Tendinţele emoţionale primare organizate în tipare sistematice în jurul diferitelor obiecte (concrete sau abstracte) ale experienţei individuale poartă numele de *sentimente*. Sentimentele reprezintă o organizare superioară a vieţii faţă de emoţiile native. Iar în evoluţia caracterului aceste sentimente câştigă o putere de control asupra emoţiilor şi impulsurilor integrate în sistemele lor, în vreme ce în declinul şi disoluţia caracterului impulsurile şi emoţiile îşi recapătă vechia lor libertate de acţiune.

Fiecare sentiment tinde să cuprindă în sistemul său toate emoţiile care îi pot servi scopul, cu excluderea celor ce sunt contrariante sau lipsite de folos. Dar nu numai emoţiile ci şi procesele intelectuale ca şi voinţa stau în raport de dependenţă cu sentimentele. Când un cercetător şi-a format sentimentul iubirii de adevăr, toate dispoziţiile sale intelectuale şi voluntare se pun în serviciul acestuia. Voinţa puternică sau slabă, este determinată de tăria pronunţată sau redusă a emoţiilor sau sentimentelor cărora aparţin. Acelaşi om poate avea o dispoziţie voluntară puternică în anumite direcţii, în timp, ce în altele e foarte puţin voluntar[34].) In general, sentimentele puternice reuşeşc să-şi formeze o voinţă tare care să le susţină. La rândul lor şi procesele intelectuale atunci când se găsesc în serviciul unui complex emotiv cu o voinţă impulsivă, sunt precipitate şi incapabile de deliberare chibzuită şi liniştită.

Ţinând seamă de aceste date, Shand statorniceşte o nouă lege importantă pentru înţelegerea vederii lui: *„Toate procesele intelectuale şi voluntare isvorăsc din sistemul unui anumit impuls, emoţie sau sentiment şi sunt subordonate scopului acestuia* (sistemului)“ [35]).

Deoarece concepţia populară consideră însuşirile (viţiile şi virtuţile) ca elemente constitutive ale structurii caracterului, se pune întrebarea, cum concepe Shand aceste însuşiri şi care este origina şi motivarea lor psihologică ?

---

[33]) O precizare a acestor chestiuni se află în *Cursul de Psihologie generală* al D-lui *Prof. F. Ştefănescu Goangă*. Mobilurile activităţii psihice sunt — după Dsa — *trebuinţele* (rezultate din desechilibrurile vitale ce se petrec în organism). Aceste trebuinţe înlocuesc instinctul din psihologia mai veche. Trebuinţele active dau naştere *tendinţelor*, adecă directivelor de satisfacere a trebuinţelor. Când trebuinţa activă a creiat tendinţa de satisfacere, iar obiectul care o satisface a apărut, energia mobilizată şi canalizată în căile motorice poartă numele de *impuls*.

[34]) *A. F. Shand*: Op. cit, p. 65.

[35]) *A. F. Shand*: Op. cit. p. 67.

In tratarea acestei chestiuni Shand remarcă faptul că succesorii lui Mill, care s'au ocupat de ştiinţa caracterului, au căutat să-şi fundamenteze vederile pe diviziunea tripartită a psihismului: cunoaştere, simţire şi voinţă. Caracterul se explica prin predominarea unui anumit proces psihic; se stabiliau astfel oameni de simţire, de acţiune şi cunoaştere cu diverse subgrupări. La această năzuinţă de tipizare s'a adăugat şi persistenţa vechilor împărţiri (ale temperamentelor) datorite lui Hippokrate şi Galenus. Prin aceasta problema caracterului a ajuns la o nouă complicaţie. Intreaga serie de tipologii datorite lui Al. Bain, A. Fouillée, P. Malapert, A. Lévy, F. Queyrat şi Fr. Pauhlan se bazează pe încercarea de a găsi cum diferitele tipuri temperamentale se conexează cu unul sau altul dintre procesele psihice elementare, dominante în caracter. Chiar şi antica încercare a lui Teophrastus nu era altceva decât o personificare şi „substanţializare" a unor însuşiri desprinse de conduită.

Lămurirea însuşirilor nu e posibilă — după Shand — decât făcând o separaţie între *caracter* şi *conduită*. Conduita este expresia caracterului, iar caracterul isvorul conduitei. In vreme ce conduita celorlaţi oameni este observabilă, caracterul lor nu. Fiecare persoană îşi poate totuşi cunoaşte caracterul prin introspecţie. Conduita, privită ca exteriorizare a caracterului, este aşa dar observabilă şi apreciabilă şi e în funcţie de sistemele caracterului: emoţii şi sentimente. Emoţiile primare au posibilităţi native de manifestare; în aceste manifestări se pot distinge anumite calităţi specifice aparţinătoare sistemului, deci şi caracterului. In mânie de ex., animalul luptă, se epuizează şi caută să învingă. Acestei manifestări de luptă i se găseşte însuşirea de *curajos*.[36]) Astfel că un animal combativ, prin înzestrarea sa ereditară, este în acelaşi timp şi curajos. (Nouă ni se pare că numai în acest sens de interpretare *omenească* a comportării se poate vorbi de însuşiri de caracter la animalele inferioare). La om însă, datorită funcţiunii reprezentative şi în deosebi datorită formidabilei acţiuni a conceptelor din limbaj (lucru nerevelat de Shand) însuşirile se detaşează de comportări, transformându-se în scopuri care se urmăresc ca atare şi care se integrează în sistemele superioare ale sentimentelor. Ele devin, cu alte cuvinte, pe treapta umană, „obiecte" capabile să dea naştere la sentimente. Curajul, care la început era indisolubil legat de comportarea instinctivă, se detaşează de aceasta şi devine — prin previziune şi reprezentare — un stimulant al voinţei deliberate. In acelaşi fel, tendinţa de protecţie filială este nativ însoţită de ceeace noi numim devotament; această însuşire se desprinde de comportament şi devine chiar ideal, normă pentru părinţi. Dintr'un sistem emotiv primar se pot degaja mai multe însuşiri. Iubirea se caracterizează nu numai prin devota-

[36]) Noi credem că atitudinea animalului este *interpretată* din punctul nostru de vedere sau din alte puncte de vedere (străine animalului) *ca şi cum* ar poseda anumite însuşiri. Insuşirile nu sunt altceva decât abstracţiuni ale anumitor aspecte din realitatea indivizibilă a comportării.

ment ci şi prin perseverenţă, constanţă, fidelitate, etc. Aceste însuşiri desprinse de comportările instictive primare — care le-au făcut posibilă apariţia — devin apoi motive şi mijloace de acţiune *şi* datorită influenţei precumpănitoare a mediului social care le aprobă sau le reprimă.

Alături de însuşirile derivate din conduită, există o altă serie de însuşiri *negative*, care traduc anumite deficienţe funcţionale ale sistemelor native: neglijenţă, uitare, laşitate, etc. Insuşirile negative pot fi compensate de om prin auto-cunoaştere, gândire şi control propriu.

Bazat pe aceste precizări nouă, Shand formulează o altă lege ; *„Fiecare sentiment tinde să cuprindă în sistemul său toate emoţiile, gândirile, procesele voluntare şi calităţile de caracter care avantajează atingerea scopurilor sale, şi să înlăture toate acele componente care sunt de prisos sau contrariante“* [37]). In consecinţă, evoluţia şi complicarea sistemelor afective consistă în această continuă integrare şi desintegrare de emoţii, sentimente, calităţi şi dispoziţii voluntare în directă legătură cu obiectul de care s'a fixat sistemul. Iubirea maternă sau paternă pentru copii, iubirea sexuală pentru fiinţe de sex opus cuprinde — după individ şi experienţă personală — generozitate, curaj, frică, justiţie, minciună, etc. Curaj în apărarea obiectului iubirii, genrozitate pentru a-i produce mulţumiri, frică în legătură cu pericolele ce-i pot surveni, injustiţie în aprecierea valorii lui, etc. Isvorul principal al nedreptăţii este chiar faptul că iubim pe unii mai mult decât pe alţii sau pe noi mai mult decât pe toţi ceilalţi. [38]) Datorită faptului că sentimentele îşi incorporează însuşiri care nu au altă menire decât cea de a facilita atingerea scopului, sistemele emotive cuprind şi viţii şi virtuţi. Clasarea însuşirilor în „virtuţi“ şi „viţii“ se efectuează de (1) societate şi de (2) sentimentele individuale. Cea dintâi prin aprobare sau reprobare, iar sentimentul prin aceea că ia drept „virtute“ însuşirile ce-l ajută în realizarea scopului şi consideră „viţii“ pe cele ce-i sunt nefolositoare sau antagoniste. Injustiţia în aprecierea unei persoane iubite nu este un păcat din punct de vedere individual, fiind o notă indispensabilă a sistemului.

In manifestarea fragedă a sentimentelor „virtuţile“ se desvoltă spontan pentruca să fie în urmă susţinute — în faţa tendinţei de atrofiere — de efort şi reflecţie conştientă. Generozitatea, gentileţa, bunătatea şi sinceritatea sunt calităţi ce derivă din spontaneitatea iubirii şi prieteniei; pentru a fi însă durabile, ele trebuesc mereu primenite de eforturile voluntare.

Complexul de însuşiri ce intră într'un sistem formează etica parţială a acelui sistem. Această etică parţială şi relativă fixează — cu timpul — un ideal de comportare faţă de obiectul sistemului. In sentimentul pentru valorile spirituale (adevăr, frumos, etc.) notele idealului sunt munca, probitatea,

---

[37]) *A. F. Shand*: Op. cit. p. 109.

[38]) *A. F. Shand*: Op. cit. p. 110.

perseverenţa, etc. In cazul iubirii (de orice natură ar fi) devotamentul pare a fi însuşirea generală ce o caracterizează cu plenitudine, — devenind idealul devoţiunii perfecte. (Nu trebue se se uite — lucru pe care Shand nu-l accentuează decât într'o foarte mică măsură — că în tot acest complex şi important proces rolul valorilor sociale obiective este covârşitor).

In genere, etica sentimentelor (1) creiază ideale din anumite calităţi ale conduitei sau caractarului, (2) naşte emoţiile specifice urmăririi idealului — aspiraţie, admiraţie, entuziasm, aprobare şi reprobare proprie — şi (3) evocă în situaţiile de îndoială şi conflict (care pot atrofia sistemul afectiv) ideea datoriei şi deslănţue voinţa deliberată. Idealele prin generalitatea lor asupra comportărilor devin sau, mai bine, creiază obligaţia, datoria de a le urmări şi atinge.

Pentru a fixa mai bine aceste idei, reproducem legile lui Shand referitoare la două dintre cele mai puternice şi mai violente sentimente: iubirea şi ura. *„Toate varietăţile de iubire pentru alte obiecte decât eul propriu, tind să desvolte o etică relativă ce cuprinde emoţiile comune de aprobare şi reproş propriu, virtuţi şi ideale mai mult sau mai puţin speciale cu emoţiile de admiraţie şi aspiraţie, şi cu convingeri particulare de datorie evocate în situaţiile de îndoială şi conflict în care scopurile sentimentului sunt în pericol.“*[39]) De altă parte: *„Ura, de îndată ce şi-a desvoltat, ca şi iubirea, o etică relativă proprie, tinde să distrugă toate virtuţile, idealele şi datoriile care o restrâng dela scopurile sale.“*[40])

Supraordonată eticelor relative a sentimentelor se găseşte etica generală a conştiinţei care nu are un obiect special. „Şi cum aceasta n'are un obiect privat, nu are nici scop privat; scopul ei este să supravegheze şi să reguleze alte sisteme, să încurajeze unele, să oprească altele, să le tempereze pe toate, să aprobe sau să desaprobe acţiunile acestora“ [41]). Această etică generală, legată după Shand de vârstă, sex, ambianţă, etc., rămâne un punct obscur în concepţia sa şi va avea nevoe de lămuriri ulterioare.

Prin evoluţia individuală şi în şi prin organizarea şi ierarhizarea vieţii psihice, unele sentimente devin predominante, — tinzând să creeze *tipuri* de caracter. Orice sentiment care reuşeşte să se impună cu mai multă tărie în organizarea psihică, determină caracterul acelei organizaţii. Acest fapt pare a fi o consecinţă a legilor obişnuinţei deoarece în măsura în care, prin îmbogăţirea experienţei, un sentiment îşi poate forma nu numai un complex emotiv durabil dar şi anumite dispoziţii de gândire şi voinţă, prin obişnuinţă el zădărniceşte dobândirea însuşirilor şi dispoziţiilor contrare. Mai mult, chiar

---

39) *A. F. Shand:* Op. cit. p. 118.
40) *A. F. Shand:* Op. cit. p. 119.
41) *A. F. Shand:* Op. cit. p. 119.

o anumită calitate a unui sistem emotiv (curajul, minciuna, generozitatea etc.) se poate desprinde de sistemul care i-a prilejuit apariţia şi ajunge la' o independenţă şi predominanţă de aşa natură încât devine o însuşire generală a persoanei, reuşind să modifice structura sentimentelor după dorinţele ei. Alături de tipurile determinate de predominanţa unui anumit sentiment sau calitate, se întâlnesc persoane al căror caracter este nestabil, contradictoriu, în care sinceritatea şi disimularea, curajul şi timiditatea, francheţa şi rezerva se alternează în fixarea conduitei.

In concluzie, Shand concepe structura caracterului ca o organizare de sisteme afective. Planul originar este reprezentat de emoţiile şi impulsurile primare. Planurile superioare ale sistemelor sentimentale (însoţite de dispoziţii cognitive, voluntare şi de un complex de însuşiri) devin predominante odată cu evoluţia individuală. Pentru a înţelege un caracter e nevoe — după această vedere — să cunoşti natura sistemului emotiv predominant în organizarea psihică, obiectul-scop al acestui sistem precum şi dispoziţiile de gândire şi voinţă care susţin respectivul sistem.

In altă parte se va reveni asupra eticei generale a caracterului şi mai ales, asupra faptului că însuşirile desprinse de complexele emotive ce le-au făcut posibilă apariţia, pot — prin experienţă individuală şi în directă conexiune cu posibilitatea de reuşită în mediul social — să se ataşeze şi altor tendinţe emoţionale (chiar contrare). Noi observăm în experinţa zilnică cum aceeaşi însuşire poate avea *motivări* diverse şi cum ceeace interpretăm — ca observatori — de onest, loial, desinteresat, etc. poate servi mobiluri şi poate urmări scopuri diametral opuse celor bănuite de noi. In psihologia animală (exceptând poate maimuţele superioare) se pare că nu întâlnim aceste diferenţieri şi disociaţii între reacţiuni şi calităţile lor, disociaţii care fac aşa de anevoiasă înţelegerea conduitei umane. Insuşirile rămân indisolubil legate de tendinţele şi comportările în şi prin care au apărut, fără a putea crede vreodată că un animal inferior ar căuta să-şi compenseze frica prin . . . curaj, aşa cum încearcă omul prin efort şi disciplină proprie. Un explorator ce trăise multă vreme înconjurat de animalele din „junglă“ (unde domină forţa şi lupta pentru existenţă) mărturisia că simte o mare afecţiune pentru aceste creaturi care iubesc, urăsc, luptă şi distrug „deschis“, fără umbră de ipocrizie, laşitate, minciună, etc. însuşiri aşa de frecvente pe planul *uman* de viaţă.

Un pas important înainte pentru înţelegerea şi explicarea caracterului îl realizează W. Mc. Dougall, reprezentantul cel mai de seamă al directivei „hormice“ (finaliste) din psihologia actuală.

In individualitatea psihică umană se pot deosebi — după acest cercetător — cinci factori esenţiali: *intelectul, dispoziţia, „temper“-ul, temperamentul* şi *caracterul*. Intelectul cuprinde funcţiunile de cunoaştere (perce-

pere, gândire, inteligenţă, imaginaţie, etc.); dispoziţia reprezintă organizarea tendinţelor („propensities") native aşa cum ele apar datorită eredităţii şi modificate într'o oarecare măsură de împrejurările externe de viaţă; „temper"-ul — care se referă la modul de manifestare al tendinţelor — cuprinde persistenţa, forţa şi afectabilitatea (sensibilitatea) comportărilor. Factorul temperamental se referă la modul de *expresivitate* al trăirilor şi conţinuturilor psihice precum şi la rezistenţa la oboseală. Nuanţele graduale ale expresivităţii se înşiră între polul introversiunii (al trăirii exclusive pe plan interior cu foarte reduse manifestări exterioare) şi cel al extroversiunii (al expresiunii adecuate şi evidente pe plan exterior a diferitelor trăiri interioare). Dacă am interpreta în alţi termeni ideia lui Mc. Dougall, am putea spune că la introvertit orientarea generală a vieţii psihice se îndreaptă către lumea interiorităţii şi a tăirilor subiective, în vreme ce la extrovertit, subiectivitatea se adaptează ambianţei exterioare. Dispoziţia, „temper"-ul şi temperamentul sunt factorii principali ai constituţiei înăscute (deşi susceptibili într'o oarecare măsură de modificări în cursul vieţii), în timp ce caracterul, „absent în copilărie, se desvoltă în noi şi pe care, în largă măsură, în deosebi în stadiile ultime şi superioare, îl realizăm pentru noi înşine"[42]). Cu alte cuvinte scrie Mc. Dougall, caracterul este suma tendinţelor câştigate şi zidite pe baza nativă a dispoziţiei şi temperamentului; el cuprinde sentimentele şi obişnuinţele noastre — în sensul cel mai larg — şi e produsul interacţiunii dintre dispoziţie-temperament şi mediul fizic şi social, interacţiune ce se săvârşeşte prin orientarea dată de inteligenţă.[43])

In procesul de organizare al caracterului distingem, în primul rând, sistemul tendinţelor instinctive, în al doilea rând integrarea acestora în sentimente şi în sfârşit, armonizarea sentimentelor într'un tot unitar, dominat de sentimentul eului.

Care este natura tendinţelor instinctive? Mc. Dougall înlocueşte termenul de instinct (în lucrarea ultimă despre „Energiile omului") din psihologia umană cu cel de „propensity„ (pornire, tendinţă, etc.) „Pornirea", imboldul nativ este o dispoziţie sau unitate funcţională a organizării mintale. Fiecare pornire este capabilă să genereze o tendinţă activă, un *efort* sau impuls spre un anume scop. O astfel de tendinţă ce activează pe plan conştient poartă numele de dorinţă.[44]) Tendinţele formează isvoarele de activitate, energiile „hormice" ale individualităţii. Numărul şi numele lor variază dela cercetător la cercetător. Mc. Dougall le reduce la următoarele 18: tendinţa căutării (poate şi a strângerii) hranei, desgustului, sexuală, fricii, curiosităţii, protectoare sau parentală, gregară (de trăire în grup), afirmării proprii, su-

[42]) W. Mc. Dougall: The Energies of Men. p. 186.
[43]) „ : An Introd. to Social Psychology. Methuen. 1931. p. 102—103.
[44]) „ : The Energies of Men. pag. 118—119.
[45]) „ : „ „ „ 210.

punerii, mâniei, apelului (chemării, strigătului de ajutor), constructivă, achiziţiei, râsului, confortului, repaosului (somnului), migratoare, şi tendinţe în legătură cu necesităţi fiziologice (evacuare, tuşit, strănutat, respiraţie).

Cum apar sentimentele? Fiecare tendinţă instinctivă este capabilă să fie excitată *nativ* de anumite obiecte. Odată cu reacţiunea faţă de aceste obiecte, organismul trăeşte şi o seamă de stări emotive primare. Emoţia „tandră" este trăită în legătură cu tendinţa protectoare, emoţia de mânie în activarea tendinţei de mânie, etc.

Aceste tendinţe nu rămân însă în forma lor nativă de manifestare. Ele se organizează în cursul experienţei individuale pe trei căi:

a) Energia unei tendinţe se concentrează asupra unui exemplar din clasa obiectelor în faţa cărora tendinţa respectivă reacţionează instinctiv. Acest proces ne apare clar dacă ne gândim că unele obiecte (dintr'o anumită clasă) reuşesc, cu timpul, să evoce mai intens şi mai uşor o tendinţă decât restul obiectelor ale aceleiaşi clase. De ex. remarcă Mc. Dougall, emoţia maternală este mai viu, mai des şi mai sigur deşteptată de proprii copii decât de copiii altora.

b) In al doilea rând, tendinţa nativă poate reacţiona faţă de un obiect nou de care nu era conexată nativ. (E cazul tipic al apariţiei reacţiunilor „condiţionale"). Exemple întâlnim la „învăţarea" fricei de foc, apă, etc.

c) La animale superioare organizarea tendinţelor native se săvârşeşte şi pe temeiul unui alt principiu: „Un obiect asemănător în anumite privinţe obiectului fixat nativ de o tendinţă poate, în împrejurări favorabile, să evoce acea tendinţă şi să devină obiectul său obişnuit".[46]) Tendinţa maternă de pildă, adoptă, pentru a se satisface, copii ai altora sau se ataşează chiar de animale (pisici, câini, maimuţe, etc.)

In general, integrarea tendinţelor emoţionale native în jurul anumitor obiecte şi prin aceasta organizarea sentimentelor, se realizează datorită procesului intern în virtutea căruia dispoziţiile instinctive sunt capabile să fie excitate şi de alte obiecte decât cele în stare să le deslănţuiască nativ. Prin acest proces tendinţele emoţionale se grupează în legătură cu obiectele specifice experienţei individuale. Pentru lămurire schiţăm procesul de apariţie al urii şi iubirii. Un obiect care deşteaptă des tendinţa repulsivă, a fricei, a mâniei şi într'o măsură mică tendinţa curiosităţii şi a supunerii, ne provoacă sentimentul urii. Dispoziţia specifică a acestui sentiment are rădăcina în tendinţele native enumerate pe care le-a „organizat" sau structurat într'un sistem particular trăirii urii. In iubire dimpotrivă, obiectul acestui sentiment a excitat mai des şi mai accentuat (în diversele situaţii în care a stat faţă în faţă cu individualitatea noastră) tendinţa protectoare, parentală, a afirmării proprii şi, într'un grad redus, supunerea şi curiozitatea.

---

[46]) W. Mc. Dougall; The Energies of Men. p. 211.

Experienţa noastră emotivă în legătură cu obiectele ce ni se prezintă este un fapt de structură şi nu de proces psihic, — ea e o organizare durabilă şi supraordonată singuraticelor emoţii, însă supusă desvoltării şi decadenţei. „Baza structurală a sentimentului este un sistem de căi nervoase în virtutea cărora dispoziţia ideii obiectului sentimentului este conexată funcţional cu mai multe dispoziţii emoţionale“.[47])

Aceste precizări ne fac posibilă înţelegerea definiţiei sentimentului dată de către cercetătorul de care ne ocupăm: „Un sentiment este un sistem în care o dispoziţie cognitivă este legată cu una sau mai multe dispoziţii conative-afective sau emoţionale în aşa fel ca să formeze o unitate structurală care funcţionează ca un sistem unitar (sau, în terminologie mai recentă, ca o „*configuraţie*“) [48]). Nucleul sentimentului este, prin urmare, ideea corespunzătoare obiectului sentimentului, idee ce centrează sau focalizează în sine un grup de dispoziţii emotive.

Fiecare sentiment are istoria sa aparte: unicitatea sentimentului corespunde unicităţii obiectului căruia îi corespunde. Emoţiile sunt numai întâmplări în viaţa sentimentelor, iar natura acestora este în funcţie de natura sentimentului în care sunt incorporate.

Orice obiect poate prilejui apariţia unui sentiment: dela cele concrete (carte, plante, animale) sau colective (biserică, partid, naţiune) la obiectele abstracte (onestitate, generozitate, cruzime, etc). Se poate chiar spune, scrie Mc. Dougall, că numai în măsura în care un obiect devine obiect pentru un sentiment oarecare, acel obiect câştigă individualitate pentru noi şi se distinge din fondul confuz al lumei în general. [49])

Sentimentele aduc ordine, consistenţă şi statornicie în viaţa psihică creind resorturile afective durabile care favorizează realizarea scopurilor mari ale vieţii şi îndepărtează nestatornicia emoţiilor sporadic evocate.

Cum se organizează caracterul? Odată cu apariţia sentimentelor omul depăşeşte stadiul de comportare primară, iar pe treptele superioare ale desvoltării psihice foarte puţine acţiuni derivă din puritatea originară a instinctelor; cele mai numeroase ies din dispoziţiile active ale sentimentelor şi sunt dirijate — în ceeace priveşte linia lor de expresie — de cunoştinţele despre obiectul sentimentului şi despre relaţiile acestuia cu lumea în general. [50])

Odată cu fixarea *scopurilor* (idealelor) de viaţă se poate vorbi de adevărata închegare a caracterului. Integrarea structurii caracterului se realizează prin acceptarea unui scop major, care subordonează toate scopurile minore şi mobilizează în serviciul său întreaga energie a individualităţii. Scopul dominant rezultă din organizarea unui sentiment (sau sistem de sen-

---

[47]) W. Mc. Dougall: Introd. to Social Psych. p. 108.
[48]) „ : Introd. to Social Psych. p. 437.
[49]) „ : The Energies of Men. p. 229.
[50]) „ : Introd. to. Social Psychol. p' 438—439.

timente) care reuşeşte să ocupe primul plan al structurii psihice integrale. Acest sentiment poate fi iubirea sau ura faţă de un obiect concret sau abstract (familie, bine, naţiune, etc.), respect, admiraţie, prietenie, etc. Ori care ar fi natura sentimentului predominant, atâta vreme cât este destul de puternic pentru a forma motivul acţiunii în toate situaţiile, el serveşte formarea unui caracter tare şi a unei personalităţi integrate.[51])

Caracterul superior, adică sistemul integrat al sentimentelor şi ierarhizat sub dominaţia unui sentiment puternic — nu se realizează de către individualitate decât în cazul când reuşeşte să atingă un anumit plan spiritual, să accepte o anumită scară raţională de valori, să aibă, în alţi termeni, o „filozofie" de viaţă.

Planurile psihice prin care trebue să treacă cineva spre a ajunge la caracterul superior se reduc la următoarele:

a) Planul comportării instinctive. Modificările survenite în comportare în acest stadiu primitiv sunt datorite plăcerii şi neplăcerii care se trăesc incidental în variatele activităţi instinctive.

b) Planul în care activitatea tendinţelor instinctive este modificată de influenţa recompensei şi pedepsei aplicată comportării individuale de către mediul social.

c) Planul în care conduita este controlată şi dirijată de anticipaţia blamului sau laudei pe care le aduce societatea pentru individ.

d) Planul superior al conduitei personale (în directă conexiune cu dominaţia sentimentului eului propriu) dirijată de un ideal care permite persoanei să acţioneze înăuntrul unor limite în care aprobarea sau desaprobarea mediului social imediat nu mai joacă nici un rol deosebit.

Corespunzător cu aceste planuri există patru trepte ale structurii caracterului:

1. Treapta instinctivă, în care comportarea individuală este expresia directă a tendinţelor native.

2. Pe a doua treaptă se găsesc individualităţile a căror atitudini sunt determinate de sentimente pentru lucruri concrete sau colective; sentimente pentru familie, biserică, club, regiune etc.

3. Pe a treia treaptă structura caracterului este formată din sentimente pentru lucruri abstracte. Această treaptă „este reprezentată de dispoziţiile cognitive corespunzătoare variatelor calităţi morale". La acest nivel domină sentimentele pentru justiţie, loialitate, adevăr, etc., a căror impulsuri modifică reacţiunile specifice treptei anterioare.

4. Pe ultima treaptă se aşează persoanele al căror caracter are ca nucleu sentimentul demnităţii personale care a inmembrat în sistemul său anumite valori ideale pe care se năzuieşte să le realizeze în viaţă. La acest nivel cunoaşterea de sine a descoperit şi fixat în conture precise scopul şi

[51]) W. Mc. Dougall: The Energies of Men. p. 305.

valoarea vieţii prin stabilirea unei scări a valorilor. Din perspectiva — rară şi greu de atins — a acestei trepte, valorile ideale (justiţie, adevăr, bine, etc.) dirijează permanent conduita personală, sacrificând adeseori impulsur ce derivă din sentimentele şi tendinţele care se întâlnesc în planurile anterioare.

Planul integrării şi spiritualizării caracterului prin depăşirea planului de comportare instinctivă şi prin ridicarea la nivelul conduitei etice, capătă o precizare nouă dacă îl privim în aspectul său fiziologic. „E un fapt stabilit, scrie Mc. Dougall, că nivelurile superioare ale sistemului nervos exercită o influenţă inhibitorie constantă asupra celor inferioare". Această inhibiţie nu se traduce în fapt printr'un conflict brut între impulsurile care intră în structura sentimentelor. Intâlnim aci un principiu similar cu cel care prezidează jocul muşchilor antagonişti din membre. In momentul încordării flexorilor — după principiul inervaţiei reciproce al lui C. S. Sherrington — extensorii sunt relaxaţi prin inhibiţia curentului nervos care se îndreaptă spre ei. In acelaş sens, impulsul mai puternic (sau mai multe impulsuri ale aceluiaşi sentiment) inhibează impulsul opus aşa fel încât impulsul inhibitor absoarbe din impulsul inhibat o parte a energiei sale. Acesta pare a fi — după opinia lui Mc. Dougall — procesul *sublimării* (obscur în modul lui de activare) prin care energia naturii noastre instinctive este utilizată pe planurile superioare ale comportării psihice.

Inhibiţia — accentuată de Roback — nu este însă, după M. Dougall, decât un supliment negativ al unei activităţi pozitive. Inhibiţia energiei într'o anumită direcţie coincide întotdeauna cu adoptarea unei alte activităţi şi numai prin concentrarea energiei într'o anumită direcţie se poate înfrâna energia unei direcţii contrare.

Inhibiţia nu se poate realiza efectiv decât pe *planul conştient* al unei personalităţi integrate. Numai prin gândire se stabilesc legături funcţionale între sentimentele contrare. Dacă lipseşte această deliberare cognitivă sentimentul inhibat, în aparenţă, e *represat* în inconştient şi poate activa detaşat de restul personalităţii, producând turburări psihice. Sentimentul iubirii şi urii n'au nimic comun, scrie Mc. Dougall, însă atunci când ura este îndreptată către o persoană iubită de unul pe care îl iubim, sentimentul urii noastre este inhibat faţă de această persoană prin deliberare. Asffel că factorul cognitiv care se desvoltă din nucleul instinctiv are o importanţă hotărîtoare pentru evoluţia psihică; el dirijează energiile ce ţâşnesc din rezervoarele naturale iar din contactul său cu mediul creiază sentimentul amorului propriu (ce încorporează în sine anumite ideale de viaţă), care integrează întreaga personalitate prin inhibiţia şi sublimarea dorinţelor neconforme cu idealele acestei personalităţi. In opera de inhibiţie şi sublimare a impulsurilor puternice dar neconforme cu idealul de viaţă şi în triumful

[52]) W. Mc. Dougall: Introd. to Social Psych. p. 404.
[53]) „ Idem. p. 225.

acţiunii slabe — la început — însă conforme cu aceste ideale, găsim specificul *actului de voinţă.*

„Integrarea armonioasă a tendinţelor instinctive în sentimente, şi a sentimentelor într'o ierarhie dominată de sentimentul eului şi un ideal de caracter, este ţinta supremă a evoluţiei individuale şi singura cale prin care poate fi desvoltată o personalitate creatoare şi stabilă". „In acest fel eul devine puterea supremă în conduită şi individul este ridicat deasupra conflictelor morale; el ajunge la caracter în sensul cel mai plin şi la o voinţă complet generalizată, oferind lumii cea mai frumoasă floare a desvoltării morale: seninătatea. Sbuciumul său nu e format din conflicte morale, ci din eforturi intelectuale pentru a descoperi ce este mai valoros de făcut, ce este pentru sine mai drept de realizat".

4. Teoria caracterologică.

Se va părea poate la întâia vedere paradoxal faptul că teoria *caracterologică* la care ne-am aştepta să aflăm cele mai de seamă contribuţii pentru explicarea conduitei umane pe treapta caracterului, lasă, dimpotrivă, problema mereu deschisă. Lămurirea acestei stări de lucruri trebue căutată în primul rând în situaţia generală a curentului caracterologic înăuntrul directivelor psihologice contimporane. Intr'adevăr acest curent reprezintă una din multiplele direcţii opoziţioniste faţă de tratarea „atomistă" a vieţii psihice. Pentru a depăşi neajunsurile psihologiei asociaţioniste, caracterologia accentuează de o parte specificul *individual* şi de alta aspectul *totalitar* ce se desprinde din analiza psihismului. Termenul de *caracter* simbolizează aceste date care diferenţiază curentul despre care scriem de asociaţionism. Caracterologia însă lărgeşte sfera noţiunii de caracter în aşa măsură încât o extinde asupra întregei vieţi psihice. Din această cauză curentul caracterologic însumează de o parte vederea potrivit căreia caracterul se confundă cu caracteristicul şi de alta, vederea care identifică noţiunea de caracter cu cea de individualitate. Noi am lăsat în afara cercului nostru de preocupare ambele vederi[54]). Motivarea acestei eliminări are multe isvoare. Pentru moment evidenţiem numai unul: lipsa unei terminologii psihologice unitare şi confuzia ce rezultă din această lipsă. Nu numai că există divergenţe apreciabile cu privire la natura şi formele de manifestare ale vieţii psihice dar nu se utilizează nici măcar acelaşi cuvânt (spre a nu vorbi de concepte) pentru denumirea acestor forme. Inlăturarea neajunsului de care vorbim va constitui unul din mijloacele cele mai serioase care vor face posibilă fixarea definitivă a temeliei pozitive pentru ştiinţa psihologică.

Spre a ne face o icoană despre concepţia caracterologică (formulată în scrierile lui Bahnsen, Carus, Pfänder, Prinzhorn, Utitz, Klages, Tumlirz, Müller-Freienfels, etc.); expunerea ideilor principiale ale câtorva reprezentanţi mai de seamă ai acesteia va fi edificatoare.

54) Cf. pag. 13—14.

L. Klages [55]), caracterolog şi grafolog, ocupă un loc izolat în Psihologia actuală, având rădăcini evidente în metafizică, — probabil în urma marei influenţe pe care a primit-o în cercul lui Ştefan George. Ceeace Klages înţelege prin *caracter* este ceeace se cuprinde sub termenul de individualitate în majoritatea scrierilor actuale. Caracterul astfel privit e format — după Klages — din trei mari zone care constitue câmpul de manifestare alor trei grupe distincte de însuşiri psihice:

a) *Materia* individualităţii (?) sau ansamblul aptitudinilor personale pe latura de cunoaştere, emotivitate şi mişcare;

b) *Structura* sau complexul de dispoziţii ale mediului intern care determină forma de desfăşurare a proceselor psihice (temperamentul), şi

c) *Natura* : totalul mobilurilor (motivelor) personale de acţiune ale individualităţii sau dispoziţiile sentimentale.

Zonele de care vorbeşte Klages cuprind întreaga viaţă psihică iar caracterologia devine prin aceasta o psihologie individuală sau diferenţială.

O. Tumlirz [56]) ocupându-se de starea actuală a caracterologiei expune un număr însemnat de tipologii, întâlnite Psihologia prezentului, pe care le consideră diviziuni aplicate caracterului. In realitate aceste încercări de tipizare privesc o parte individualitatea, altă parte caracterul propriu zis şi altele temperamentul. De ex., tipurile stabilite de Kretschmer sunt considerate de Tumlirz ca tipuri de caracter. Kretschmer însă ne lămureşte precis că tipurile sale (schizotimic şi ciclotimic) sunt biologic-constituţionale şi se referă la temperament, în vreme ce caracterul este aspectul *dobândit* al vieţii psihice fiind în conexiune directă cu sentimentele şi voinţa [57]). Că între temperament şi caracter există o reciprocă dependenţă şi confluenţă de manifestare este indiscutabil, însă acest fapt nu implică identificarea sau confundarea acestor două noţiuni. Intr'o altă lucrare („Psihologia Temperamentului") noi am încercat să lămurim raporturile dintre manifestările temperamentale şi cele de caracter căutând o delimitare şi precizare a acestora.

Pe aceeaşi linie se înseriază — cu câteva nuanţe deosebitoare — şi tipologia caracterologică a lui R. Müller-Freienfels [58]).

In capitolul privitor la o „caracterologie viitoare", Müller-Freienfels pleacă dela ideea unităţii psihice, — esenţială şi hotărîtoare pentru psihologia actuală —. O parte din însuşirile caracterului, scrie Müller-Freienfels, se pot stabili cu preciziune însă importanţa lor caracterologică nu poate fi înţeleasă decât dacă sunt privite înăuntrul *totului* psihic. Inăuntrul acestui

---

55) L. Klages: Les Principes de la Caractérologie. (Tr. fr.). Paris. Alcan. Cf. şi D. Todoranu: Psihologia Temperamentului. Cluj Edit. Inst. de Psihol. 1932. p. 32.

56) O. Tumlirz: Probleme der Charakterologie. Langensalza. Beyer. 1927.

57) E. Kretschmer: Manuel théorique et pratique de Psychol, Médicale. (tr. fr.) Paris. Payot. 1927. p. 292.

58) R. Müller-Freienfels: Das Gefühls- und Willensleben. Leipzig. Barth. 1924.

tot însuşirile de caracter se reliefează prin acţiunea lor reciprocă cu alţi factori. Pentru a atinge esenţa caracterului trebue să stabilim — după Müller-Freienfels — constelaţia trebuinţelor şi tendinţelor individuale, spontaneitatea personală şi formele specifice pe care le îmbracă atitudinea subiectivă faţă de lumea exterioară. Fixarea amănunţită a acestor aspecte face posibilă stabilirea tipurilor de caracter.

A) *Constelaţia şi erarhia tendinţelor* (isvoarelor de activitate ale individualităţii) este primul factor ce creiază diferenţele individuale şi stă la temelia tipurilor de caracter. Tendinţele originare, native sunt reduse de Müller-Freienfels la patru categorii fundamentale:

1. *Conservarea vieţii*	a) *internă*: tendinţa de hrană, activitate, etc. b) *externă*: tendinţa de frică, apărare, etc.
2. *Desvoltarea vieţii*	a) *internă*: tendinţele de ridicare ale vieţii (vanitate, mândrie, etc.). b) *externă*: tendinţele de prelungire ale vieţii în mediul exterior (achiziţie, faptă, etc.)
3. *Raporturile inter-individuale de viaţă*	tendinţe *sociale* de prietenie (sociabilitate, prietenie, etc.). tendinţe *agresive*, duşmănoase, (ură, mânie, etc.)
4. *Tendinţe vitale supra-individuale*	împerecherea şi atracţia sexuală, precum şi comportarea părintească (în special a mamei).

Fiecare din aceste tendinţe poate predomina în configuraţia totală a trebuinţelor sau tendinţelor, creind astfel un anumit tip de caracter, ce se poate întâlni în viaţa cotidiană.

O clasă de oameni par a fi dominaţi toată viaţa de tendinţele *interioare de conservare proprie*. La aceştia hrana şi nevoile fiziologice primează. Plăcerea vegetativă este atât de puternică încât nici vanitatea, nici sociabilitatea n'o poate depăşi. In prima copilărie fiecare om aparţine acestui tip. Prin sublimare omul vegetativ poate deveni „gustător fin", „lucullic". Viaţa acestuia interesează cultura numai în măsura în care sensibilitatea lui — prin concursul altor factori — se poate ridica la nivelul artei.

Al doilea tip e determinat de prevalenţa tendinţei de conservare *externă* (nevoia de siguranţă). Inşii ce se înglobează în acest tip sunt naturi de „epure", iar întreaga lor viaţă nu e decât o continuă căutare a siguranţei faţă de lumea externă. Cu sentimentul eului foarte labil, acest tip este frecvent la femei fără a lipsi totuşi şi printre bărbaţi. Prin sublimare omul fricos îşi creiază siguranţă în făurirea unei lumi transcendente care anihilează neliniştea existenţei. Resemnarea şi în general filosofia stoică e o creaţie a oamenilor aparţinători acestui tip.

Predominanța instinctului de desvoltare individuală *internă* creiază tipul vanitosului, iar predominarea celui de desvoltare externă stă la baza firilor de „hârciog" și „albină" sau al „animalelor de pradă". Cuceritorii, oamenii industriei și comerțului fac parte din ultima categorie. Prin sublimare cei ce aparțin acestui tip devin colecționari, etc.

Afectele *sociale* stau în fruntea ierarhiei tendințelor omului social a cărui interes primordial e crearea de raporturi „inimoase" între oameni.

Tendințele *agresive* creiază tipurile de „taur", „curcan" sau „pisică" (cu ură de lungă durată) ce conduc formațiile sociale agresive și războinice, iar în creație se sublimează în satiră.

Tendința *sexuală* la rândul ei creiază tipul general a eroticilor cu nuanțele de „Don Juan", „Casanova" sau „Cleopatra".

In sfârșit, tendința ce determină comportarea părintească este caracteristică femeilor și culminează în iubirea de mamă.

B) Ințelegerea caracterului cuiva nu se întemeiază însă numai pe stabilirea tendinței predominante ci e în funcție și de fixarea *conflictelor* și *inhibițiilor* interioare care dau coloraturi tipice individualității. Unii trăesc alături de mânie o sensibilitate fină, alții alături de vanitate exagerată timiditate, etc. Determinarea acestor tendințe inhibitive — care au adesea o influență hotărîtoare asupra tendinței celei mai puternice — nu este ușoară. Ea formează problema cea mai ademenitoare a psihanalizei. In concluzie, icoana completă a caracterului presupune alături de stabilirea tendințelor ce prevalează și lămurirea curentelor inhibitorii pe care le prezintă structura dispozițională a individualității.

C) Modificările interioare, subiective, determinate de tendințe, se cristalizează în tipul omului „eului" (individualist, egoist) și a celui caracterizat printr'o anumită formă de *trăire* (empatetic, neempatetic, imitativ).

D) Alături de aceste tipuri în funcție de *ceeace* se trăește din lumea exterioară-obiectivă, există o serie de tipuri *formale* determinate de modul *cum* sunt trăite datele acestei lumi. Structura tendințelor dirijează procesul de asimilare al lumii exterioare (eroticul vede conținuturile erotice ale vieții, mâniosul situațiile amenințătoare, etc.), în vreme ce dispoziția formală a eului fixează *modul* de trăire al conținuturilor interioare asimilate. In această privință se pot distinge — după Müller-Freienfels — următoarele tipuri:

1. Tipul *concret*, realist care se menține la datele sensoriale. (La acesta predomină procesele sensoriale);

2. Tipul *fantastic* ce trăește în lumea reprezentărilor;

3 Tipul *idealist* la care predomină gândirea conceptuală abstractă și care trăește în domeniul idealelor și abstracțiunilor;

4. Tipul *romantic* — cu predominanța fanteziei, — ce se refugiază de prezent în depărtări spațiale și temporale;

5. Tipul *mistic* la care lumea exterioară este umbrită de întinderea celei interioare.

Cauzele determinante ale acestor tipuri trebue căutate, în parte, în viața emotivă și în parte, în anumite dotații spirituale.

E) Predominanța *plăcerii* sau *neplăcerii* — privite drept coloraturi generale ale vieții afective — creiază în primul caz tipul omului „luminos", vesel, optimist, iar într'al doilea tipul omului „întunecat", turbure, pesimist.

F) Forma de desfășurare a reacțiunilor — *temperamentul* — este de asemenea în vederile lui Müller-Freienfels un factor caracterologic important. Aci se pot distinge oamenii înceți, statornici, iuți, schimbători, etc., iar din punctul de vedere al felului activității oamenii activi (de voință) și contemplativi (de simțire și teorie).

G) In ultimul rând, pentru a înțelege un caracter e nevoe să cunoaștem gradul de *receptivitate* al acestuia pentru *valorile* culturale. Unele persoane au o atitudine generală *moralizatoare*, altele *estetizantă*, altele *economică* ori *politică* și, în sfârșit, altele *religioasă*.

Caracterologia lui Müller-Freienfels — privită în ansamblul ei — se prezintă ca o încercare de sinteză tipologică însă căutând să cuprindă întreaga individualitate psihică, depășește problematica strictă a manifestărilor de caracter. Dacă nu identificăm caracterul cu individualitatea, întrebarea care din acești factori este simptomatic și determinant pentru caracter, ni se pare foarte firească. E caracterul în ultima analiză în funcție de atitudinea personală față de valori, de erarhia tendințelor sau de modul de trăire al conținuturilor furnizate de experiență, etc.? Care este factorul sau factorii organizatori și integratori ai experienței psihice totale, care creiază structura proprie caracterului, prin unificarea elementelor de care vorbește Müller-Freienfels? De aceste probleme, care constitue interesul nostru primordial, nu se ocupă însă cercetătorul pe care l-am expus.

5. Caracterul în Psihologia conduitei.
(P. Janet).

Odată cu expunerea teoriilor lui Janet și Adler ne abatem dela vederile generale despre caracter, spre a trata anumite fețe speciale ale problemei pe care o urmărim. Nu va fi vorba așadar în cazul acestor autori decât de concepții speciale care derivă din generalizarea unui singur principiu explicativ asupra întregei vieți psihice — implicit asupra câmpului de manifestări cuprinse sub termenul de caracter.

Pentru Pierre Janet [59]) psihologia caracterului s'a mărginit până în prezent la vagi teoretizări și sistematizări a căror temeiuri științifice sunt destul de labile. După ce acest autor încearcă să arate că punctul de ple-

[59]) P. Janet: La Force et la Faiblesse psychologique. Paris. Maloine. 1932.

care în problema caracterului este eterna chestiune a percepției obiectelor și a multiplicității perceptive — apropiindu-se prin aceasta de punctul de vedere care identifică noțiunea de caracter cu cea de caracteristic,— relevă dublul neajuns pe care-l prezintă teoriile existente despre caracter. In primul rând toate aceste teorii sunt *statice*. Ele pleacă dela supoziția că viața psihică este unică, neschimbătoare și că e suficient să deduci caracterul cuiva din noțiunea funcțiunilor psihologice. Or, scrie Janet, e foarte problematică ipoteza că un ins sensorial (la care predomină activitatea organelor sensoriale) persistă toată viața în aceeași stare. In al doilea rând, aceste teorii țin seamă numai de atitudinile *primare* ale individualității, adică de acelea care sunt deslănțuite de situațiile exterioare prin stimularea directă a instinctelor naturale. Viața psihică este însă — în timpul individual și istoric — profund modificată de acțiunea evoluției și a conduitelor secundare sau derivate. Conduita psihică secundară (dobândită) poate inhiba, intensifica sau canaliza în direcții diverse energia impulsurilor primare și, în acest caz, icoana caracterului fundată pe fixarea tendințelor primare este ireală. Din aceste motive orice teoretizare trebue părăsită, iar știința caracterului trebue să aibă alte baze decât cele date de diviziunile proceselor psihice care se pot întinde la nesfârșit.

Pentru a depăși neajunsurile constatate, Janet încearcă o tipologie nouă în funcție de regulativele energetice ale vieții psihice. In centrul tuturor descrierilor și explicațiunilor sale se găsește noțiunea de *tensiune* psihologică pe care a scos-o din domeniul psihologiei patologice. Dinamica tensiunii psihologice stă și la temelia manifestărilor caracterului. Ea creiază trei tipuri distincte. Descrierea acestor tipuri formează esența opiniilor lui Janet despre caracter.

a) Intâiul tip se caracterizează printr'o puternică (uneori chiar exagerată) tensiune psihologică sau capacitate de efort. Inșii ce aparțin acestui tip sunt *tenace*; munca deși îi obosește și desgustă totuși n'o întrerup deoarece găsesc energia necesară pentru menținerea efortului. Efortul perpetuu îi așează la antipodul celor schimbători. De aci derivă unele calități morale: nu cedează impresiunilor trecătoare și întâmplătoare, se supraveghează și posedă o seamă de virtuți durabile și violente. Oamenii marilor intreprinderi, șefii, etc. aparțin acestui tip. Calitățile tipului despre care scriem se dublează cu o serie de defecte: duritate și lipsă de supleță fizică și intelectuală. Din cauza năzuinței lor spre perfecțiune și absolut, fac viața penibilă celor din jur. „Totul sau nimic“, iată atitudinea lor față de viață. „E un tip de caracter extrem de interesant, extrem de curios, cu virtutea, persistența, tenacitatea, fidelitatea și oroarea sa de minciună, în care se ghicește rigiditatea și tendința sa spre obsesiuni și neliniști“ [60]). Acest tip de caracter se degajează din studiul obsedațiilor.

b) Când spiritul se coboară și cade sub nivelul efortului, ajungem la

[60]) P. Janet: Op. cit. pag. 307.

tipul *astenicilor*, a cărui însuşiri esenţiale sunt inactivitatea şi lenea constituţională. Leneşul e „dulce", nu se plânge niciodată şi cedează uşor. Inţelepciunea lui e să se mulţumească cu puţin. E simpatic, sugestibil şi amabil. Defectele insului ce aparţine acestui tip sunt: lipsa de efort, de continuitate, de fidelitate şi persistenţă. Instabilitatea sa îl face să schimbe slujbe şi ocupaţii. E *slab* constituţional. Nu ţine nici la stimă, nici la afecţiuni. Se minte atât pe sine cât şi pe alţii.

c) Al treilea tip e cel reprezentat de *caracterul instabil şi periodic.* Există persoane, scrie Janet, care se trezesc foarte rău dispuse şi încep să fie agreabile abia la ora cinci după masă. Altele se scoală târziu şi lucrează noaptea. Indivizii ce se înglobează în acest tip prezintă astfel de oscilaţii periodice în toate împrejurările vieţii, fiind instabili constituţionali, agitaţi şi exuberanţi ce cad în urmă în melancolii profunde. „Al treilea tip este deci tipul oscilant ce trece prin toate zonele, ce traversează toate caracterele şi care se schimbă la diferite perioade ale vieţii". (Op. cit. p. 308).

Plecând dela ideea că ştiinţa caracterului nu trebue să descrie ci să stabilească tipuri de caractere, Janet ne înfăţişează o tipologie preţioasă însă ea nu priveşte caracterul câştigat ci „caracterul" constituţional, înăscut, — mai precis şi mai corect, temperamentul. Din descrierea acestor tipuri s'a putut observa că este vorba în primul rând de modalitatea de manifestare energetică a „tensiunii" psihologice, în vreme ce caracterul propriu zis se referă la *direcţia* constantă de manifestare a insului, determinată de organizarea psihismului în jurul eului şi de fixarea unei concepţii globale despre lume şi viaţă. Ceeace formează coloratura specifică a comportărilor de caracter este nota de uman care se incorporează în tiparul nativ spre a-l spritualiza şi socializa. De pildă, nu instabilitatea psihică nativă ca atare poate fi considerată ca o însuşire a caracterului, ci depăşirea acesteia prin efortul voluntar şi armonizarea conduitei în funcţie de exigenţele ambianţei, în aşa chip, încât insul să se integreze în „corpul" spiritual al societăţii.

6. Teoria compensaţiei.
(A. ADLER).

Discipolul disident al lui S. Freud [61]) — A. ADLER —, părăsind concepţia pan-sexualistă vede în dorinţa sau *tendinţa de putere* mobilul tuturor

[61]) Concepţia lui FREUD despre caracter este în mare măsură obscură. Incercarea sa de a deriva caracterul din erotica anală prezintă acelaşi inconvenient şi aceeaşi notă de bizar pe care o întâlnim în multe puncte ale sistemului său psihologic. In orice caz, psihologia înainte de a ajunge la aceste îndepărtate explicaţii organic-fiziologice trebue să stabilească *faptele* sau manifestările specifice caracterului. Explicaţiile sunt supuse inevitabil revizuirilor şi modificărilor, în vreme ce fenomenele rămân. Or, în domeniul biologic delimitarea, izolarea şi specificarea fenomenelor trăite este de multe ori mai dificilă decât lansarea unei explicaţii revoluţionare.

G. MURPHY şi FR. JENSEN (Approach to Personality. N.-York. McCann. 1932) în expunerea concepţiei freudiene scriu la pag. 148: „Cadrul care dă formă caracterului este organizarea *sâului, eului şi supra-eului*; conţinutul este libido, iar la stadii mai complicate

manifestărilor omeneşti. In satisfacerea acestei tendinţe, constituţia nativă şi împrejurările exterioare de desvoltare sunt hotărîtoare. Individualitatea este suspendată — în limitele concepţiei adleriene — între superioritate şi inferioritate, — oscilând între punctul de plecare reprezentat de sentimentul inferiorităţii şi puternica năzuinţă de a atinge superioritatea, siguranţa, puterea. Determinantele acestui sentiment se pot afla în: a) insuficienţele sau inferiorităţile organice native pe care le posedă copilul; b) în inferioritatea sau stările umilitoare pe care le trăeşte copilul înăuntrul condiţiilor specifice ale mediului familiar şi social şi c) în comparaţia pe care acesta o face între sine şi părinţi sau alte persoane.

---

tendinţa (drive) şi constelaţiile sale, complexele". Pentru o înţelegere sumară lămurim — în parte după aceiaşi autori — conceptele esenţiale ale Psihologiei freudiene: *conştient, preconştient, inconştient, eu, său, supra-eu, libido, refulare, sublimare şi tranfert*

Conştientul consistă în acea parte a vieţii psihice care este trăită într'un moment dat. Conştiinţa apare probabil chiar din întâiul an al vieţii în urma contactului acţiunilor instinctive cu restricţiile lumii exterioare.

Preconştientul e format din conţinuturile psihice care n'au fost refulate în mod definit şi care pot apărea — prin procesul asociativ — în conştiinţă.

Inconştientul — câmpul cel mai întins al psihismului — e compus din elementele psihice care n'au fost niciodată în conştient sau care fiind cândva au fost definitiv represate (refulate) din cauza profundei lor divergenţe cu exigenţele spirituale ale ambianţei. In inconştient ocupă loc ideile neverbalizate (cu afectele lor specifice) precum şi impulsurile şi tendinţele instinctive.

Eul e constituit din datele ideaţionale ale vieţii psihice Acesta se modifică prin contactul tendinţelor instinctive cu mediul.

Săul („es") cuprinde impulsurile şi tendinţele inconştiente ale forţei activante primare (Libido) precum şi modificările acestora. El e tumultuos, haotic, şi dă motivele forţe ale activităţii. Nu se confundă sau identifică însă cu inconştientul.

Supra-eul („conştiinţa") este în parte conştient, în parte pre- şi în parte inconştient. El rezultă din identificarea copilului cu unul din părinţi şi într'o bună măsură şi din acumularea conceptelor şi preceptelor etice extra-familiare. Supra-eul este mai aproape de „său" decât de „eu". Supra-eul e apoi în continu conflict cu „săul" pe terenul „eului" El refulează tendinţele „săului", iar „eul" îndreaptă libido-ul spre activităţile socializate.

Isvorul tuturor activităţilor psihice — libido — se exprimă prin „Eros" (instinctul „vieţii") şi prin instinctul „morţii". Ambele diferenţieri ale mobilului psihic primar (libido) au trei direcţii de expresie. Întâiul instinct se îndreaptă (1) spre lumea externă şi se realizează în satisfaţii imediate, sau (2) este inhibat ori represat, satisfăcându-se indirect prin *sublimare* şi *transfert*, sau (3) e dirijat spre propria persoană şi transformat in iubire proprie (*narcisism*). Instinctul „morţii" dirijându-se spre exterior (1) devine activitate agresivă faţă de ceilalţi oameni, sau (2) prin conflictul cu realitatea este inhibat şi revine la trepte anterioare de manifestare sau (3) prin îndreptare spre interior se schimbă în tendinţa de distrugere şi lezare proprie. In forma (2) şi (3) a acestui instinct întâlnim *sadismul* şi *masochismul*.

Procesul psihic de o importanţă covârşitoare pentru freudism — *refularea* — e rezultatul acţiunii inhibitorii a „eului" — susţinut în largă măsură de „supra-eu" — asupra forţelor şi impulsurilor „săului" care caută expresie în comportări „deschise", obiectivate. Analiza viselor, privite ca o satisfacţie pe alt plan a tendinţelor inhibate, lămureşte mecanismul interior al refulării.

Dl. Dr. I. Popescu-Sibiu, un bun cunoscător al psihanalizei la noi, într'o scrisoare, mi-a comunicat faptul că în practica d-sale de alienist n'a avut ocazie să constate conexiuni între erotismul anal şi trăsăturile de caracter. D-sa a găsit însă o strânsă legătură între caracter şi „complexe". Expunându-mi teza d-sale psihanalitică privitoare la această chestiune, scria: „Un mare caracter este un mare refulat în legătură cu un complex"... „Viaţa unui om de caracter este o viaţă în continuă sublimare"... Aci e punctul de intersecţie al psihanalizei cu teoria lui Roback sau McDougall: refularea şi sublimarea nefiind decât inhibiţia şi canalizarea tendinţelor instinctive spre căile indicate de ambianţa spirituală.

„Sentimentul de inferioritate, scrie Adler[62]), *pe care îl inspiră individului cutare sau cutare organ devine un factor permanent al desvoltării sale psihice"*. Neliniştea şi nesiguranţa creiată de acest sentiment va constitui pentru ins motivul perpetu de activitate în vederea depăşirii şi mascării inferiorităţii, sau, în limbaj adlerian: *„în ultima analiză, tot ceeace se voeşte nu este altceva decât o căutare a compensaţiei, un efort care ţinteşte să înăbuşe sentimentul inferiorităţii"* (Le Tempérament nerveux. p. 32). Sentimentul inferiorităţii, dublat de nesiguranţă, determină aşadar individualitatea să-şi caute un punct de reazăm. Prin aceasta ea părăseşte adeseori terenul solid al realităţii spre a se refugia în mrejele ficţiunii şi ale imaginilor ideale pe care se strădueşte să le atingă, — având astfel ochii mereu aţintiţi spre viitor. Deosebirea dintre insul nevrozat şi normal consistă numai în faptul că cel dintâi îşi situează imaginea ideală în regiuni cu desăvârşire străine realităţii, în vreme ce, cel din urmă îşi plăsmueşte o imagină compatibilă cu ordinea şi circumstanţele specifice vieţii sociale. Depărtarea de realitate şi accentuarea exagerată a ficţiunii este în raport direct cu intensitatea sentimentului inferiorităţii. Idealul de personalitate fixat în imaginea ideală („Idealbild") este sinteza tuturor bunurilor şi posibilităţilor de care se crede frustat copilul anormal dotat.

„Trăsăturile de caracter pe care le va purta persoana vor fi cele pretinse de scopul său fictiv, după cum masca — *persona* — caracterului tragedianului antic trebuia să corespundă scenei finale a tragediei". (Le Temp. nerv. p. 84). Dacă năzuim să exprimăm într'o altă formă ideea adleriană fundamentală despre caracter putem scrie că individualitatea, în încercarea sa de a depăşi şi *compensa* planul inferiorităţii, îşi încorporează o seamă de însuşiri şi moduri de comportare ce favorizează efectiv puternica sa tendinţă de a atinge şi realiza planul ficţiunii sau idealul de personalitate plăsmuit încă din fragedă copilărie. Experienţa integrală a individului constitue materialul pe care îl transformă imaginea ideală. Iar caracterul nu este pentru individualitate decât o cârjă de susţinere în urmărirea scopului final de accentuare şi afirmare proprie. Minciuna, falsa modestie, încăpăţinarea, cruzimea, blândeţea, modestia, etc. sunt o seamă de însuşiri de caracter, care maschează insuficienţa şi ajută realizarea scopului fixat în imaginea ideală. Aceste însuşiri formează urzeala în care se ţese experienţa individuală.

Concepţia adleriană despre dinamica psihică — considerată ca o acţiune *compensatoare* a sentimentului inferiorităţii, înăuntrul căreia însuşirile de caracter sunt mijloacele ce organizează experienţa în vederea realizării imaginei ideale — este fără îndoială foarte valoroasă şi mai ales semnificativă pentru Psihologia contimporanului. Totuşi o bună parte din ideile adleriene nu rezistă unei verificări mai atente. In primul rând este probat că există numeroase tendinţe originare care condiţionează activitatea psihică. Am arătat în

62) A. Adler: Le Tempérament nerveux. Paris, Payot, 1926, p. 23.

în altă parte că W. McDougall a ajuns să stabilească 18 tendinţe primare, native. Tendinţa foamei sau achiziţiei este tot aşa de primară ca şi cea sexuală sau a afirmării proprii. In al doilea rând, sentimentul inferiorităţii — ce derivă din imposibilitatea de satisfacere a tendinţei de putere sau a amorului propriu — nu este decât o formă specifică a sentimentului eului, rezultată din anume condiţiuni ale experienţei personale. O individualitate cu puternice resurse dispoziţionale, care s'a desvoltat într'un mediu prielnic şi favorabil, îşi va forma un sentiment despre sine cu totul deosebit de cel pe care şi-l formează un ins a cărui viaţă n'a fost decât un şir de eşecuri şi umiliri. Nici o tendinţă omenească nu poate ajunge la satisfacţie definitivă şi deplină decât în momentul dispariţiei ei. Din acest motiv, oricare ar fi satisfacţiile pe care le poate atinge amorul propriu, omul găseşte — atâta vreme cât această tendinţă este activă — temeiuri suficiente pentruca să-şi făurească imagini ideale în care să-şi grupeze nemulţumirile. In al treilea rând, persoana umană îşi poate creia — în urma unei experienţe favorabile — un sentiment de *superioritate* faţă de ambianţă şi semenii săi, — sentiment ce poate să formeze un motiv-forţă de acţiune tot aşa de natural ca şi cel de inferioritate. In orice caz există nuanţe graduale de inferioritate şi superioritate. Hugo Sperber [63]) observă că sentimentul inferiorităţii individuale se poate depăşi şi chiar anihila prin sentimentul inferiorităţii universale — pe care îl poate trăi întreaga speţă omenească — datorită imposibilităţii de a învinge moartea. Moartea, prin inevitabilul ei dramatic şi tragic ca şi prin acţiunea ei egalizatoare, compensează pentru mulţi inferioritatea trecătoare pe care o simte omul în mijlocul circumstanţelor specifice vieţii sale.

Viabilitatea concepţiei autorului de care ne ocupăm rezidă însă în faptul că ea se întemeiază pe considerarea puternicei tendinţe de afirmare proprie. Preponderanţa acesteia în viaţa psihică este recunoscută de majoritatea cercetătorilor. Iar neajunsul ei primordial — din care derivă celelalte — este credinţa că unicul principiu de viaţă şi unicul isvor de activitate psihică s'ar afla în tendinţa de putere şi afirmare.

7. Teoria specificităţii.

Teoria specificităţii ne înfăţişează o nouă şi fecundă perspectivă în studiul problemei caracterului. Ea evidenţiază de o parte nota de specificitate a conduitei umane şi de alta, rolul covârşitor al mediului în determinarea manifestărilor psihice. Orientarea experimentală a cercetărilor şi fixarea liniilor teoretice de interpretare în imediată dependenţă de datul obiectiv al experienţei, constitue reazămul puternic al acestei concepţii. Nimic dincolo de interpretarea matematică a rezultatelor obiective: iată ideea conducătoare

---

[63]) Sperber H: Todesgedanke und Lebensgestaltung. Wien—Leipzig. 1930.

a psihologilor americani M. A. MAY și H. HARTSHORNE[64]) la care întâlnim mai pregnant exprimată teoria specificității. Studiile acestora reprezintă o mare tentativă de a întemeia studiul caracterului pe date obiective, dobândite prin metoda testelor, — elaborând prin aceasta și întâia scară sistematică de probe pentru măsurarea însușirilor de caracter. Webb făcuse înainte experimentări în acelaşi sens însă mai restrânse, cu altă directivă și mai ales cu rezultate altminteri interpretate. Incercări s'au făcut de asemenea și de către Decroly, Henning, etc., însă numai pentru însuşiri izolate ale caracterului.

Punctul de plecare al autorilor de care ne ocupăm este concepția curentă despre caracter, pe care ne-o oferă și sensul comun. Ei așează în structura caracterului: 1. *Cunoștințele* și *opiniile morale* și 2. *Conduita etică* (onestitate, datorie, altruism, control propriu, stăpânire şi perseverență).

Nu e locul aici să intrăm în analiza testelor utilizate pentru diagnosticarea acestor însuşiri. Totuşi, pentru o lămurire sumară, găsim potrivit să expunem — înaintea rezultatelor — specificul metodei testelor, aplicate cu aproape acelaşi succes și la caracter ca și în domeniul inteligenței.

Pentru fiecare însuşire s'a elaborat o grupă de teste. De ex. pentru studiul onestității s'au fixat o seamă de probe care să facă apel la diferitele aspecte sub care se prezintă această însuşire în viața cotidiană. E știut că onestitatea are trei aspecte negative mai importante: înşelăciunea, furtul și minciuna. In experimentările făcute cu copii de școală s'au dat teste în care elevii aveau putința să înșele (prin copiat), să mintă, etc.

Din seria testelor folosite pentru măsurarea onestității dăm ca exemplificare numai câteva. Spre a vedea gradul de înșelăciune al elevilor s'au elaborat două teme (formând un prim test) cu deosebiri foarte reduse — aproape imperceptibile, — care au fost distribuite subiecților (persoanelor examinate) în așa fel încât nici un subiect nu avea aceeași temă nici la vecinul din față, nici de cel din laturi sau dos, — posibilitatea copierii fiind astfel eliminată. Testul consistă în aflarea opusului unui cuvânt dintr'o serie de cuvinte date:

I-a formă:	A da	1. soldat	2. *a lua*	3. lulea	4. absent	(. . . .)
	Prieten . . .	1. fals	2. om	3. *dușman*	4. armată	(. . . .)
II-a formă:	A da	1. soldat	2. lulea	3. *a lua*	4. absent	(. . . .)
	Prieten . . .	1. fals	2. *dușman*	3. om	4. armată	(. . . .)

[64]) H. HARTSHORNE: Character in human Relations. Scribner's Son. N.-York, London, 1932. In aceasta lucrare Hartshorne expune vederile teoretice întemeiate pe întinsele cercetări experimentale cuprinse în: *H. Hartshorne, M. A. May:* Studies in the Nature of Character: I. Studies in Deceit. N.-York, McMillan 1928, II. Studies in Service and Self Control N. York. McMillan 1929 și III. Studies in the Organization of Character. N.-York. McMillan, 1930. — (Vol. II. în col. cu Maller şi III. cu Schuttleworth).

Pentru rolul pe care îl joacă mediul în deslănțuirea comportării ca și pentru determinarea notei de *invitație* a situațiilor exterioare a se vedea și importantul studiu al lui *K. Lewin*: Environmental forces in child behavior and development, în *Murchison* Handbook of child Psychology. Clark Univ. Press. 1931 p. 94

In paranteza dela sfârşitul fiecărei serii se scrie cifra ce se află în faţa cuvântului opus (subliniat aci de noi spre a-l evidenţia, însă în experimentare e scris — bine înţeles — la fel cu celelalte). Cel ce are forma I-a a probei şi copiază dela vecini — care au cu toţii forma II-a - vor nota în paranteză 3 şi 2 în loc de 2 şi 3. In acelaşi scop se aplică un test aritmetic sau de complectare cu duplicat. Duplicatul nu este însă observat de subiecţi. După ce proba e terminată se strâng foile de hârtie, se ia duplicatul — fără ştirea persoanelor examinate — şi se împart din nou foile elaborate. De astădată se cere subiecţilor ca pe baza cheiei testului (rezolvarea corectă) să-şi coteze singuri proba pe care au executat-o. Cota testului elaborată de subiect se compară cu cea a duplicatului (stabilită de examinator). Dacă subiectul şi-a corectat erorile după indicaţiile „cheii", atunci a înşelat. Cu cât diferenţa dintre cele două cote este mai mare, cu atât este mai pronunţat şi gradul de înşelăciune. Un alt indiciu asupra onestităţii se dobândeşte printr'un test-labirint (o figură cu foarte multe drumuri întortochiate, dintre care numai unul traversează figura dela un capăt la celălalt), ce se dă subiecţilor şi se cere să fie rezolvat cu ochii închişi. Or, testul e imposibil să fie bine rezolvat în astfel de condiţiuni, deoarece ducerea unei linii pe drumul ce traversează figura (fără a sări peste nici o închizătură) nu se poate realiza decât cu ochii deschişi. Cei ce rezolvă testul înşeală prin faptul că deschid ochii în timpul când trag linia indicatoare a drumului.

In vederea stabilirii gradului de minciună — al denaturării adevărului cunoscut — s'a formulat un chestionar în legătură cu testele anterioare. Acest chestionar cuprinde întrebări de felul celor ce urmează:

1. Aţi înşelat în vreun test?
2. Aţi înşelat mai mult de o singură dată?
3 Aţi putea executa testele fără a cere ajutorul cuiva?
4. Pentru unele teste aţi avut chei de rezolvat. Aţi copiat vreun răspuns din cheie?

Rezultatele obţinute prin această metodă sunt de o deosebită importanţă. Urmează să le expunem pe scurt.

May şi Hartshorne află că atunci când împrejurările în care se poate înşela sunt aproape identice, comportarea indivizilor variază puţin dela împrejurare la împrejurare. Dimpotrivă când situaţiile sunt din ce în ce mai neasemănătoare, diversitatea comportărilor este din ce mai accentuată. Din această cauză nu se poate prezice, pe temeiul unei atitudini dintr'o anumită situaţie, comportarea în situaţiile ce se deosebesc de aceasta. Acest fenomen se întâlneşte şi pe planul de manifestare al celorlalte însuşiri de caracter. Datoria, controlul propriu, altruismul, etc., variază mână în mână cu natura situaţiile exterioare. Această *specificitate* a conduitei pretinde ca fiecare trăsătură a caracterului să fie studiată în cât mai multe şi variate situaţii pentru a avea o imagină reală despre ea. Ideea specificităţii elimină nu numai

doctrina potrivit căreia structura caracterului e o colecţie de vitii şi virtuţi, ci şi credinţa în transfertul psihic. Presumpţia transfertului şi conceperea trăsăturilor ca universal valabile s'a făcut vinovată de o seamă de practice rele în educaţie. In realitate un copil poate fi onest în clasă, neonest în raporturile familiare, etc. Lucrul cel mai isbitor, scrie Hartshorne, ce se degajă din studiul conduitei copiilor de şcoală este pronunţata inconsistenţă pe care aceştia o arată. Elevii se înşiră, cu diferenţe graduale şi continue, pe o curbă neîntreruptă, între consistenţa perfectă şi perfecta inconsistenţă, limitele ideale ale conduitei. Ceeace numim de ex. onestitate e un simplu nume pentru conduita observată în anumite situaţii specifice[65]). Dacă cinstea ar fi o însuşire pe care o ai sau nu, inşii ar reprezenta o curbă grafică *bimodală* în care am avea deoparte „sfinţii", iar de cealaltă „păcătoşii". Numai prin integrarea omului în realitatea circumstanţelor în care i se desvoltă viaţa, ne dăm seama de lipsa de temei a celor ce susţin existenţa însuşirilor universale, unice, absolute. In urmare, teoria specificităţii susţine că atitudinea etică e determinată mai mult de situaţii decât de o misterioasă entitate ce rezidă în copil. Conduita e hotărîtă de trei factori :

a) *Natura situaţiei exterioare*,

b) Ceeace copilul a învăţat deja în situaţiile similare şi

c) Conştiinţa urmării comportamentului.

Intâiul factor este cel mai important. „Ave n convingerea că înşelarea, minciuna şi furtul sunt mai ales produse ale situaţiilor nenorocite" [66]).

Evoluţia psihică nu rămâne însă în această fază în care ni s'ar părea că structura caracterului consistă din suma unor însuşiri variabile după aspectele ambianţei. Tendinţele psihice se *organizează* în legătură cu un scop sau atitudine generală. Factorul care intră în joc în procesul de organizare este consistenţa sau integrarea interioară a insului şi consistenţa acestuia în relaţiile sale externe (funcţionarea socială). In experienţă aspectul interior de trăire şi cel exterior, determinat de situaţie, formează o unitate dinamică. Numai abstracţia le poate deosebi. Totuşi psihologia tradiţională s'a mulţumit să se ocupe numai cu ceeace se petrece în interiorul psihicului, ignorând situaţiile mediului, care dau semnificaţie proceselor mintale, iar behaviorismul trece în cealaltă extremă, care neglijează aspectul interior al experienţei. „Dacă însă spiritul trebue privit ca un instrument de adaptare dinamică şi creatoare pentru satisfacerea, împlinirea şi corectarea trebuinţelor omului, atunci singura organizare adevărată a eului trebue să fie o parte dintr'o organizare mai cuprinzătoare, care îmbrăţişează deopotrivă şi eul şi întreg mediul, — social, mintal şi fizic" [67]).

Viaţa psihică este aşadar şi pe treapta caracterului o *funcţiune* adap-

---

65) H HARTSHORNE: Op. cit. p. 210.
66) H. HARTSHORNE: Op. cit p. 211.
67) HARTSHORNE, MAY: Op. cit. III, p.2.

tativă în fața situațiilor prezentate de mediu. Funcționarea dinamic-adaptativă integrează de o parte dispoziția psihică subiectivă și de alta, datele mediului ambiant.

Prin urmare, spre a înțelege integrarea, trebue s'o privim ca un răspuns la mediu și ca atare în strânsă dependență de situațiile în care este plasat organismul [68]; iar funcțiunea este realitatea care incorporează procesul reacțiunilor individuale cu condițiile oferite de univers în stimularea și desvoltarea psihică. Cu alte cuvinte, funcțiunea este un tip general de comportare.

Mediul fiind foarte variat, variază și gradele „funcționării". Hartshorne stabilește din acest punct de vedere următoarele grade sau trepte „funcționale":

a) Funcțiunea *mecanică*-chimică pe care o întâlnim în toate manifestările cosmice.

b) Funcțiunea *biologică*,— specifică actelor organice.

c) Funcțiunea *socială primitivă* (de tipul furnicarelor), care e destul de frecventă și în viața umană.

d) *Adevărata funcțiune socială;* aceasta e specifică omului în organizarea socială democrată, unde întâlnim predominarea mediul mintal-vizionar

Pe ultima treaptă individualitatea ajunge la conștiința de sine, iar acțiunile sale se întrepătrund liber cu grupul din care face parte. Individualitatea descoperă la acest nivel „semnificația vieții sale în limitele scopurilor grupului". Pe această treaptă apare caracterul în toată plenitudinea lui. Personalitatea rezultă și ea din acțiunea acelorași forțe.

Fiecare treaptă cuprinde în sine treptele anterioare și reprezintă un mediu mai larg și mai complex față de care individualitatea este chemată să se adapteze.

... „Tipul de integrare pe care îl realizează cineva depinde de tipul mediului la care trebue să se adapteze" [69]).

Problema esențială a educației și culturii este de a ridica viața individuală la treapta superioară reprezentată de „funcționarea" socială. In ultima analiză, după Hartshorne, „caracterul este arta de a trăi" [70]) sau „un mod de a trăi" [71]).

Dacă aruncăm o privire generală asupra teoriei specificității, ne dăm seamă de fecunditatea observațiilor și experimentărilor practice în lămurirea problemei caracterului. Integrarea omului în ambianța socială și spirituală în care i se desvoltă viața și considerarea conduitei de caracter ca o formă specifică de comportare față de această ambianță, — este propozițiunea programatică cea mai importantă. Un caracter se formează, după profunda observație a lui Goethe, în curentul vieții.

68) H. Hartshorne: Op cit. p. 216.
69) H. Hartshorne: Op. cit. p. 242.
70) H. Hartshorne: Op. cit. p. 249.
71) H. Hartshorne: Op. cit. p. 252.

Pentru moment teoria specificităţii ne-a dat numai rezultate parţiale. Ea ne-a arătat mersul procesului de evoluţie al caracterului dela specificitate la generalitate, dela inconsistenţă la consistenţă. Accentuarea specificităţii era necesară pentru a elimina o seamă de idei greşite, care se întâlnesc în psihologia caracterului. Specificitatea conduitei rămâne însă o treaptă inferioară în integrarea caracterului, căci — chiar în limitele vederilor lui Hartshorne — individualitatea, pe treptele superioare de evoluţie, îşi generalizează conduita atingând un grad de consistenţă ce domină specificul situaţiilor sau, mai precis, care interpretează aspectele realităţii exterioare în funcţie de idealele conducătoare.

8. Concluzii.

La capătul expunerii schematice a teoriilor principale despre natura şi structura caracterului — întâlnite în Psihologia actuală, — vom încerca să le privim sub un unghiu sintetic.

Numărul teoriilor despre caracter nu se reduce, fireşte, la cel indicat în paginile anterioare; pe noi ne-a călăuzit însă gândul de a expune numai pe cele mai semnificative şi mai importante, pentru schiţarea unei concepţii *globale* despre manifestările caracterului uman. Este de asemenea neîndoios că majoritatea vederilor pe care le-am expus, ne înfăţişează numai un aspect al problemei, un adevăr parţial sau un punct de vedere special. Caracterologia încercase totuşi să ne dea o icoană integrală despre caracter, însă depăşise problema prin conţinutul şi sfera prea largă dată acestei noţiuni şi prin încercări de tipologii foarte utile, dar care — după observaţia lui Janet — se pot întinde la nesfârşit.

Teoria virtuţilor a prins numai aspectul cel mai periferic al comportării psihice pe treapta caracterului, fără a evidenţia condiţionarea organică a virtuţilor cu întregul psihism, aşa cum încercase, de pildă, A. Shand.

Condiţionarea interioară şi stabilirea determinantelor biologice ale caracterului este dusă prea departe în vederile lui P. Janet, deoarece în aceste vederi nu se face o distincţie hotărîtă între manifestările temperamentale şi cele de caracter.

Teoria adleriană a compensaţiei şi în bună parte concepţia psihanalitică ne dau indicaţii de cea mai mare importanţă pentru înţelegerea şi explicarea unor mecanisme ale caracterului, însă nu putem ajunge pe această cale la lămurirea lui integrală.

Pentru înţelegerea structurii intime a dinamicei caracterului, aflăm cele mai preţioase date la teoria factorilor, a organizării şi specificităţii.

E posibil totuşi ca aceste teorii diverse să fie înglobate într'o vedere mai mult sau mai puţin unitară? E problema la care vom încerca să răspundem.

Dacă integrăm persoana umană în totalitatea condiţiilor exterioare şi interioare în care i se desvoltă viaţa — potrivit vederilor principiale ale teoriei specificităţii — caracterul e, în dinamica psihică generală, o modalitate de *comportare*. Această modalitate este în nemijlocită dependenţă de structura psihică individuală şi de exigenţele mediului ambiant. Comportările sau conduita caracterului are însă anumite note specifice ce o delimitează şi diferenţiază de restul psihismului. Ea emană dintr'o anumită *organizare* (teoria organizării) a vieţii psihice emotiv-active şi presupune existenţa unor *factori*, specifici caracterului, înăuntrul acestei organizări. Factorii implică organizarea, după cum organizarea implică factorii constitutivi. Organizarea şi integrarea interioară e dinamică; ea creşte organic şi parcurge anumite stadii din ce în ce mai superioare, care se apropie de caracterul desăvârşit. Superioritatea treptelor depinde de natura exigenţelor fixate individului de ambianţa spirituală sau de principiile regulative pe care persoana şi le-a încorporat ca motive-forţe de activitate. In această direcţie am văzut că atât teoria organizării cât şi cea a factorilor şi a specificităţii, relevă existenţa unor *planuri* [72]) de comportare pe care trebue să le atingă cineva spre a ajunge la conduita superioară. Intre *funcţiunea socială* a caracterului — indicată de Hartshorne — ce consistă în integrarea spirituală a insului în viaţa comunităţii (prin aflarea semnificaţiei propriei vieţi în limitele scopurilor colective) şi atitudinile de pe nivelul al patrulea fixat de McDougall (*conduita personală* în conexiune cu valorile ideale integrate în sentimentul eului) şi conduita dirijată de *principiul regulativ etico-logic* sau vizionar — descrisă de Roback — nu există, după opinia noastră, nici o deosebire; ele exprimă în moduri diverse realitatea aceluiaşi proces psihic. Prin atingerea diferitelor planuri, persoana umană se ridică dela specificitate la generalitate, dela inconsistenţă la consistenţă, dela o unitate originară nediferenţiată la unitatea complexă, dela dependenţa brută de mediul ambiant la ideea şi conştiinţa de sine.

Cu toate acestea stărue mereu problema esenţială: Care este natura acestei organizări dela temelia manifestărilor caracterului şi care sunt factorii ei constitutivi? După teoria virtuţilor, organizarea interioară a caracterului cuprinde virtuţi. Aceasta însemnează a explica un lucru prin el însuşi sau, în cazul cel mai bun, a descrie. Că există manifestare psihică ce poate fi numită virtuoasă nu se poate nega. Pe noi ne interesează însă în deosebi explicarea şi condiţionarea psihologică a acesteia.

După Janet caracterele sunt determinate de un anumit tip constituţional; ele nu trebuesc explicate înainte de a fi descrise.

Roback susţine că manifestările caracterului rezultă din influenţa constantă a factorului *inhibitiv*, care anihilează acţiunea pornită din necesităţi instinctive şi promovează acţiunile în conformitate cu principiile regulative (valorile-standarde ale mediului social). Webb găseşte esenţa caracterului în

[72]) In semnificaţia geometrică şi nu teleologică a acestei noţiuni.

consistența comportării determinată de deliberarea voluntară. Kerschensteiner și D-l Rădulescu-Motru admit existența mai multor factori.

Shand, McDougall, May și Hartshorne accentuează mai mult configurația psihică a caracterului. Pentru Shand această configurație este în prima linie de natură afectivă. Emoțiile și sentimentele sunt după vederile sale adevăratele tipare în care se desfășoară și se cristalizează psihismul. McDougall pune în centrul configurației caracterului ideia de sine (sentimentul eului). In jurul acesteia se structuralizează viața emotivă și conativă.

Refularea freudiană — care se apropie în mecanismul ei de inhibiția lui Roback — și compensația adleriană explică o seamă de mecanisme specifice ale *configurației caracterului.*

Pe temeiul acestor prețioase date pe care ni le oferă Psihologia contemporană, vom încerca să privim într'un nou context întreg ansamblul de probleme pe care le ridică statica și dinamica psihologiei caracterului.

II.

CARACTERUL ŞI INDIVIDUALITATEA PSIHICĂ

Prin încadrarea vieţii psihice în ordinea naturală de desfăşurare a fenomenelor, Psihologia a intrat definitiv ca o verigă preţioasă în lanţul ştiinţelor biologice. „Sufletul" depăşeşte posibilităţile de cunoaştere metodică ale ştiinţei pozitive, iar dreptul la existenţă a unei metafizici a spiritului trece dincolo de intenţiile noastre prezente. Din aceste motive, definiţia etimologică a Psihologiei — ca „ştiinţă a sufletului" — creiază reale dificultăţi în interpretarea ştiinţifică a proceselor mentale şi ca urmare, înlăturarea ei se impune principial.

Psihologia se defineşte azi, în mod curent, ca fiind *ştiinţa comportamentului*. Viaţa psihică nu este altceva decât o înlănţuire organică de comportări sau *atitudini* pe care le trăeşte şi execută individualitatea în faţa diverselor şi complicatelor situaţii prezentate de către mediul său de viaţă. Aceste comportări — dela cele mai simple până la cele mai complexe — sunt *expresia* unei unităţi de viaţă (individualităţi) şi posedă în desfăşurarea lor reală un aspect interior de *trăire* şi un aspect exterior (reacţiuni fiziologice, corporale), indisolubil concrescute în orice act biologic.

Nu există fenomen psihic sau fiziologic pur numai în abstracţia omului de ştiinţă; realitatea fenomenală cuprinde un şir de nuanţe intermediare între aceste două extreme. In consecinţă, domeniile de cercetare ale ştiinţelor vieţii nu sunt izolate în manifestarea lor concretă, ci reprezintă numai delimitări prin graniţe artificiale, impuse de necesităţile studiului.

Urmează acum încercarea noastră de a determina locul şi structura caracterului înăuntrul vieţii psihice. In vederea acesteia, vom da o analiză statică, „transversală" a psihismului, considerat la un moment dat al evoluţiei, anume pe treapta adultului.

Inclinăm să dăm Psihologiei următoarea definiţie — mai cuprinzătoare şi poate mai explicită —: *Psihologia este ştiinţa biologică ce se ocupă cu studiul genezei, proceselor, structurii şi evoluţiei vieţii psihice.* Studiu ştiinţific însemnează *descrierea, clasificarea* şi *explicarea* unui câmp dat de fenomene, — în cazul de faţă al fenomenelor psihice sau comportamentelor.

1. Geneza vieţii psihice.

Tratarea originei vieţii psihice implică studiul *eredităţii* (al mecanismului de transmisiune dealungul generaţiilor a dispoziţiilor psihice) şi al *mediului* (intra - şi extrauterin), prin influenţa căruia apar atitudinile dobândite, sau comportamentele câştigate. Limitele de desvoltare maximă ale vieţii psihice sunt trasate de dispoziţiile ereditare ale speţei, care formează patrimoniul ereditar al indivizilor singurateci. Relaţia individualitate-mediu este însă mult mai strânsă decât ne închipuim la întâia vedere. Speţele biologice au un anumit plan, o anumită ambianţă proprie, care le favorizează creşterea şi maturizarea individuală. A considera o însuşire maturizată ca o creaţie exclusivă a mediului sau ca ceva determinat numai de ereditate este o eroare evidentă, care dispare de îndată ce ne gândim că prin înlăturarea sau schimbarea radicală a mediului, sau a vreunui factor constitutiv al acestuia, viaţa dispare. Peştii nu pot trăi pe uscat, după cum leii nu pot trăi în apă, sau omul în stratosferă. De altă parte, continuitatea vieţii se asigură numai prin transmiterea ereditară a patrimoniului dispoziţional. In urmare, „ereditate“ şi „mediu“ sunt termeni inclusivi şi nici decum exclusivi. Evident că există însuşiri psihice care derivă mai mult din ereditate, după cum există altele care se pot explica mai mult în funcţie de mediu.

Omul a intervertit fireşte ordinea naturii, prin transformarea şi ameliorarea mediului extern, dar nu prin schimbarea esenţei lui. Nu trebue să uităm apoi faptul, pe care îl umbreşte studiul omului şi anume, că speţele biologice — implicit cea umană — au apărut prin concursul împrejurărilor naturale şi că ele sunt pregătite în primul rând pentru condiţiile vieţii de *natură* şi nu pentru circumstanţele specifice vieţii *culturale*. De altminteri discrepanţa dintre natură şi cultură este numai aparentă, căci cultura şi întreaga achiziţie spirituală a omenirii nu este decât o *prelungire* a posibilităţilor biologice-native până la marginea la care le-a îngăduit natura. Natura este mult mai cuprinzătoare decât cultura, iar cea din urmă, în formele ei umane, este un accident în viaţa speţei. S'au prăbuşit culturi milenare, s'au dărâmat imperii şi aşezăminte umane, creiate prin munca şi achiziţiile spirituale a zeci de generaţii. De sub zidurile dărâmate, omul biologic — menţinut de natură — s'a ridicat din nou şi a început să-şi prelungească puterile lui inerente, turnând în forme nouă esenţa sa vitală, — prin exteriorizare „formată“....

In general, individul *realizează*, prin viaţa sa temporară, eternele dispoziţiuni ale speţei, care se transmit mereu aceleaşi prin plasma germinală.

Pentru a cunoaşte aşa dar originea vieţii psihice individuale, este necesar să urmărim procesul de transmisiune ereditară şi în acelaşi timp, e nevoe să privim desvoltarea dispoziţiilor ereditare a individului sub influenţa nemijlocită a factorilor activanţi în mediul său biologic şi specific. Transmisiunea ere-

ditară a factorilor şi dimensiunilor psihice nu se face întâmplător, ci în virtutea unor legi determinante, care au început a fi cunoscute. Astfel gruparea însuşirilor în descendenţi se efectuează după principiile mendeliene [73].

2. Dimensiunile active ale vieţii psihice.

Individualitatea, generatorul şi centrul de unde se desprinde ori şi ce manifestare psihică, cuprinde întreg ansamblul de dispoziţiuni native, desvoltate în un anume grad de mediu. In termenii utilizaţi în studiul eredităţii, ceeace se datoreşte nativităţii poartă numele de „genotip" (constituţie), iar ceeace revine mediului de „phenotip". Separaţia este evident din nou de natură ştiinţifică. După cum suntem departe de a vedea discrepanţa natură-cultură, tot astfel *câştigatul* nu se opune, ci întregeşte *ereditarul*. In general nu putem spune că există activitate pur nativă sau pur dobândită, ci doar manifestări în care dozarea acestor factori atinge cele mai variate nuanţe.

Dacă ţinem seamă de această dozare, putem sistematiza pluralitatea comportărilor psihice în trei grupe: 1) *native*, 2) *dobândite* şi 3) *inteligente*.

Comportările *native* (reflexe şi instincte) sunt determinate în mod precumpănitor de structura ereditară a organismului. Aceste reacţiuni apar fie la naştere, fie în cursul evoluţiei individuale, datorită procesului de maturizare.

Ia categoria reacţiunilor *dobândite* (*obişnuinţele*) intră acele manifestări pe care persoana umană le *învaţă* prin experienţa sa directă (de ex., scrisul, cititul, conducerea unei maşini etc.). Fără îndoială că şi în cazul acestora, acţiunea dispoziţiilor native este hotărîtoare. Omul învaţă numai acele comportări pe care i le îngădue conformaţia sa biologică ereditară. Nu poate învăţa de ex., să sboare, decât cu ... avionul.

In fine, reacţiunile cele mai complexe din unghiul de vedere al adaptării şi al importanţei lor pentru viaţă, sunt cele *inteligente*. In mod general, inteligenţa se defineşte ca fiind capacitatea de adaptare cu ajutorul gândirii situaţiilor nouă. Procesele de gândire şi raţionare sunt însă strict limitate de echipamentul nativ, încât nivelul de inteligenţă sau putinţa de adaptare inteligentă ca atare, este fixată de ereditate.

Dimensiunile active sau procesele psihice, care se desvoltă prin maturizare şi prin perpetua stimulare a dispoziţiilor native ale individualităţii de către mediul ambiant, şi prin care se realizează diversele tipuri de comportare, se precizează în următoarele direcţii principale:

a) *Cunoaşterea*. Intipărirea lumii exterioare, prinderea raporturilor existente între multiplele şi pluralele ei aspecte, crearea noilor raporturi şi forme

---

[73]) Pentru lămuriri asupra problemei eredităţii se poate consulta:
E. Conklin: L'Hérédité et le Milieu. Paris. Flammarion, 1920. (Tr. fr.).
W. Peters: Vererbung geistiger Eigenschaften und psychische Konstitution. Jena. Fischer 1925.
Jennings H. S.: The Biological Basis of Human Nature London. Faber. 1930.

prin îmbinarea celor existente, se efectuează prin procesele mintale de cunoaştere. Aceste procese - numite *cognitive*, după o terminologie recentă - au aşa dar rolul biologic de a asigura cunoaşterea realităţilor înconjurătoare, sau a mediului în care se desfăşoară viaţa individuală şi socială. Procesele de cunoaştere, în ordinea complexităţii crescânde, sunt următoarele: perceperea, memorizarea, asocierea, gândirea, imaginarea şi procesul intelectiv (raţionarea). Nu e locul să intrăm în analiza acestora. Menţionăm însă câteva lucruri. Aceste procese sunt interdependente, iar în denumirea oricărui act psihic se ţine seamă totdeauna de aspectul predominant. In gândire de ex. participă atât perceperea cât şi memorizarea, însă predomină prinderea înţelesului şi raporturilor existente între datele perceptuale, sau între acestea şi cele memorizate, sau numai între cele memorizate, etc. In al doilea rând, procesul intelectiv (al raţionării) este nucleul comportamentului inteligent.

Conţinuturile acestor procese — sau ceeace se numeau „elemente ale stărilor de conştiinţă" — sunt: percepţiile, ideaţiile (reprezentările), asociaţiile, imaginile, ideile - conceptele — judecăţile şi raţionamentele.

b) *Afectivitatea.* A doua dimensiune a vieţii psihice e reprezentată de procesele *emotive.* Aceste procese prilejuesc *trăirile* afective, care dau coloraturi specifice comportărilor individuale.

Realitatea exterioară nu se întipăreşte în psihic şi nu se transformă, prin comportări, rece şi indiferent. Ea e *valorificată*, în primul rând, în funcţie de semnificaţia ei pentru viaţa individuală. Unele situaţii deslănţue emoţia de frică, altele cea de mânie, altele cea sexuală, etc Situaţiile iau apoi coloraturi afective generale de *plăcere* sau *neplăcere*, în măsura în care ele au facilitat sau nu comportarea individuală în atingerea scopurilor ei.

Nuanţarea emotivităţii cunoaşte cele mai variate, mai fine, mai complexe şi mai personale forme, începând cu trăirile emotive primare (ce fac parte integrantă din comportarea nativă), trecând prin emoţiile derivate (speranţă, încredere etc.) spre a ajunge la structura emotivă cea mai complexă, reprezentată de sentimente. Sentimentul, după cum a arătat McDougall, este un complex de emoţii structurate în jurul unui obiect concret sau abstract.

Reţinem, în concluzie, ideea că afectivitatea este factorul de *valorificare* biologică (în funcţie de semnificaţie) a tuturor situaţiilor interne sau externe, care constitue mediul de viaţă al organismului.

c) *Reacţiunea externă.* Cunoaşterea şi afectivitatea este strâns conexată de acţiunile şi mişcările exterioare, — sau de procesele *conative.* Conaţia cuprinde toată seria de mişcări ce însoţesc diversele trăiri şi atitudini interioare. Ea culminează în actul *voluntar.*

Dacă aceste procese cognitive, emotive şi conative depăşesc media comună de eficienţă sau funcţiune (considerate într'o massă de indivizi neselecţionaţi) ele poartă numele de *aptitudini*, iar când aceste aptitudini sunt mpregnate de cunoştinţe şi determină realizări superioare, în variatele domenii

de activitate umană, ele poartă numele de *capacităţi*[74]. In diagnoza aptitudinilor se accentuează factorul nativ, ereditar, în vreme ce în determinarea capacităţilor se ţine seamă de elementul dobândit prin proprie experienţă.

Mai menţionăm aci — fără intenţia de a intra în amănunte — că desfăşurarea sau curgerea proceselor psihice are trei *planuri: conştient, pre* - sau *subconştient* şi *inconştient*.

3. Configuraţiile vieţii psihice: arhitectonica şi organizarea lor.

Dimensiunile active ale vieţii psihice se sprijină, sau sunt emanaţiuni, ale marilor configuraţii pe care le posedă psihismul în totalitatea lui. In definitiv aceste dimensiuni sunt numai instrumentele de adaptare biologică. Isvoarele activităţii, motivele conduitei trebuesc căutate nu în procese ca atare, ci în altă parte.

E în natura vieţii, scria Shand, de a susţine sistemul şi organizarea. Dacă parcurgem drumul dela exterior spre interior şi trecem acum dela dimensiunile active la modul de structurare şi la arhitectonica generală a vieţii psihice, deosebim două mari configuraţii: configuraţia sau structura *formală* şi configuraţia *materială* (de conţinut) a individualităţii psihice.

A. Configuraţia formală, sau *forma* psihismului, cuprinde acel sistem de însuşiri native care determină felul de manifestare, sau *ritmul* individual de comportare (temperamentul). Acest sistem nu pare a fi determinat nici de aptitudini nici de tendinţe. Configuraţia formală cuprinde trei factori centrali: *activitatea*, *emoţionalitatea* şi *intensitatea* psihică. Activitatea are următoarele forme: rapiditatea deciziunii şi reacţiunii, persistenţa şi flexibilitatea. Emoţionalitatea (uşurinţa cu care se nasc complexele emotive, durabilitatea, profunzimea, superficialitatea şi dispariţia stărilor emotive) cuprinde întreaga serie de nuanţe afective între hypo - şi hypersensibilitate. Factorul intensităţii psihice se manifestă prin tensiunea psihică (raportul dintre energia psihică virtuală şi cea activă), impulsiunea motorică (gradul energiei active) şi inhibiţia (stăpânirea) nativă.

Gruparea diversă a acestor factori — prin dispoziţia lor ereditară şi prin influenţa mediului — creiază structurile temperamentale mai complexe, reprezentate de introversiune - extroversiune şi ciclotimie - schizotimie.

Inţelegerea aspectului formal al individualităţii — al *temperamentului* — e mult uşurată dacă ţinem seamă de corelatul său fiziologic. In această privinţă, dela cercetările hippocratice până la cele contemporane, întâlnim un consens unanim şi anume, că manifestările temperamentale sunt în dependenţă de structura chimismului interior - endocrinian. Formula acestuia e constantă, sau în orice caz puţin modificabilă prin educaţie şi influenţe externe.

---

[74]) In expunerea aceasta suntem influenţaţi de vederile psihologice ale d-lui Prof. F. Ştefănescu Goangă, în şcoala căruia ne-am format.

Din această cauză, structura temperamentală nu se modifică decât puţin — în condiţii de viaţă normală.

B. In configuraţia complexă şi variată a *conţinutului* individualităţii, distingem următoarele configuraţii, — mai reduse, dar care formează adevăratele pivoturi ale activităţii psihice:

a) Dispoziţia nativă.

Dispoziţia nativă (termenul şi sensul îl luăm dela McDougall) cuprinde isvoarele activităţii psihice şi tendinţele generale sau permanente ce se găsesc la temelia ori şi cărei comportări psihice. Opiniile privitoare la natura şi numărul acestor izvoare diferă dela cercetător la cercetător. Rădăcina mai adâncă a acestor tendinţe este în însăşi natura vieţii, considerată de unii „elan vital", de alţii „voinţă de putere', „libido", etc. Această problemă depăşeşte însă limitele cunoaşterii ştiinţifice. Trebue totuşi să remarcăm faptul că realitatea vieţii ne înfăţişează mai multe tendinţe originare, iar încercarea de a le reduce la una singură rămâne infructuoasă.

Viaţa tinde să se menţină şi să se desvolte. Intreg complexul de tendinţe originare sunt puse în slujba acestei directive generale a vieţii.

Tendinţele umane nu sunt însă conturate precis dela naştere, ci se precizează şi se definesc, în măsura desvoltării individului, prin contactul cu realităţile ambiante şi prin maturizare. Trăinicia şi siguranţa tendinţelor, ce se întâlneşte la adulţi, este un rezultat al maturizării şi îmbogăţirii experienţei individuale şi nici decum un dat primar al vieţii psihice. Tendinţele sunt ţâşniri de viaţă, fără înclinări speciale către un anumit obiect sau situaţie (dispoziţii). Procesul de individualizare al lumii exterioare, cu variatele sale aspecte, ca şi specificarea tendinţelor în legătură cu obiectele, fiinţele şi situaţiile acestei lumi, merge mână în mână cu procesul evoluţiei individuale. Acest adevăr e valabil în special pentru viaţa omului, a cărui tendinţe sunt foarte labile şi la care educaţia şi învăţarea poate spiritualiza şi socializa enorm de mult tendinţele primare.

In general, tendinţele se potenţează prin uz normal şi îşi pierd din intensitate, sau chiar se atrofiază, prin ne-uz. Ele nu apar decât sub formă difuză in conştiinţa clară, formând zona pre - şi inconştientă a psihismului.

Maleabilitatea şi plasticitatea tendinţelor nu justifică însă întru nimic doctrina pe care o putem numi a „optimismului pedagogic", adecă a acelui punct de vedere care crede că individualitatea copilului poate fi formată în ori şi ce direcţie şi mai ales poate dobândi ori şi ce obişnuinţă prin învăţare. Trebue ştiut că educaţia nu poate *creia*, ci ea trebue să se limiteze la desvoltarea, dirijarea şi îmbogăţirea cu conţinuturi spirituale a dispoziţiunilor ereditare. In al doilea rând, nu trebue să se uite că stavilele cele mai puternice puse de natură sunt în domeniul proceselor şi aptitudinilor, unde limitele

maxime de desvoltare sunt mai tranşant hotărîte de ereditate, decât în cazul tendinţelor. Setea de viaţă, cu nenumăratele ei forme spiritualizate şi socializate, are graniţe mult mai variabile decât puterile pe care le are individul de a le satisface, puteri reprezentate de aptitudini şi de dimensiunile active ale psihismului.

In categoria tendinţelor primare mai importante, putem înseria — după vederile lui McDougall — următoarele: curiozitate, mânie, frică, tendinţa sexuală, amor-propriu, supunere, tendinţa socială sau gregară, de desgust, de strigăt de ajutor, de hrană, construcţie, achiziţie, de râs şi combativitate. Din acestea sau prin acestea se desvoltă toate tendinţele câştigate în cursul vieţii individuale.

Tendinţele au alte şi alte grupări şi ierarhii dela individ la individ. La unii indivizi predomină ereditar foamea, la alţii tendinţa socială sau a afirmării proprii, etc. Limbajul comun caracterizează pe indivizi după tendinţa predominantă în viaţa lor psihică. Astfel se pot distinge indivizi cu o dispoziţie psihică timidă, umilă, ambiţioasă, curioasă, distrată, sociabilă, achizitivă, irascibilă, — după tendinţa care iese pe întâiul plan al dispoziţiei sale native.

Armonizarea tendinţelor şi determinarea unei linii consistente de conduită — în cadrul societăţii — este opera factorilor ce compun caracterul.

b) Caracterul.

Configuraţia caracterului, care se încheagă în adolescenţă, nu poate fi înţeleasă decât prin integrarea persoanei în ambianţa spirituală şi socială din care face parte. Ea trebue separată de dispoziţia nativă şi în acelaşi timp nu trebue identificată cu un sistem *pozitiv* de valori etice. Dispoziţia nativă se referă la manifestarea aproape naturală a tendinţelor vieţii şi poate fi privită numai ca temelia pe care se zideşte caracterul, iar încorporarea valorilor etice superioare, ca motive determinante ale acţiunii sociale, reprezintă ultima etapă în procesul de evoluţie al structurii caracterului.

Caracterul este configuraţia psihică *socială* prin excelenţă, sau mai precis el stă la baza comportării persoanei în multiplele şi variatele condiţiuni creiate de mediul specific social.

Relaţia „individualitate-mediu" ne înlesneşte şi lămurirea manifestărilor de caracter. Intr'adevăr viaţa psihică, prin substratul ei dispoziţional şi prin tendinţele ei active, tinde să se desvolte cât mai mult şi să se menţină. Diversele tendinţe native se multiplică şi diferenţiază în cursul evoluţiei individuale şi caută — în totalitatea lor — satisfacţia deplină. Această satisfacere întâmpină însă anumite greutăţi şi are anumite limite, în vreme ce tendinţele şi năzuinţele nu cunosc aproape nici o graniţă. Sforţarea tendenţională a vieţii nu atinge nici când repaosul ori liniştea deplină. Ea caută mereu ceeace nu găseşte mai niciodată.

Obstacolul primordial în calea realizării năzuinţelor sau tendinţelor îl *formează însuşi patrimoniul ereditar*, reprezentat de dimensiunile active ale vieţii (procese, aptitudini, capacităţi etc). De ex. curiositatea, diferenţiată în cele mai superioare interese de a şti şi cunoaşte, se isbeşte de limitele pe care le prezintă nativ procesele cognitive. Dacă privim acum faptul — admirabil prins de A. Adler — al deficienţele funcţionale sau anatomice-corporale, ne dăm seamă cum poate fi determinat cursul vieţii individuale chiar din simplul joc al condiţiilor date prin nativitate. Fiindcă ereditarului nu i se poate cere mai mult decât poate da sau realiza, drama psihică a celor cu complexe de inferioritate consistă în veşnica lor camuflare şi compensare în faţa semenilor din societate.

Al doilea obstacol — şi cel mai important — în realizarea şi manifestarea naturală a tendinţelor este *mediul social*. Societatea ca supra-structură individuală are un sistem definit de valori economice, politice, spirituale etc., de respectul cărora depinde viaţa şi desvoltarea ei. Ea aplică cele mai aspre sancţiuni legale şi morale tuturor inşilor care nu se conformează acestor valori.

Avem aşa dar de o parte, sistemul tendinţelor individuale — care năzuesc spre satisfacţie imediată în direcţia rezistenţele minime — şi de alta, realitatea socială cu normele şi valorile ei obiective. Marea problemă a maturizării şi educaţiei caracterului este integrarea sau înmembrarea optimă ai fiecăruia în corpul societăţii, prin asimilarea valorilor ei ca motive determinante ale acţiunii sociale

In mod normal această integrare — prin socializare şi spiritualizare — se realizează odată cu: (1) apariţia şi dominarea tendinţei şi sentimentului eului şi organizarea vieţii afective în jurul acestui sentiment, (2) apariţia sentimentelor pentru obiectele abstracte, reprezentate de valorile comunităţii spirituale din care face parte persoana, (3) proectarea posibilităţilor de satisfacţie optimă a tendinţelor în viitor, (4) apariţia efortului voluntar dirijat în direcţia realizării valorilor obiective, realizare ce va asigura satisfacţia viitoare şi (5) armonizarea tuturor datelor cognitive ale sentimentelor într'o concepţie generală („filosofică") despre rostul ultim al lumii şi vieţii. Toate acestea se reduc la ceeace arătase într'o altă formă teoria organizării şi anume la: (1) *Unificarea* şi erarhizarea tendinţelor socializate în jurul ideii sau conştiinţei de sine, susţinută de (2) organizarea afectivităţii în sentimente conforme cu această conştiinţă şi cu valorile obiective şi (3) fixarea unei linii stabile şi consistente de conduită în limitele unei concepţii de viaţă.

Eul dela apariţie şi până la deplina lui desvoltare intervine în conflictul ce se deschide între tendinţele care apar prin maturizare şi datorită forţei sentimentului ce se înfiripează în jurul ideii de sine, se promovează acţiunile care desvoltă şi conservă individualitatea. Prin fixarea sentimentului

eului apare primul reazăm de statornicie al vieţii psihice. Tendinţele devin conştient emanaţiuni ale eului, iar eul se colorează cu tendinţa care e nativ mai puternică. Eul nu lucrează orb ci pe temeiul ansamblului de cunoştinţe, opinii, deziderate etc., integrate în concepţia sa de viaţă şi din care ies planurile speciale de activitate Activitatea însă care s'ar desfăşura în afara cadrului indicat de o valoare şi care n'ar avea în dos tensiunea voluntară pentru realizarea valorilor sociale, riscă să anihileze eul şi să scoată individualitatea nu numai din cercul desvoltării, ci şi din cel al conservării proprii. Ideea de sine şi sentimentul eului (normal, de superioritate sau inferioritate) derivă din experienţa zilnică a insului şi din contactul nemijlocit cu ambianţa. Un copil care a trăit în privaţiuni, cu experienţe umilitoare, cu trebuinţe insuficient sau nesatisfăcute, cu bătăi chiar sau cu munci care depăşiau puterile şi aptitudinile lui maturizate, îşi va forma desigur o altă idee de sine, decât cel crescut în alintări, în continue aprobări şi în cadrul unui mediu care i-a favorizat satisfacerea tuturor tendinţelor. E interesant de menţionat faptul că, copiii nevoiaşilor ajung mai repede la ideea de sine — probabil din pricina greutăţilor ce le îndură şi a muncile premature pe care le execută — decât ai celor în bună stare. Ca urmare, componentele sentimentului eului diferă simţitor în cele două cazuri. Din aceeaşi experienţă personală şi într'o largă măsură din *învăţare* şi din influenţa hotărîtoare a vreunei persoane mature, se înfiripează ideile despre rostul vieţii şi al lucrurilor, despre constituţia şi sensul lumii, care se înglobează în concepţia dela baza atitudinii *globale* faţă de lume. In această privinţă mediul intelectual şi influenţa precumpănitoare a cărţilor joacă un rol covârşitor. Că 'nsul descoperă discrepanţe şi nepotriviri între concepţia sa de viaţă şi realitatea în care trăeşte, e un fapt asupra căruia nu insistăm pentru moment.

Conformaţia şi exigenţele imediate ale ambianţei fixează apoi planurile amănunţite şi imediate prin care se poate realiza concepţia de viaţă. Căci realizarea dorinţelor şi satisfacerea tendinţelor nu se poate efectua oricum, ci numai prin tiparele reprezentate de valorile specifice mediului în care se desvoltă individualitatea. Există din acest punct de vedere un mediul rural, altul urban, un mediu australian sau african etc., cu o structură specifică a valorilor, care impune sensuri diverse conduitei individuale. Deasupra tuturora apare mediul ce cuprinde valorile proprii ale culturii, să zicem occidentale sau americane. In planurile superioare ale mediului cultural, diferenţierile dispar din ce în ce mai mult, prin eliminarea nuanţelor locale şi accentuarea năzuinţei de a creia un mediu „umanitar". (Lumea bandiţilor reprezintă şi ea un anumit mediu, cu anumite „valori"-norme etc.)

Valorile etice se deosebesc dela mediu la mediu, atât istoriceşte cât şi din punct de vedere al stării lor prezente. Noi când vorbim însă de o acţiune

morală sau imorală o raportăm totdeauna la standardul etic al culturii occidentale prezente.

Astfel putem să dăm următoarea precizare noţinnii de caracter: Caracterul reprezintă forţa integratoare dobândită a vieţii psihice diferenţiate prin maturizare; în nucleul acestei integrări se află sentimentul eului căruia i se subordonează ierarhic viaţa afectivă şi tendenţională şi a cărui coloratură cognitivă e determinată de o anumită concepţie de viaţă, derivată din ambianţa spirituală. Integrarea nu cuprinde numai organizarea ierarhică a tendinţelor şi sentimentelor interioare, ci datorită încorporării valorilor constitutive ale ambianţei, unitatea interioară integrează în sine unitatea exterioară a mediului. Prin aceasta — după expresia lui Hartshorne — interiorul şi exteriorul „funcţionează" ca un tot unitar.

Integrarea vieţii interioare în jurul eului şi statornicirea unei linii persistente şi consistente de conduită nu este niciodată perfectă. Din această cauză, caracterele se înseriază dela lipsa aproape complectă de integrare la integrarea aproape complectă, ce se poate dobândi într'un mediu cultural superior. In urmare, integrarea poate fi *complectă* sau *incomplectă*, iar din punct de vedere al coloraturii etico-sociale *pozitivă* sau *negativă*.

Vorbim de integrare incomplectă atunci când sentimentul eului nu reuşeşte să organizeze în jurul său ierarhia sentimentelor şi când concepţia de viaţă ca şi planurile de activitate sunt inexistente sau prea variabile. In acest caz, între acţiunea exterioară, sentimente şi structură cognitivă există discrepanţe şi conflicte. In caracterul insuficient integrat tendinţele se satisfac fără considerarea unui cadru general al conduitei, — numai după jocul schimbător al situaţiilor. Motivarea acţiunii nu se dă în funcţie de concepţia de viaţă şi de exigenţele valorilor obiective, ci după impulsiuni de moment. Tensiunea voluntară activează în afara cercului indicat de normele obiective, pierzându-se în încercări sporadice, contradictorii, cu efecte disparate. Cauzaţia acestui caracter se poate găsi de o parte, în structura nativă a individualităţii şi de alta, în ambianţa în care ea s'a desvoltat. Tăria prea pronunţată a unor tendinţe, insuficienţe native pe latura afectivă sau intelectuală, plus un mediu în care respectul valorilor şi normelor ca şi sancţionarea adecuată a comportărilor indivizilor este şubredă, constitue complexul de împrejurări care creiază caractere desintegrate, lipsite de consecvenţa şi consistenţa durabilă dintre simţire, gândire şi acţiune.

Dela acest nivel — trecând prin cele mai diverse medii şi prin cele mai diverse motivări ale acţiunii personale — ajungem la caracterul integrat ce se apropie de perfecţiune. Pe acest nivel se atinge gradul superior de integrare între eu şi non-eu, prin motivarea constantă a acţiunii sociale în funcţie de valorile superioare ale mediului şi prin generalizarea efortului voluntar pentru satisfacerea cerinţelor conforme cu concepţia globală de viaţă. Activitatea în

cercul valorilor apreciate de ambianţă, stabilirea unei consecvenţe strânse între ceeace se simte, gândeşte şi execută, urmărirea conştientă şi voluntară a ţelurilor indicate de sentimentul eului şi de concepţia de viaţă, — constitue notele primordiale ale caracterului integrat. Prin această armonică funcţionare, ce derivă din înmembrarea eului într'un context social, *omul se descoperă pe sine* într'o nouă lumină, forţele sale creatoare se echilibrează şi activează pe un plan supra-individual şi *social*, iar prin „găsirea semnificaţiei propriei vieţi în conexiune cu valorile şi idealele grupului", conflictele primitive dispar şi persoana ajunge la una din cele mai mari cuceriri ale spiritului: *libertatea*. In acest plan se manifestă cu pregnanţă factorul de caracter pe care îl relevă Maller [75]) şi anume, renunţarea la profiturile sau bunurile imediate pentru profiturile mai mari şi mai îndepărtate din punct de vedere al realizării lor pe plan social. Aceste profituri nu mai afectează numai pe individ ca atare, ci o grupă de indivizi sau chiar comunitatea întreagă. Este oare aceasta altceva decât una din propoziţiile fundamentale ale imperativului categoric kantian; „Poartă-te în aşa fel încât conduita ta să devie lege universală" ?

Câtă vreme tendinţele sunt desintegrate şi în perpetuu conflict — din cauza imposibilităţii lor de a se spiritualiza şi socializa, — acţiunea desfăşurându-se după impulsiuni şi presiuni de moment şi câtă vreme individualitatea nu şi-a încorporat complexul de valori constitutive ale ambianţei spirituale, nu numai că nu se poate vorbi de acţiune liberă, dar persoana trăeşte în plină anarhie şi se caută mereu pe sine. Numai în momentul în care persoana umană, maturizată şi spiritualizată, reuşeşte să funcţioneze unitar cu mediul cultural şi descoperă faptul că satisfacerea tendinţelor sale se poate realiza pe linia indicată de valori şi norme sociale, efortul voluntar atinge treapta manifestării libere. Pe această treaptă sentimentul datoriei (o faţetă a complexului eului) nu cunoaşte nici o îngrădire, având drumul deschis pentru desvoltarea activităţii. E singurul sens al libertăţii psihologice pe care îl putem formula prin eliminarea eternelor discuţiuni filosofice brodate pe această temă. Libertatea înseamnează aşa dar eliberare de conflictul primitiv al tendinţelor proprii, prin accentuarea la maxim a eului integrat armonic într'o comunitate spirituală de valori. Din acest punct de vedere, ceeace

---

[75]) J. B. MALLER, colaborator al lui May şi Hartshorne, aplicând criteriul diferenţei tetrade a lui Spearman corelaţiilor obţinute în urma măsurării diferitelor aspecte ale caracterului (cu bateria de teste a lui May şi Hartshorne), conchide că există un factor comun în diversele teste de caracter (*C*).

Acest factor general al caracterului este: Dispoziţia sau tendinţa de a neglija un profit (sau bun) imediat, pentru un profit mai mare şi mai îndepărtat. Ultimul profit poate fi îndepărtat în timp, şi mai mare în sensul că duce la alte profituri (bunuri) de o întindere mai mare; sau poate fi îndepărtat din punct de vedere social mai mult decât din punct de vedere personal şi mai mare în sensul că afectează (influenţează) un număr mai mare de indivizi. Cf. J. B. MALLER: General and specific factors in character. *The Journ. of Social Psychol.* vol. V. 1934, p. 97.

pentru un caracter desintegrat și nespiritualizat constitue piedici în desvoltarea propriei activități, pentru un caracter integrat constitue *mijloace* de manifestare liberă a eului spiritualizat și de realizare potențată a virtualităților vieții.

In acest chip concepem structura dinamică a caracterului, așa cum ea se poate desprinde din considerarea câmpului normal al psihismului, — privit în generalitatea lui. In această formă, coloratura etică a caracterului este *pozitivă*, în sensul că persoana tinde să promoveze și să realizeze, prin conduita sa, valorile supreme ale ambianței spirituale.

Integrarea interioară poate fi însă prin coloratura sa etică și *negativă*. In acest caz, activitatea conștientă a eului se desfășoară împotriva eticei existente, înglobând în concepția sa de viață însușirile negative ale eticului (minciună, ipocrizie, înșelăciune sub diverse forme, etc.). Fiecare din aceste însușiri negative pretind analize speciale — care intră într'un studiu complect de psihologie a caracterului, — dar care se reduc în ultima analiză la următoarele: La gradul de integrare al persoanei în ambianța socială și spirituală, grad verificabil și constatabil prin atitudinile sociale pe care ea le posedă.

In privința factorilor activanți în structura caracterului nu întâlnim un punct de vedere unitar la diverșii cercetători. De altminteri această chestiune formează în ultima vreme obiectul celor mai minuțioase analize matematice a unor întinse cercetări experimentale și rămâne să vedem în ce măsură aceste analize vor putea să distingă factorii activi ai caracterului pe temeiuri strict obiective.

Trebue totuși să menționăm faptul că drumul normal de canalizare al energiilor native se săvârșește în direcția socializării și spiritualizării tendințelor. Factorul activant în acest proces este efortul voluntar, care promovează manifestarea tendințelor mai reduse în intensitate, dar conforme cu valorile sociale, inhibând — printr'un proces similar cu cel al inervației reciproce al lui Sherrington, după cum remarcă McDougall — tendințele mai puternice nativ, dar neconforme cu aceste valori. Acțiunea voluntară trebue însă să se sprijină mereu pe lărgirea sferei cognitive și pe organizarea vieții emotive a persoanei.

Când această inhibiție *pozitivă* nu poate avea loc, apar mecanismele anormale și patologice ale caracterului, dublura cea mai interesantă a psihozelor.

c) Personalitatea.

Datorită numeroaselor virtualități pe care le posedă viața și datorită imensei diferențieri a mediului social, integrarea nu este nici odată deplină. Unele tendințe sunt imposibil de satisfăcut pe linia indicată de valorile existente, iar tensiunea psihologică, reprezentată de caracter, slăbește deseori,

încât eşirea din cadrul existent al valorilor şi încercarea de a creia valori nouă — prin eliminarea sau transformarea celor existente — constitue drama şi fermentul mereu inovator al persoanei şi al culturii. Integrarea atinge vremelnic anumite echilibruri şi planuri spirituale, pentru a căuta în momentul următor o nouă *formă* pentru conţinutul vieţii. Când această dinamică inovatoare se aplică unei persoane cu un înalt grad de integrare a întregei vieţii psihice şi cu mari vocaţii şi dotaţii, caracterul se transformă în *personalitate*. Personalitatea nu mai reprezintă o integrare *purtătoare* de valori, ci un rezervor *creator* de valori. Există fără îndoială, din acest punct de vedere, o enormă diferenţă între caracter şi personalitatea. Caracterul normal păstrează şi trasmite valorile, în vreme ce personalitatea primeneşte prin inovaţie viaţa culturii. Evident că distincţia prezentă are caracteristica pe care o are ori şi ce distincţie în domeniul vieţii, anume, de a exprima elementul predominant fără excluderea celorlalte.

In personalitate se cristalizează şi iau forme conştiente marile frământări subterane ale spiritului uman. O personalitatea este totdeauna purtătoarea de cuvânt a unui veac spiritual şi ultima ţintă spre care se îndreaptă şi poate năzui omul. Viaţa psihică, pe treapta umană, îşi concentrează cu maximum de potenţă eternele ei năzuinţe şi svârcoliri în personalităţi [76]).

4. Evoluţia vieţii psihice.

In fine, ultima problemă centrală a Psihologiei este studiul evoluţiei vieţii psihice, privită atât în cerc individual cât şi în mersul ei filogenetic (de-a-lungul speţelor). Pe plan individual ea va urmări desvoltarea vieţii psihice din momentul procreerii şi până la deplina maturizare şi la declinul persoanei. Evoluţia se va urmări nu numai în etapele ei principale (întâia şi a doua copilărie, pubertate, adolescenţă, maturitate şi bătrâneţe), ci şi pe latura configuraţiilor şi dimensiunilor ei active. Cum evoluează dimensiunile cunoaşterii dela percepţia sensorială la actul intelectiv? Cum se efectuează desvoltarea şi complicarea vieţii emotive dela emoţia primară, instinctivă la sentimentele superioare de justiţie, adevăr, frumos, etc? Cum evoluează structurile psihice dela manifestarea lor aproape naturală la creiarea persoanei integrate în societate şi cultură, etc.? Iată o seamă de probleme speciale pe care trebue să le deslege tratarea evolutivă a vieţii psihice.

---

[76]) O lucrare remarcabilă, privitoare la tipurile de personalitate, fixate pe baza considerării valorilor dominante ale culturii, este: E. SPRANGER, Lebensformen. Halle. Niemayer. 1928. (Ediţia 5-a).

III.

EVOLUŢIA ŞI FORMAREA CARACTERULUI

1. Evoluţia caracterului.

In lămurirea formării caracterului, fixarea câtorva direcţii şi etape ale evoluţiei psihice individuale constitue puncte de reper indispensabile. Consideraţiile de psihologie evolutivă ne vor arăta cum dimensiunile psihice se diferenţiază dintr'o configuraţie originară puternic unificată, pentruca apoi energiile active, care apar în decursul vieţii prin maturizare, să se integreze într'o unitate superioară.

Unde începe ciclul psihic al caracterului? Fixarea acestei date depinde fireşte de perspectiva pe care o adoptă cercetătorul. Primordial destinul insului se statorniceşte în momentul procreerii, adecă al sintezei dispoziţiunilor materne şi paterne; pentru viaţa *conştientă* însă, ciclul caracterului începe cam la mijlocul întâiei copilării. Adoptând ultima alternativă, vom urmări acest ciclu din prima copilărie şi până la adolescenţă — momentul închegării lui definitive, — lăsând la o parte desvoltarea lui ulterioară în maturitate şi bătrâneţe.

În *primă copilărie* [77]) — pe care o cuprindem în intervalul dela naştere până la şapte ani — copilul trăeşte într'un cerc subiectiv închis. Somnul şi hrana sunt trebuinţele care predomină la începutul vieţii copilului. Mediul său psihologic este foarte restrâns, neprimind din lumea din afară decât impresiunile puternice. Reacţiunile copilului până la 5—6 luni sunt *negative* (de apărare), nediferenţiate şi executate cu corpul întreg. In a doua jumătate a întâiului an apar şi încep să predomine mişcările *pozitive* (de apucare) şi cele spontane (de exerciţiu „desinteresat" al funcţiunilor). Prin apucare şi prin învăţare în legătură cu procesul de hrănire, copilul începe — cu înaintarea în vârstă — să diferenţieze înfăţişerile mediului său de viaţă şi să stabilească oarecare raporturi între datele experienţei externe. In acelaşi timp începe să arate unele preferinţe în alegerea obiectelor şi jucăriilor din anturajul său. In aceste reacţiuni întâlnim manifestările rudimentare de gândire şi voinţă. Legăturile stabilite în mediu nu sunt însă de natură obiectivă: copilul *pune* anumite raporturi între obiectele reale fără ca acestea să existe în

[77]) Consideraţiile prezente pe marginea psihologiei infantile se întemeiază în cea mai mare parte pe cercetările şcoalei vieneze, dirijată de K. şi Ch. Bühler.

realitate, sau mai precis, fără ca aceste conexiuni să apară reale mentalităţii adulte. Astfel copilul stabileşte legături între om şi plantă, între piatră şi animal, etc.

Subiectivitatea debordantă a copilului din această fază vede şi cucereşte lumea exterioară *simbolic*, — vorbirea, acţiunea şi în speţă, gândirea lui fiind fundamental impregnată de judecăţi *analogice*, ficţiuni, etc., fără a fi încă în stare să distingă *asemănarea* obiectivă a lucrurilor. Evidenţierea acestei subiectivităţi excesive, care creiază o „lume" total deosebită de cea a adultului, a făcut pe Piaget să vorbească de accentuatul „egocentrism" al copilului mic. Egocentrismul nu trebue înţeles însă ca un antipod al tendinţei de sociabilitate, care se desvoltă — după Ch. Bühler — mână în mână cu procesul de cucerire al lumii exterioare, ci ca expresie a faptului că întreaga lume a copilului e o construcţie zidită prin proectarea propriilor sale tendinţe şi categorii mintale.

Evoluţia psihică a copilului este accelerată şi profund modificată odată cu dobândirea *limbajului*. Dela vîrsta de un an, doi, copilul îşi lărgeşte simţitor cercul ce cuprinde obiectele lumii exterioare — descoperind că fiecare lucru are un nume — şi, în acelaşi timp, începe să se înfiripeze şi conştiinţa propriilor sale trăiri (eul). „Nici o lărgire a domeniului obiectiv, nici o creaţie sau descoperire omenească — scrie Ch. Bühler — n'a acţionat ca formatoare şi purtătoare de cultură aşa ca fixarea obiectelor prin acţiunea limbajului, care clarifică conştinţei lumea exterioară şi interioară în raporturile lor logice şi obiective, iar prin transmiterea cunoştinţelor interiorizează şi specializează comunitatea omenească".[78])

In afară de faptul că raporturile dintre lucruri nu sunt obiective, ci *voit* găsite de copil, în prima copilărie domină jocul *ficţiune* şi de îndeplinire a unor *roluri* (de şofeur, rege, general, etc). Atitudinea antropomorfistă a copilului din această fază însufleţeşte apoi toate obiectele mediului înconjurător (dotându-le cu voinţă, simţire şi gândire).

Echilibrul în desvoltarea copilului — prin diferenţierea vieţii interioare şi desluşirea lumii exterioare — se isbeşte la mijlocul primei copilării (aproximativ între 3 şi 4 ani) de *întâia criză afectivă* violentă. Tot ceeace se câştigase până acum pare că se dărâmă. Explicaţiile ce se pot da acestui fenomen variază. Noi credem a fi în legătură directă cu înfiriparea conştiinţei *eului* şi cu întâia rezistenţă pe care o opune acestui eu mediul extern. In acest moment al evoluţiei se pare că întâlnim cea dintâi trăire în conştiinţa copilului a discrepanţei dintre eu şi non-eu, dintre voinţa proprie şi exigenţele ambianţei (ale familiei în deosebi). După opiniile Charlottei Bühler această criză ar isvorî din contradicţia internă a psihicului copilului, determi-

---

[78]) Ch. Bühler: Kindheit und Jugend. Leipzig. Hirzel (III. Aufl.) 1931. p. 151 (Tr. lib.)

nată de o parte, de gândirea şi acţiunea sa egocentrică şi de alta, de necesitatea adâncă de contact şi legătură socială pe care o simte copilul la această etate[79]).

Criza afectivă a primei copilării — caracterizată printr'o stare de neastâmpăr, iritabilitate şi îndărătnicie — coincide şi cu apariţia întâilor manifestări erotice; copilul se ataşează emotiv de o anumită persoană, în vreme ce poate nutri ură violentă faţă de altele. In aceeaşi ordine de fapte, H. G. Woolley remarcă: „Anul al treilea şi al patrulea este vârsta curiosităţii despre părţile sexuale, bărbăteşti şi femeeşti şi despre originea copiilor"[80].) Indărătnicia acestei faze are o latură curioasă de manifestare în ceeace s'a numit „compulsiunea repetiţiei". Copilul repetă cu o sete neastâmpărată acelaşi cuvânt, acelaşi joc, aceeaşi mişcare, etc. până la exasperarea celor din jurul său. Ori şi cărei schimbări ce i s'ar pretinde, copilul răspunde cu cea mai mare îndârjire.

Importanţa evolutivă şi educativă a perioadei de îndărătnicie este covârşitoare. Ea necesită mult tact şi „simţ" pedagogic. Fără o dirijare şi supraveghere înţeleaptă, copilul acestei faze poate trece — în cazuri grave — la nevroză şi genere la „complexe" (de frică, inferioritate, etc).

In faza îndărătniciei — dacă e să dăm crezare vederilor lui Adler — întâlnim punctul de plecare al unei noui şi importante dimensiuni psihice. Indiferent dacă acceptăm sau nu ideia sentimentului inferiorităţii în chipul în care e formulată de Adler, trebue să concedem că din conflictul cu ambianţa, deschis în această perioadă a evoluţiei individuale, *intenţionalitatea* conştientă a copilului (*eul*) îşi face definitiv apariţia. Din faza neliniştii se desfac întâile forţe formatoare ale psihicului, care vor încerca o nouă aşezare şi structurare a vieţii psihice. Aci întâlnim manifestarea celor dintâi fenomene ce deschid drumul înjghebării caracterului. După vederile lui Adler, copilul acestei faze poate ajunge la sentimentul inferiorităţii. Odată cu sapariţia acetuia, începe şi adevăratul proces al vieţii sale mintale. Datorită sentimentului inferiorităţii copilul îşi crează o imagină ideală pe care va încerca s'o realizeze prin toate mijloacele, — căutând să dobândească însuşirile psihice ce-l ajută în atingerea scopului fixat. Ansamblul acestor însuşiri, încorporate ca motive de conduită (falsă modestie, minciună, bunătate, violenţă, etc.) formează structura caracterului.

Ceeace ne preocupă să accentuăm e numai faptul că, în etatea îndărătniciei, armonia psihică nediferenţiată — am putea scrie preconştientă — a primilor ani, cuprinde o seamă de note discordante. Unitatea confuză originară (în care, de pildă, se reacţiona faţă de un stimulent izolat cu corpul întreg) s'a diferenţiat, mediul psihic s'a mărit, iar tendinţele ce apar în vir-

[79]) Ch. Bühler: Op. cit. p. 163.
[80]) Vezi: Handbook of Child Psychology, edited by Murchison- 1931. p. 66.

tutea maturizării intră în conflict cu ambianța. Exigențele lumii externe rup cercul închis al subiectivității, sau mai precis, „cucerirea“, stăpânirea și integrarea în această lume, prin întinderea subiectivității, eșuează. Rezistența lumii din afară impune copilului o altă ordine de cucerire. Această ordine se fixează definitiv în *activitatea productivă* a copilului, care își face din ce în ce mai mult loc în manifestările lui psihice. *Prin activitatea sa creatoare copilul ajunge la stăpânirea și adevărata semnificație a lumii exterioare.*

Un prim pas e reprezentat de descoperirea regulii, *datoriei* sau *normelor obiective*, descoperire ce marchează — după noi — sfârșitul primei copilării.

Activitatea copilului este la început nespecifică și se poate lega de ori ce material; — aruncă, strică, încearcă să înjghebeze ceva, dar fără a da vre-o atenție produsului. Pe un stadiu următor, copilul începe să observe unele lucruri pe care le-a creat *întâmplător*, însă fără prea multă preocupare și distrugându-le îndată pentru a începe altceva. Către sfârșitul primei copilării însă, el pune oarecare intenționalitate în ceeace creiază, ajungând să privească drept *produs independent* rezultatul activității sale; încearcă apoi să-i dea un nume, investindu-l prin aceasta cu „demnitatea unei creații definitive, semnificative și desprinse de creator“ — după expresia Charlottei Bühler. Prin atingerea acestui stadiu al activității, apare, în atitudinea copilului față de lumea externă, conștiința *realizării unei munci*, — începând să arate cu mândrie celor din jurul său micile sale producțiuni. Realizarea a ceva implică însă urmarea unor norme, conformare la anumite reguli impuse de materialul „format“. Pentru a zidi o „casă“ cuburile trebuesc așezate în anume fel, pentru a introduce soldații în „cazarmă“ poarta trebue să aibă o anumită mărime, etc. Din normă și conformare copilul desprinde acel „trebue“ care formează esența psihologică a *datoriei*. Copilul nu ajunge de loc, după Ch. Bühler, prin blam, laudă sau sfat — deci prin valorificarea comportării lui de către adult — la reprezentarea datoriei, ci prin maturizarea contactului său direct cu lucrurile. Importanța pedagogică a faptului este enorm de mare: se condamnă cu toată tăria convingerii științifice învățământul și educația prin vorbărie ce se mai practică, din nefericire, atât în familie cât și în școală. Copilul, prin urmare, observând direct materialul cu care lucrează, distinge posibilitățile pe care acesta le are și își dă seamă că, pentru a produce ceva, trebuesc urmate anumite căi și trebuesc îndeplinite anumite norme. Ceeace s'a petrecut pe planul activității de producție materială, se petrece — mutatis mutandis — și pe restul planurilor psihice. Ch. Bühler crede chiar că ideia de datorie și muncă, la care a ajuns copilul prin activitatea sa concretă, se transmite activității cognitive și voluntare, creind astfel comportările conforme cu anumite cerințe și norme obiectiv date. In ori și ce caz la sfârșitul primei copilării — concomitent cu apariția ideii de muncă și datorie — se poate observa atât în joc cât și în compor-

tarea socială a copilului acţiunea regulelor obiectiv date. Pe scurt, extrema subiectivitate a întâilor ani se lărgeşte şi face loc din ce în ce mai mult, lumii externe cu ordinea ei obiectivă de manifestare. Prin aceasta, copilul trece dela subiectiv — pe drumul ficţiunii şi antropomorfizării — la prinderea înţelesului obiectiv al realităţii externe.

Indreptarea spre lumea obiectivă, care se găseşte — alături de alte manifestări tipice — la hotarul dintre întâia şi *a doua copilărie* (8—12 ani) este aşa de accentuată în această din urmă fază, încât mai mult ca oricând până acum copilul simte nevoia de a şti şi cunoaşte. „In prima perioadă a vieţii, scrie Ch. Bühler, copilul dă energia sa mişcărilor ca atare, — îşi descarcă tensiunile interioare în mişcări după plac; în anul 2—4 al vieţii voinţa se exteriorizează în forma cea mai nemijlocită şi subiectivă în îndărătnicie, în acţiunile de îndărătnicie îndreptate contra mediului înconjurător; în anul 5—8 energiile voluntare se varsă în produs („Werk") şi în eficienţe voluntare, — conştiinţa muncii şi datoriei exprimându-se în momentul voluntar în modul cel mai clar"[81]. In perioada dintre 9 şi 13 ani voinţa caută — prin mijlocirea intelectului — drumul către lucruri ca atare, pe care le stăpâneşte prin cunoştinţă. Judecăţile încep să fie întemeiate pe asemănarea obiectivă a lucrurilor. Cu anul al 11-lea, după Ch. Bühler, simbolul face definitiv loc realităţii, acţiunea activă faţă de lume se înlocueşte cu acceptarea raporturilor obiective ale realităţii.

Această atitudine obiectivantă, a cărei urmare este lărgirea cunoştinţelor despre legile şi normele exterioare ale lucrurilor, bazată pe observaţie şi pe putinţa de abstracţiune din ce în ce mai puternică, sfârşeşte cu apariţia unei noui şi accentuate opoziţii dintre eu şi lumea exterioară. Apariţia acestui conflict, către sfârşitul celei de a doua copilării, coincide şi cu primele diferenţieri între trăirea şi performanţele celor două sexe.

Anul 11, 12 poate fi considerat — în lumina cercetărilor şcoalei vieneze — ca etatea de unde începe evoluţia divergentă a celor două sexe.

Dacă primii ani (8—10) ai celei de a doua copilării se caracterizau prin plenitudinea forţelor, încrederii (predomină jocurile de luptă, alergare, întrecere, etc.), odată cu apariţia nouei faze negativiste, copilul se moleşeşte şi se relaxează fiziceşte. In aceeaşi ordine de fapte, studiile referitoare la atitudinea afectivă *pozitivă* faţă de sine şi lumea înconjurătoare indică punctul culminant al acesteia la 10 ani, pentruca apoi să scadă treptat.

Explicaţiile ce se pot da profundelor modificări psihice, care survin la încheerea celei de a doua copilării, sunt numeroase. Ele trebue să ţină în deosebi seamă de nouile forţe ce intră în joc: accentuarea procesului de

---

[81]) Ch. Bühler: op. cit. 290. (Impărţirea vârstelor dată de noi diferă de cea fixată de Ch. Bühler).

evoluție corporală, maturizarea sexuală și cu aceasta, intrarea în *pubertate*[82]).

Fenomenul pubertar se observă mai întâi la fete, care aproximativ cu vârsta de 12—13 ani, intră într'o fază de moliciune și slăbiciune generală și difuză, plină de afecte negative și inhibiții. La băeți fenomenul apare ceva mai târziu și cu o seamă de caracteristice proprii.

Unitatea eului cu lumea externă precum și echilibrul interior este așa dar din nou distrus; de astădată mai violent și cu mai multe consecințe decât la mijlocul primei copilării. Eul accentuează din nou subiectivitatea, iar conflictul cu ceilalți oameni se dublează de nevoia refugiului și a izolării. Subiectivismul acestei epoce diferă însă substanțial de cel al primei copilării. De unde până la șapte ani copilul însufleția lumea înconjurătoare împins de trăirile și exercițiul funcțiunilor sale psihice, la începutul pubertății subiectivismul înseamnă interiorizare și preocupare de propria persoană.

Cu aceasta copilăria a luat sfârșit. Prin conturarea definitivă a *eului* și ambianței pe temeiuri obiective, lumea copilăriei — cu coloritul, farmecul și categoriile ei specifice — este părăsită. Copilul intră în *tinerețe*, anume în faza cea mai sbuciumată a acesteia, în pubertate.

In fixarea apariției pubertății întâlnim un acord deplin la majoritatea cercetărilor de psihologie infantilă. De ex. W. Stern consideră ca fenomen tipic al începutului tinereții descoperirea eului și al lumii exterioare cu valorile ei specifice, iar E. Spranger privește drept caracteristică esențială a pubertății descoperirea eului, îndreptarea spre valorile obiective ale societății și statornicirea unui plan de viață.

Pubertatea este faza evolutivă care cuprinde în sine cele mai grave consecințe. Se pare că numai o singură dată în viață (în climacteriu) modificările psihice sunt așa de profunde încât se pot asemăna cu cele ce se petrec în pubertate. E momentul în care educatorul sau părinții trebue să fie mai clarvăzători decât ori și când. Cunoașterea persoanei pubertarului și temeinica ei dirijare pe baza acestei cunoașteri, o poate feri de desechilibru, lupte interioare și poate face posibilă încadrarea ei în ordinea socială și obiectivă a lucrurilor.

După desaxarea ce succede prăbușirii lumii copilului la începutul vârstei pubertare, insul începe clădirea unei lumi nouă pe temeiuri strict obiective. Realitatea exterioară așa cum e văzută de adult — cu valorile și raporturile sale obiective — se concretizează definitiv în cunoașterea tânărului. Pubertarul trăește opoziția dintre eu și non-eu în adevărata ei lumină, iar în atitudinea generală pe care va lua-o față de ambianță se va cristaliza *caracterul* său. Pentru a înțelege însă acest complicat proces se impun încă o seamă de considerații.

[82]) Haeberlin numește întâia fază negativistă (3—4 ani) „prima pubertate". După cercetările lui Stratz între 11—15 ani întâlnim a doua perioadă de desvoltare rapidă a corpului (întâia fiind între 5 și 7 ani).

Copilul în prima copilărie, mai puţin în a doua, trăeşte pe planul *prezentului*. Viaţa sa se desfăşoară în plină actualitate, trecutul şi viitorul fiind dimensiuni care îl interesează prea puţin. In pubertate însă, când aproape toate tendinţele sunt maturizate, când ordinea obiectivă se impune cunoaşterii, când tânărul începe să „filosofeze" (apare şi trebuinţa religioasă) asupra scopului şi rostului lumii şi asupra propriilor sale acţiuni, din prezent se desprinde viitorul, care va închide o bună parte a intenţionalităţii active. Complexul de tendinţe — cu posibilităţile lor de satisfacere — se proectează în lumea adultului sub formă de interese, dorinţe, etc., şi prin aceasta eul face saltul din prezent în *viitor*. Scopurile, planurile, dorinţele etc., abundă şi copleşesc interiorul. In acelaş timp se diferenţiază de manifestarea propriu zisă *efectul* acesteia. Tânărul vede că acţiunile sale se interferează cu ale altora şi că ele pot fi folositoare sau dăunătoare celorlalţi oameni.

Această interferenţă precum şi valorificarea propriilor comportări în relaţie directă cu efectele lor asupra celorlalţi oameni, are drept urmare descoperirea *valorilor* şi normelor de conduită.

Mediul psihologic al primei copilării este nediferenţiat, realul şi irealul contopindu-se şi având un principiu de cauzaţie „magic" sau „animistic", după opiniile lui Piaget. In a doua copilărie apare distincţia între planul subiectiv şi cel al realităţii exterioare, iar în pubertate se adaogă planul abstract al valorilor etice şi culturale. Prin cunoaşterea valorilor, copilul îşi dă seamă că le poate ajuta sau ataca şi ajunge la deliberarea „etică" — ce premerge acţiunile sale — şi la *motivarea* anticipată a acestora. Ridicarea dela planul acţiunii indiferente, amorale — prin acţiunea determinată de frică, constrângere, etc. — la cea în care intră considerarea punctului de vedere etic, se împlineşte cu atingerea vârstei de 14—17 ani.

Descoperirea valorilor coincide şi cu desvoltarea accentuată a *tendinţei sociale*. Copilul ce trece în pubertate a părăsit definitiv o lume şi încearcă o nouă integrare, — în lumea socială a adultului. Pătrunderea nu este uşoară, încât până la adolescenţă (dela 18—19 ani înainte până la maturitate) pubertarul trăeşte într'o *zonă socială intermediară* între copilărie şi viaţa adultului, — în care apar diversele categorii de asociaţii tinereşti. Se înfiripează „bandele" şi apar conducătorii în adevăratul sens al cuvântului. E de ajuns — după temeinicile observaţii ale lui Fr. Thrasher[83]) — ca o asociaţie de tineri, întemeiată pe o comunitate de împrejurări externe similare, să fie atinsă într'un fel sau altul de lumea din afară (un membru al ei luat de ureche fiindcă şi-a însuşit ilicit un măr, etc.) pentruca acesta să se organizeze împotriva „duşmanului" comun. La această etate tânărul poate ajunge, în lipsa supravegherii şi a unei educaţii adecuate, la rătăciri serioase sau la acţiune criminală izolată sau în grup.

[83]) Fr Thrasher: The Gang, Chicago, 1927.

In cadrul general, trasat în epoca tinereţii, se va desvolta întreaga viaţă ulterioară a individului. De dirijarea şi formarea sentimentelor şi a concepţiei de viaţă în această perioadă, depinde în cea mai largă măsură evoluţia echilibrată sau neechilibrată a individualităţii.

In schiţarea fugară a „devenirii" dela copil la adolescent am căutat că subliniem factorii activanţi care se structuralizează în caracter. La mijlocul întâiei copilării am întâlnit manifestarea rudimentară, dar totuşi violentă a *eului* ce începe să se formeze. La sfârşitul celei de a doua copilării văzurăm apariţia conştiinţei *datoriei*, a muncii şi *normei* obiectiv date. Inceputul pubertăţii şi desvoltarea ei ne-a adus descoperirea lumii *valorilor*, schiţarea *planurilor* şi năzuinţelor pentru viitor, ca şi definirea opoziţiei dintre eu şi non-eu, prin înfiriparea unei concepţii „filosofice" despre lume şi viaţă. Aceşt factori (*eu, datorie, valoare, plan şi atitudine globală* în faţa realităţii) constitue aspectele sau feţele exterioare ale caracterului uman. Prin alţi termeni, ei reprezintă coordonatele psihologice pe care le putem distinge în variatul şi complicatul câmp al manifestărilor de caracter, a cărui condiţionare internă am urmărit-o în capitolul precedent.

2. Formarea caracterului.

Dacă facem bilanţul cunoştinţelor ştinţifice pe care le posedăm despre caracter, în vederea aplicaţiilor practice, trebue să recunoaştem din capul locului că ele sunt încă destul de reduse. De altă parte, în practica obişnuită a educaţiei persistă o mulţime de credinţe şi idei eronate, — resturi ce derivă din concepţii de viaţă părăsite şi din imagini despre individualitatea psihică care nu mai prezintă decât un interes istoric. Faptul e uşor explicabil dacă ne gândim că persoana umană pe treapta caracterul este produsul şi punctul de intersecţie al celor mai felurite şi complexe curente de forţe: de o parte substratul constituţional şi maturizarea, de alta influenţa mediului cultural familiar, şcolar, extrafamiliar şi extraşcolar, — în un cuvânt viaţa socială cu complexitatea formelor şi directivelor ei intrinsece.

M. A. May rezumând[84]) sugestiile şi corolarele practice pe care le poate da ştiinţa psihologică tuturor celor interesaţi în educaţia caracterului, le reduce la următoarele:

Pentru părinţi :

1. Este mai probabil că copilul cel mai mare îşi va forma defecte de caracter mai frecvent decât cel mai tânăr.

2. Neînţelegerile părinteşti şi indulgenţa părinţilor în apucăturile dubioase ale copiilor sunt strâns conexate de delicvenţa acestora.

[84]) M, A. May: What Science offers on Character Education, în *Building Character* (Symposion). Chicago Univ. Press. 1928. p. 8—45. (Punctele sunt date în traducere liberă).

3. Disciplina defectuoasă în casă, fie că e prea severă fie că e prea îngăduitoare, se repercutează în caracterul copiilor.

4. Camarazii, partnerii de joc şi prietenii copilului au o influenţă importantă — nedeterminată însă obiectiv — asupra idealelor, atitudinilor şi conduitei sale.

5. Se crede — dar nu este încă probat — că atitudinile şi obişnuinţele fixate înainte de vârsta de cinci ani rămân relativ permanente şi că servesc ca bază a caracterului.

Pentru profesori şi conducători:

6. Relaţiile profesorilor-educatori şi ale conducătorilor cu copilul trebue să fie întotdeauna prieteneşti şi cooperative. Ele trebue să se apropie de cele ce există între vânzător şi cumpărător şi să se îndepărteze cât mai mult de cele dintre stăpân şi sclav.

7. Conduita copilului în şcoală şi atitudinea lui faţă de şcoală este, într'o largă măsură, dependentă de morala generală a şcoalei şi a grupurilor cărora aparţine. Codul etic nescris al acestora este foarte puternic.

8. Educaţia caracterului nu rezultă dintr'un curs de morală şi maniere, adaus programului şcolar, nici din citirea zilnică alor 10 versete din Scriptură. Pentruca aceasta să se producă, e nevoe de o reorganizare radicală şi fundamentală nu numai a programului şcolar, ci a întregei ordini a activităţilor şcolare, atât în cadrul programului cât şi în afara lui.

Pentru cei interesaţi:

9. Conduita este mai direct în relaţie cu motivele, atitudinile, emoţiile şi dorinţele individuale decât cu cunoştinţele sau cu discriminarea etică.

10. Conduita pare a fi determinată mai mult de natura situaţiei şi de circumstanţele ei prezente, decât de posedarea unei trăsături sau facultăţi.

11. Dacă un copil e prins că fură, minte ori înşeală, — un singur act în şi prin sine nu este un indice al caracterului său.

Aceste adevăruri, la care se pot fireşte adăuga multe alte, derivă din cercetările experimentale asupra caracterului făcute de May şi Hartshorne.

Formarea caracterului, sau mai precis, dirijarea formării lui, prezintă dificultăţi enorme cu atât mai mult cu cât el nu se poate învăţa în sensul în care se învaţă o poesie sau o lecţie de latină. El nu se poate peste tot învăţa. Nici o structură sau dimensiune psihică nu este însă mai aproape de individualitatea noastră proprie, de resorturile ei ultime de activitate, de aspiraţiile şi poziţia ei în viaţă, decât temperamentul şi caracterul. Cunoştinţele şi chiar nivelul intelectual sunt şi nu sunt caracterizante pentru ins; pentru a-i vedea poziţia şi atitudinea sa faţă de viaţă trebue să prindem componentele structurii caracterului şi temperamentului său.

In ce măsură și cum putem interveni în procesul de formare al caracterului?

Menținându-ne în cadrul evoluției psihice normale — evoluția anormală implicând alte forme de tratare și educație — vom încerca să statornicim mijloacele cu ajutorul cărora putem influența ciclul evoluției caracterului, în vederea integrării persoanei în atmosfera culturală a ambianței. Pentru aceasta se impune să fixăm procedeele de control a tendințelor, de stimulare a eului, de formare a sentimentelor și de înjghebare a unei concepții despre lume și viață.

A) **Metode generale: controlul tendințelor.** - Intâia etapă — de o importanță covârșitoare însă prea ades neglijată — în formarea caracterului, este fără îndoială controlul și dirijarea metodică a tendințelor în vederea spiritualizării și socializării lor. Cum pot fi controlate tendințele pentru a înlătura efectul desintegrator și anarhic al unor tendințe prea puternice și cum putem promova manifestarea tendințelor necesare adaptării, însă reduse în intensitate? — *Prin acțiune pozitiv-încurajantă față de tendințele slabe și negativ-descurajantă față de tendințele puternice, aflătoare în dispoziția nativă a individualității* [85].

Desvoltarea anarhică și prea pronunțată a unei tendințe naturale, necanalizate în direcția promovării normelor și valorilor sociale, unilateralizează psihicul și îl pune în conflict cu mediul. Unilateralizarea este posibilă și în direcția opusă, a inferiorității, datorită unor tendințe de intensitate redusă, care îngreuiază adaptarea socială. In primul caz, individualitatea poate deveni pradă ambițiilor deșarte, libertinajului, etc., căutând toate mijloacele care îi asigură satisfacerea acestor tendințe (de obicei prin încorporarea însușirilor negative ale caracterului), iar în al doilea, compensarea tendinței slabe se va face prin uzul aceloraşi procedee.

Controlul tendințelor este o operație extrem de dificilă ce presupune cunoașterea temeinică a psihicului copilului în etapele lui evolutive și considerarea — pentru fiecare ins în parte — a împrejurărilor speciale în care i s'a desvoltat și i se desvoltă viața. Normele principiale trebue mânuite cu cea mai mare prudență dela caz la caz, — trebue, prin alți termeni, *individualizate.*

Premisa de bază, dela care am plecat, ne silește să înlăturam o obiecție ce s'ar putea ivi. Anume: nu cumva acțiunea de descurajare este identică cu „refularea" freudiană și, în acest caz, în loc să modelăm și să echilibrăm structura tendințelor, creiem dimpotrivă „complexe" care se găsesc la origina nevrozelor? Acțiunea descurajantă are astfel de procedee a căror menire este tocmai preîntâmpinarea apariției complexelor și favorizarea subli-

---

[85]) Cf. în această privință W. McDougall: Character and the Conduct of Life. London, Methuen, 1928.

mării în direcţia valorilor. Inlăturarea acumulării nesatisfacţiilor, care pot, în condiţii nefericite, să se actualizeze în nevroze, constitue un ţel hotărît în această acţiune. (E locul să relevăm că sistemul psihologic al lui S. Freud cuprinde o seamă de interpretări ce vor rămâne în Psihologie. Inconştientul, sublimarea şi transfertul, formarea complexelor în dependenţă de cenzura socială, etc., sunt instrumente admirabile pentru înţelegerea vieţii psihice ; noi nu acceptăm însă ideia că geneza caracterului e în erotica anală şi preferăm interpretarea mai largă dată de Murphy şi Jensen) [86].

1. Acţiunea de *încurajare* a tendinţelor slabe, conforme cu exigenţele mediului social, este posibilă prin punerea frecventă a persoanei în situaţii capabile să-i stimuleze şi promoveze aceste tendinţe. Dacă un copil posedă tendinţa curiozităţii într'un grad redus, nu se va uita nici o ocazie în stare să-i actualizeze această tendinţă. Mânia se va canaliza în special spre acele situaţii care deşteaptă revolta şi indignarea morală. Când un copil este deficient pe latura tendinţei gregare, se vor căuta toate acele împrejurări în care îşi poate da seamă de binefacerile vieţii în comun, de ajutorul mutual, de asistenţa reciprocă, etc. Totul trebue fireşte astfel organizat încât să fie amăsurat individualităţii copilului. Nu vom stimula tendinţa socială a unui elev de cl. IV-a primară prin expunerea... sindicalismului modern, nici prin atletism, ci prin jocuri colective, educaţie fizică ordonată şi în grup, participare la munci colective, etc. Un copil cu o puternică tendinţă de supunere, care se simte inferior şi care mai poate fi pe deasupra şi fricos, trebue mereu menajat, aprobat şi încurajat în acţiunile sale, prin stimularea eului şi prin încercarea de a-i forma o conştiinţă despre propria sa valoare. In acest chip vom avea un început de educaţie *pozitivă*, căci de obicei în această direcţie mediul social ţine prea puţin seamă de susceptibilităţile şi deficienţele personale.

2. Acţiunea de *descurajare* a tendinţelor puternice, care nelimitate în libertatea lor de manifestare pot desechilibra psihismul, se poate realiza prin mai multe procedee:

a) *Evitarea* ori şi cărei situaţii ce poate provoca manifestarea tendinţei puternice. Fricosul trebue ferit de situaţiile ce-i deslănţue frica. Dacă frica se repetă, ea îşi formează un complex imaginativ, chiar o atitudine generală, care e terenul potrivit pentru înflorirea superstiţiilor şi a tuturor credinţelor false. Un copil fricos nu trebue de ex. lăsat să doarmă singur sau să stea în anturajul acelora care îi provoacă frica imaginativă. Sunt lucruri pe care adultul le trece repede cu vederea, dar care au o semnificaţie profundă pentru viaţa copilului.

Procedeul evitării se întemeiază pe legea atrofierii tuturor tendinţelor

[86]) Cf. pag. 40—41.

şi conţinuturilor psihice prin ne uz. Uitarea e unul din strălucitele mijloace care atenuează intensitatea tendinţelor şi dorinţelor. In procesul de formare al „complexelor" nu e vorba de evitarea situaţiilor, ci dimpotrivă de apariţia lor frecventă. Complexul inferiorităţii se formează în nemijlocită dependenţă de situaţiile umilitoare (familiare sau extrafamiliare), iar complexele sexuale apar datorita faptului că tendinţa are mereu în faţă situaţii prin care s'ar putea satisface şi care îi sunt inaccesibile din cauza restricţiunilor sau „cenzurei" mediului social.

b) Favorizarea *apariţiei tendinţelor contrare*, compensatoare, prin procedeul încurajării.

c) *Verbalizarea şi desvoltarea puterii de stăpânire*. Mărturisirea (orală ori scrisă), mai ales atunci când are la bază o sinceritate deplină, e unul din întâile posibilităţi de eliberare — cu înaintarea în vârstă — de sub tirania tendinţelor prea intense. Prin *expresie* omul a devenit stăpânul destinelor sale. Orice impulsiune ori trăire interioară îşi pierde din intensitate prin expresie, se obiectivează oarecum şi atunci când ea întâlneşte şi înţelegerea necesară, evită conflicte interne dureroase. Câte drame nu se petrec în psihicul copiilor din cauză că aceştia n'au tăria şi educaţia de a face mărturisiri asupra pornirilor lor nici părinţilor, nici rudelor şi numai rareori prietenilor vârstnici, care n'au încă maturitatea de gândire spre a-i înţelege. Din acest motiv sublimarea şi în general refugiul în mrejele ficţiunii şi imaginativului sunt inevitabile. In ori şi ce caz dacă ţinem seamă de consecinţele psihice ale mărturisirii şi verbalizării, trebue să le promovăm cât mai mult şi să nu le însoţim de pedepse.

Desvoltarea puterii de stăpânire — prin intervenţia indirectă a inteligenţei şi voinţei — e un alt mijloc care, pe trepte de evoluţie mai înaintate, poate avea rezultate pozitive în controlul tendinţelor. Prevederea urmărilor ce le poate avea o acţiune determinată de o tendinţă puternică şi intervenţia voinţei pentru promovarea unei tendinţe compensatoare pot normaliza tendinţa şi pot atenua atracţia plăcerilor visate. O tendinţă violentă se spiritualizează prin intelectualizare şi se încadrează în anume complexe emotive superioare, care-i anihilează brutalitatea primitivă de manifestare.

d) Sunt cazuri, în deosebi atunci când tendinţa e evoluată şi dublată de un complex imaginativ (datorită căruia individul trăeşte pe plan imaginar dorinţe violente nesatisfăcute în legătură cu acea tendinţă, supraestimând valoarea nu numai a situaţiei în stare să-i satisfacă dorinţa, ci şi a satisfacţiilor de care se crede frustrat), în care uzul frecvent sau *familiarizarea* insului cu situaţia ce i-a creiat complexul imaginativ poate avea rezultate satisfăcătoare.

e) *Ironizarea*. Râsul — mijloc admirabil în menţinerea disciplinei sociale — poate fi utilizat, într'o oarecare măsură, cu succes şi în educaţia

tendinţelor. O tendinţă prea puternică, ironizată în manifestările ei de către ambianţă, poate fi inhibată pozitiv prin participarea efortului voluntar dirijat de sentimentul valorii personale. Bine înţeles că acest procedeu trebue întrebuinţat cu cea mai mare prudenţă pentru a nu da naştere resentimentelor. E potrivit ca ironizarea să ia o formă indirectă (de comedizare a situaţiilor în care se manifestă tendinţa violentă).

f) Un mijloc mai dificil, însă cu mari sorţi de reuşită, este asocierea situaţiei ce deşteaptă tendinţa puternică cu situaţii care provoacă un răspuns favorabil şi adecuat din partea organismului. E procedeul *re-condiţionării*, — după denumirea lui May. Reacţiunile emoţionale şi tendenţionale sunt condiţionate în experienţa personală prin stabilirea unei conexiuni directe (de minimă rezistenţă nervoasă) între tendinţă şi situaţie. Această condiţionare a răspunsului faţă de o situaţie poate fi *re-condiţionată* prin încorporarea acelei situaţii în configuraţia altei situaţii faţă de care reacţiunea individuală e în conformitate cu exigenţele noastre educative Acest proces e o fază mai complicată a aşa numitului reflex condiţional (v. Introducerea).

Experimentele de acest fel, aplicate materialului uman, sunt foarte reduse şi, din acest motiv, nu se pot încă stabili norme practice precise de urmat. Ele pot fi însă compensate prin perspicacitatea pedagogică a educatorului.

Schiţarea separată a metodelor de încurajare şi descurajare nu implică succesiune în aplicare, ci mai curând concomitenţă. Odată cu încurajarea unor tendinţe e necesar să se descurajeze altele.

Utilizarea unuia sau altuia, ori a mai multor mijloace în cazul aceleaşi tendinţe, rămâne o chestiune legată de specificul individualităţii fiecăruia, iar aplicarea lor adecuată, pentru fiecare ins în parte, e în funcţie de arta educatorului.

Se pare că în educaţia tendinţelor frica trebue pe cât posibil înlăturată, deşi în unele cazuri excepţionale ea poate aduce ameliorări în comportare. E vorba însă numai de frica determinată de imaginea pedepsei fizice.

B) **Metode speciale: formarea eului, sentimentelor şi concepţiei de viaţă.** Concomitent cu dirijarea armonică a tendinţelor, educaţia caracterului presupune stimularea eului, generalizarea efortului voluntar, formarea sentimentelor şi schiţarea unei concepţii despre lume şi viaţă, care să alimenteze orizontul cognitiv al conduitei.

In acest domeniu există o mulţime de metode aplicate fie în şcoală, fie în organizaţiile a căror ţintă o formează educaţia etică şi socială a tineretului. Hartshorne, în lucrarea citată, le sistematizează în următoarele:

1. *Disciplina*, metodă veche cât e lumea, utilizabilă şi în dresajul animalelor, consistă în statornicirea unui complex de norme obiective impuse

ca motive de acţiune. Aprobarea şi lauda, blamul şi pedeapsa sunt cele două feţe ale disciplinei. Dacă fondul disciplinei este supunerea faţă de superiori, ea nu poate constitui fireşte mijlocul cel mai eficace în educaţie, căci nici cei care cred că vor putea remedia neajunsurile formaţiei tineretului prin disciplină nu lămuresc procesul prin care constrângerile externe-negative se pot transforma în constrângeri interne. Supunerea oarbă unei discipline impuse în loc să promoveze eul şi efortul voluntar, îl anihilează.

2. *Incercarea şi veghea.* O metodă veche, ce derivă din disciplină, era punerea inşilor — în special a celor ce urmau să devină conducători — în faţa marilor „încercări" şi „vegheri". Nopţi în singurătate, printre sălbateci, 40 de zile de izolare, etc., erau considerate ca împrejurările cele mai fericite pentru purificarea şi „elevaţiunea" spiritului şi caracterului. In ce măsură, remarcă Hartshorne, dispoziţia sufletească, care a îngăduit inşilor să treacă peste aceste grele încercări, i-a ridicat la trepte superioare de comportare şi mai ales i-a făcut să-şi conformeze conduita ulterioară acestei dispoziţii, e o problemă greu de rezolvat.

In scurgerea timpului, nopţile de veghe în pădure sau printre sălbateci au fost înlocuite cu nopţile în faţa altarului sau a vegherii solitare în mănăstiri.

3. *Ceremonia.* In ceremonie — metodă ce se întâlneşte pe o treaptă mai avansată a culturii — se celebrează, de întreaga comunitate, comportarea dorită. Copiii, prin participare la ceremonii, îşi vor însuşi — după opinia celor care promovează această metodă — trăirile afective superioare, necesare pentru conduita lor faţă de comunitate. Problema însă iresolvabilă ce se pune în legătură cu această metodă, e după Hartshorne, următoarea: Cum se poate substitui (transfertul fiind exclus) acţiunea individuală unei emoţii colective, chiar şi în cazul când am avea certitudinea că această emoţie e de cea mai superioară calitate etică?

4. *Povestirea.* Povestirea, care a început probabil ca un acompaniament verbal al ceremoniilor, a devenit independentă în mituri, legende, etc. în care s'a acumulat înţelepciunea etică a vremurilor.

Povestirile morale sunt ele determinante, prin sine, ale caracterului? E ştiut că odată cu înaintarea în vârstă disociaţia dintre cuvânt şi acţiune creşte, încât în cele din urmă conceptele formează o lume de abstracţiuni, suprapusă celei reale, în stare să creeze satisfacţii pe plan imaginar fără efort şi încercare. „Povestirea, privită în sine, este un instrument periculos şi probabil că a făcut mai mult rău decât bine atunci când e folosită ca mijloc în educaţia morală, pentrucă ea a provocat năzuinţa, particulară omului, de a favoriza imaginaţia în dauna conduitei sale . . ." [87]).

[87]) H. Hartshorne: Op. cit. p. 13.

5. *Legea* codifică sau face explicită judecata morală prin indicarea şi aplicarea de pedepse celor ce contravin obiceiurilor stabilite. Legea depinde însă de mediul în care este aplicată şi e cu totul ineficace atunci când e vorba de controlul vieţii private a omului. „Legea, scrie Hartshorne, fără educaţia continuă a opiniei publice pentru a o menţine, devine mai curând o ocazie de imoralitate decât un isvor al moralităţii“ [88]).

6. *Exortaţia.* Incurajarea şi argumentarea verbală în vederea dirijării comportării spre acţiunile etice, prin analiza tipurilor de conduită (istorice, biblice, etc.), este foarte des folosită în educaţie, atât de părinţi cât şi de pedagogi. „Insă, scrie Hartshorne, nu există absolut nici o conexiune între asemenea forme de control şi motivarea internă a propriei acţiuni pe care o legăm de obicei de caracter“.

7. *Jocul.* Chiar dacă jocul e o pregătire pentru viaţa de mai târziu, el nu rezolvă problema transfertului etic, — adecă e îndoelnic şi neprobat faptul că loialitatea şi persistenţa de ex., manifestate în situaţiile de joc, se transmit dela sine şi în restul activităţilor umane, sau e nevoe ca ele să fie învăţate şi în nouile situaţii.

8—11. Acestor metode se adaugă apoi *sfatul* şi *igiena mintală, propaganda, discuţia* (între tineri şi adulţi), şi *practica* (executarea unor acţiuni reale, selecţionate şi impuse de adulţi).

12. In sfârşit, ultima metodă, viu susţinută de Hartshorne, este *participarea.* La caracter se poate ajunge prin participarea directă şi activă a copiilor la acţiunile şi activităţile generale ale adulţilor şi ale celorlalţi copii.

In concluzie, Hartshorne scrie următoarele: „Diciplina produce conformism, nu cooperaţie. Incercarea şi veghea pot fi efective ca porţi de intrare în grup, dar ele nu pot produce prin sine abilitatea şi motivele participării sociale. Ceremonia şi povestirea sunt substitute ale acţiunii, nu acţiune. Legea, ca şi disciplina, poate impune indivizilor convenţiile comune. Exortaţia, dacă reuşeşte, face ca şi legea, individul tributar voinţei sau standardului extern. Jocul rămâne joc, — cu toate că poate fi, în cele din urmă, ultimul scop al vieţii; el nu poate fi însă sub nici un motiv şcoala vieţii de azi. Prin sfat şi prin metodele de igienă mintală, persoana poate fi mai bine adaptată grupului său. Acest lucru nu este însă suficient . . .

Propaganda, ca şi exortaţia, atinge conduita nu raţiunea, şi metodele ei sunt în directă opoziţie cu cele care încearcă să angajeze cooperarea întregei persoane. Propaganda este un parazit care distruge şi produce victime printre cei cari o înghit. Discuţia este o trăsătură vitală a funcţionării, însă vorba nu e faptă. Nici practica fără înţelegere nu este mai bună decât cunoştinţa fără acţiuni. Singură participarea oferă imaginea complectă a condiţiilor în care caracterul se poate desvolta inteligibil“ [89]).

[88]) H. HARTSHORNE: Op. cit. p. 14.
[89]) H. HARTSHORNE: Op. cit. p. 247—248.

Fără îndoială că metoda *participării active* a şcolarilor în viaţă este un reflex al concepţiei filosofice dinamice şi plurale a contemporanului. Ea se impune şi se va impune din ce în ce mai mult. Inceputurile fericite făcute de şcoala activă în domeniul instrucţiei, vor trebui complectate cu activismul educativ. Moralitatea suprema n'a existat, nu există, ci se va realiza treptat prin efortul continuu şi conştient al tuturora. Eticul e o dimensiune a *dinamismului* practic al vieţii şi nu o coordonată a imaginaţiei. Caracterul, susţine Hartshorne, rezultă din realitatea relaţiilor şi comportării personale în viaţă. Viaţa în manifestarea şi în formele ei reale, concretizate în diversele comunităţi şi societăţi, ne face să ne dăm seamă nu numai de limita puterilor şi năzuinţelor noastre, ci şi de direcţiile în care activitatea eului conştient poate atinge realizări efective.

Cum se poate realiza această participare? E fireşte o chestiune centrală a Pedagogiei. Credem totuşi necesară o exemplificare. Iată un exemplu dat de Collings referitor la participarea socială a copiilor la opera sanitară:

Intr'o clasă lipseşte un elev. Clasa se întreabă de soarta lui, care îi preocupă. Din nefericire se află bolnav de febră tifoidă. Interesându-se mai de aproape, clasa descoperă că în fiecare an un membru al acelei familii se îmbolnăveşte de febră tifoidă. Se caută cauzele: lapte, persoane, muşte. Se stabileşte că muştele sunt de vină. Aci începe opera constructivă: se fac omorâtoare de muşte, etc. La fel se procedează şi cu alte boale, încât la sfârşitul unui an copiii dobândesc nu numai cunoştinţe despre boli ci au participat activ şi la asistenţa sanitară publică.

Că ulterior noi venim şi relevăm elementul etic al acestor acţiuni (altruism, spirit de jertfă, abnegaţie, etc.), e o datorie uşoară şi necesară pentru luminarea conduitei. Copilul însă a îmbrăcat toate aceste concepte abstracte în haina *vie* a comportării integrale şi a participat activ la funcţiunile sociale.

IV.

CARACTERUL, ŞCOALA ŞI CULTURA

Formarea caracterului este în strânsă dependenţă de scopul sau idealul educaţiei. Pentru definirea acestuia din urmă suntem nevoiţi să depăşim tărâmul strict psihologic.

Idealul educativ, imagine desăvârşită a fiinţei şi rosturilor omului, e chintesenţa spirituală a unei epoci, la elaborarea căruia participă în deosebi etica, sociologia şi filosofia. El este, prin alţi termeni şi în mod general, în directă conexiune de concepţiile globale despre om şi lume, despre valoarea şi destinul existenţii.

Omul clasic, elen sau roman, integrat organic în unitatea cosmică (avem în vedere faza maturităţii clasicismului), înconjurat de o lume supranaturală făurită după chipul şi asemănarea sa, unitar în fiinţa sa spirituală, avea alt ideal educativ decât omul erei judeo-creştine, decăzut din starea paradisiacă în urma păcatului adamic. Raportul de participare intimă şi pozitivă a elenului la raţiunea universală devine în creştinism supuşenie şi umilinţă faţă de Creator. In mentalitatea clasic-elenică spiritualitatea îşi ondula pulsaţiile până departe în liniile armonioase ale corpului, în vreme ce în creştinism discrepanţa corp-spirit devine catastrofală. Expansiunea vieţii spirituale din clasic devine rugă şi înăbuşire în creştinism. Cultul virtuţilor civice, al frumuseţii fizice şi integrităţii psihice face loc, din ce în ce mai mult, cultului umilinţei, solitudinii şi renunţării. Filosoful şi eroul — pietre de hotar în climatul spiritual al clasicismului — trec în umbră pentru a apărea pe întâiul plan pustnicul, preotul şi călugărul. Acţiunea integratoare a gândirii platoniciene este învinsă de noua mistică creştină. Ieşind din cercul staticului şi al prezentului, omul concepţiei creştine devine istoric prin devenirea sa pământeană.

Reacţiunea umanistă a Renaşterii reînvie temporar idealurile antichităţii, — şcolile însă, inspirate de imaginea creştină despre om, persistă cu predominanţă până în inima timpurilor moderne.

Dacă la începutul filosofiei moderne lumea omenească mai era separată de restul vieţuitoarelor, considerându-se omul ca un privilegiat al naturii, — veacul al 19-lea aduce o nouă concepţie despre om, datorită progresului realizat de ştiinţele biologice. Omul trebue integrat în ordinea naturală a Vieţii,

chiar şi atunci când — ne gândim la bergsonism — îl considerăm ca purtătorul celor din urmă şi celor mai mari năzuinţe ale naturii. Participarea la viaţă a omului apare — prin prisma biologiei evoluţioniste — ca o concentrare şi explozie superioară a virtualităţilor vitale de pe treptele inferioare. Suntem în ori şi ce caz legaţi mai puternic de pământ decât de o pretinsă raţiune universală. Paradisul e în viitor, nu în trecut. El nu este dat ca atare, nici n'am fost frustraţi de el, ci îl putem realiza sau putem tinde spre realizarea lui.

Noua încredere în sine a omului şi-a găsit expresie în complicarea enormă a vieţii sociale prin urbanism şi industrialism, consecinţe a uriaşei desvoltări tehnologice. Idealul omului modern, cu toată specializarea şi mecanizarea, a rămas — probabil transmis ca dispoziţie latentă din clasicism — tot *personalitatea* în armonie cu sine şi cu lumea.

In evoluţia sistemelor etice întâlnim de asemenea diversitate de curente şi atitudini normative. Evident că privind lucrurile comparativ, trebue să recunoaştem — după cum remarcă cu multă pătrundere dl. I. Petrovici — că nici un sistem nu s'a putut ridica la înălţimea etică a creştinismului. Dar ce procent reprezintă creştinismul în mentalitatea şi mai ales în conduita Europei contemporane? Apoi: In ce măsură şi prin ce mijloace se poate transforma individualitatea omenească spre a realiza valorile ideale ale creştinismului?

Problema educabilităţii, adecă stabilirea naturii originare a omului şi a putinţelor de modificare ale acesteia, constitue obiectul propriu al Psihologiei educaţiei. Această disciplină ne arată *ce*, *cum* şi *cât* se poate modifica în structura ereditară a vieţii psihice. Imaginaţia, scrie R. Pintner, poate concepe indivizi echipaţi cu mecanisme de radio-recepţie şi radio-emisiune, dar bunul simţ ştie că educaţia nu poate efectua astfel de modificări... Noi dorim, scrie acelaşi psiholog, să facem pe toţi copiii inteligenţi şi să-i instruim ca să atingă un coeficient de inteligenţă de 150, însă ştim că e imposibil. Va fi nevoe ca şi în domeniul educaţiei caracterului să plecăm dela cunoaşterea adevăratelor ei temelii psihologice, spre a fi siguri de eficacitatea şi soliditatea construcţiilor noastre. Idealul, oricât ar fi de superior, rămâne o creaţie imaginară atâta vreme cât realităţile psihologice nu se pot apropia de el.

In sfârşit, sociologia ne învaţă că şcoala este o instituţie creiată în, prin şi mai ales *pentru* societate. Solipsismul, ca normă de viaţă, este nu numai un punct de vedere etic unilateral, dar în contradicţie evidentă cu evoluţia vieţii şi a culturii. Detaşarea aparentă de viaţa socială — în unele personalităţi — este în fapt o adâncire a virtualităţilor vieţii, o lărgire a orizontului spiritual în aşa fel încât să oglindească în sine o lume mai bună,

mai adevărată şi mai frumoasă. *Diferenţierea* în evoluţia biologică şi socială a mers mână în mână cu *co-operarea.*

Din aceste isvoare principale (Etică, Filosofie, Sociologie şi Psihologie) decurg în mod normal principiile de organizare programatică a învăţământului şi şcoalei, organizare care formează câmpul de activitate al Pedagogiei.

Intinderea problemei nu ne îngădue să arătăm preferinţe pentru un ideal sau altul de viaţă. Căci dacă am încerca să facem acest lucru, am năzui să scoatem în evidenţă un ideal de viaţă similar cu cel al omului clasic (armonic şi integru), sau un ideal identic în formă cu al clasicului însă dinamizat prin conţinutul interior al vieţii contemporane.

Ce reprezintă şcoala pentru educaţia caracterului? Aşa cum se execută programele noastre şcolare, ele promovează numai aspectul de *instrucţie* al învăţământului, — sub raport *educativ* elevul rămânând sub dependenţa mediului familiar, a asociaţiilor din care face parte, a prietenilor şi a ocupaţiilor din timpul liber. Cunoştinţele chiar şi atunci când sunt predate după cea mai activistă metodă nu afectează esenţial conduita. Viaţa socială, imensul laborator de formare al caracterelor, rămâne pentru elevi o zonă necunoscută prin şcoala existentă, — spre a fi totuşi explorată, uneori pe furiş, în prietenii, în ceeace vede în familie şi în activităţile din timpul liber.

Pentru a favoriza şi educaţia caracterului, şcoala trebue să se apropie cât mai mult posibil de realităţile şi cultura românească. Dacă diferenţierea socială datorită imensei specializări a timpului nestru este evidentă, nu trebue să se uite niciodată că rădăcinile etice ale omului sunt în climatul cultural al comunităţii în care s'a născut.

Conţinutul caracterului este determinat de conţinutul culturii în care s'a zămislit. Organicitatea culturii se reflectă în consistenţa, unitatea şi armonia caracterelor. Că uneori dispoziţiile înăscute se pot desvolta în aşa chip, încât să atingă creaţiuni superioare, prin specializare, fără a trece prin planul caracterului, e un fapt ce se întâlneşte la unele personalităţi, dar care nu poate constitui un îndreptar pentru toată lumea. Viziunea şi creaţia estetică a unui Oscar Wilde ne procură încântări superioare, însă ne întrebăm ce s'ar întâmpla dacă la un moment dat toţi tinerii noştri i-ar lua viaţa drept normă de conduită?

Desvoltarea armonică, prin stimularea tuturor energiilor şi dispoziţiilor personale ale tineretului, nu se poate concepe decât prin integrarea lui în ritmul de viaţă al unei culturi, prin înrădăcinarea lui în spiritul şi creaţiile proprii ale unei comunităţi.

Planul psihic al caracterului corespunde treptei reprezentate de cultură în plan social, iar integrare în societate însemnează în acelaşi timp şi integrare în cultură.

Ceeace numim cultură și civilizație constitue numai supremul instrument de adaptare al omului în fața realităților înconjurătoare. Din acest punct de vedere, cultura nu e nici lux, nici inutilitate, ci unicul mijloc prin care omul devine om. In al doilea rând, cultura e, în esență, o proectare și obiectivare a virtualităților vieții, obiectivări instituționalizate în societate. Posibilitățile de cunoaștere s'au obiectivat în științe, virtualitățile afective ale simțirii se oglindesc în arte, iar voința s'a proectat și realizat prin etică și știința practic-aplicată. In al treilea rând, dacă privim cultura sintetic și sub unghiu istoric, ne dăm seamă că ea reprezintă obiectivarea unității de cunoaștere, simțire și acțiune a unei națiuni. Din acest motiv, prin atingerea consistenței interioare pe treapta caracterului, armonia interiorului înglobează în sine armonia exterioară a valorilor culturale.

Desvoltarea și progresul ori și cărei culturi se reazămă pe echilibrul dintre statornicia caracterelor și eforturilor creatoare și inovatoare ale personalităților. Iar școala vieții pe care o dorim este școala organic concrescută cu realitățile, cultura și necesitățile ființei noastre naționale.

* * *

Intenția lucrării prezente, pe care o privim ca o introducere în studiul caracterului, a fost să sublinieze câteva din ideile esențiale privitoare la caracter, așa cum ele se întâlnesc în Psihologia contemporană, spre a le pune la îndemâna celor ce — poate — n'au avut răgazul necesar să răfoiască lucrările originale. In acest chip se vor limpezi, poate, multe puncte obscure încă în acțiunea noastră educativă. Ea a avut în același timp intenția ascunsă de a pune mai ales problema psihologiei caracterului, căci e știut că știința, în ultima analiză, pune mult mai multe probleme decât e în stare să le rezolve. Ați da seamă însă de întinderea unei probleme, de conexiunea ei cu realitatea faptelor, înseamnează nu numai a lărgi în mod considerabil orizontul cognitiv, ci și a întrevedea începutul și direcțiile de rezolvare.

INDICE DE AUTORI

BIBLIOGRAFIE

1. ADLER, A. Menschenkenntnis. Leipzig. Hirzel. 1929 (III-e Aufl.).
2. ADLER, A. Le Tempérament nerveux. (Tr. fr.) Paris. Payot. 1926.
3. ADLER, A. Studie über Minderwertigkeit von Organen. München. Bergmann. 1927.
4. ANTONESCU, G. G. Pedagogia generală. Bucureşti. Edit. Inst. Ped. Rom.
5. ANTONESCU, G. G. Educaţie şi Cultură. Bucureşti. Cultura Rom.
6. ANTONESCU, G. G. Doctrinele fundamentale ale Pedagogiei moderne. Bucureşti. C. Şcoalelor. 1927.
7. AUGIER, E. Mécanismes et Conscience. Paris Alcan. 1934.
8. BÜHLER, Ch. Kindheit und Jugend. Leipzig. Hirzel. 1931.
9. BÜHLER, K. Abriss der geistigen Entwicklung des Kindes. Leipzig. Meyer. 1925.
10. CONKLIN, E. G. L'Héredite et le Milieu. (Tr. fr.) Paris. Flammarion. 1920.
11. FREUD, S. Introduction à la Psychanalyse. (Tr. fr.) Paris. Payot. 1925.
12. FRÖBES, J. Lehrbuch der experimentellen Psychologie. I—II. Freiburg. Herder. 1920.
13. GABREA, I. I. Şcoala Creatoare. Bucureşti. C. Şcoalelor. 1927.
14. GEORGIADE, C. Psihologia Gândirii Copilului. Bucureşti. Soc. Rom. de Filosofie. 1934.
15. GESELL, A. Infancy and human Growth. N.-York. Macmillan. 1928.
16 GESELL, A. The Mental Growth of the Pre-School Child. N.-York. Macmillan. 1928.
17. HENNING, H. Ziele und Möglichkeiten der experimentellen Charakterforschung *Iahrb der Charakterologie*. 1939, VI, 213.
18. HARTSHORNE, H. Character in Human Relations. N.-Y, London. Scribner's Son. 1932.
19. HARTSHORNE, H., MAY, A. M. Studies in the Nature of Character: I. Studies in Deceit. N.-York. Macmillan. 1928.
20. HARTSHORNE, H., MAY. M. A, MALLER, J B. Studies in the Nature of Character: II. Studies in Service and Self-Control. N.-York. Macmillan. 1929.
21. HARTSHORNE, H., MAY, M. A., SCHUTTLEWORTH, F. K. Studies in the Nature of Character: III. Studies in the Organization of Character. N.-York. Macmillan. 1930.
22. JANET, P. La Force et la Faiblaisse Psychologique. Paris. Maloine. 1932.
23 JENNINGS, H. S. Das Verhalten der niederen Organismen. (Tr. germ.). Leipzig. Teubner. 1920.
24. JENNINGS, H. S. Vie et Mort. (Tr. fr.) Paris Alcan. 1927.
25. JENNINGS, H. S. The Biological Basis of Human Nature. London. Faber. 1930.
26. KERSCHENSTEINER, G. Charakterbegriff und Charakterbildung. Leipzig. 1923
27. KLAGES, L. Les Principes de la Caractérologie. (Tr. fr.) Paris. Alcan. 1930.

28. Kretschmer, E. La Structure du Corps et le Caractère. (Tr. fr.) Paris. Payot. 1930.
29. Kretschmer, E. Manuel théorique et pratique de Psychologie médicale. (Tr. fr.). Paris. Payot. 1927.
30. Lewin, K. Environmental Forces in Child Behavior, în *Murchison*: Handbook of Child Psychology. London. 1931.
31. Loeb, I. La Conception mécanique de la Vie. (Tr. fr.) Paris. Alcan.
32. MacDougall, W. Ueber die Bedeutung der Worte „Charakter" und „Persönlichkeit". *Charakter*. 1932, p. 119.
33. MacDougall, W. An Introduction to Social Psychology. London. Methuen. 1931.
34 MacDougall, W. Character and the Conduct of Life. London. Methuen. 1928.
35. MacDougall, W. The Energies of Man. London. Methuen. 1932.
36. Maller, J. B. General and Specific Factors in Character. *The Journ. of Soc. Psychol.* V-1934.
37. May, M. A. What Science offers on Character Education, în: *Building Character* Chicago. Univ. Press. 1928.
38 Mărgineanu, N. Psihologia Germană Contimporană. Cluj. C Rom. 1930
39. Müller-freienfels, R. Das Gefühls- und Willensleben. Leipzig. Bart. 1924.
40. Murphy, G., Jensen, Fr. Approach to Personality. N.-York. McCann. 1932.
41. Paulhan, F. Les Caractères. Paris. Alcan.
42. Pavlov, P. I. Les Réflexes Conditionnels. (Tr. fr.) Paris. Alcan. 1927.
43. Peters, W. Vererbung geistiger Eigenschaften und psychische Konstitution. Jena. Fischer. 1925.
44. Piaget, I. Le Langage et la Pensée chez l'Enfant. Paris. Neuchatel. 1923.
45. Piaget, I. La Représentation du monde chez l'Enfant. Paris. Alcan 1926.
46. Pintner, R. Educational Psychology. N. York. H. Holt. 1930.
47. Podach, E. Körper, Temperament und Character. Berlin. Ullstein. 1927.
48. Poyer, G. La Psychologie des Caractères, în G. Dumas: Traité de Psychologie, II. p. 574. Paris. Alcan. 1924.
49. Rădulescu-Motru, C. Curs de Psihologie. Bucureşti. C. Naţională. 1923
50. Rădulescu-Motru, C. Puterea Sufletească. Bucureşti. C. Şcoalelor. 1930.
51. Rădulescu-Motru, C. Personalismul Energetic. Bucureşti. C. Şcoalelor.
52. Ribot, Th. La Psychologie des Sentiments. Paris. Alcan. 1925 (12 ed.).
53. Roback, A. A. The Psychology of Character. London. Kegan. 1927.
54. Roback, A. A. Personality. Sci-art Publ. Cambridge. 1931.
55. Roback, A. A. Character and Inhibition, în Prince M.: Problems of Personality. N.-York. Harcourt. 1925.
56. Roşca, A. Psihologia Martorului. Ed. Inst. Psihol. Cluj. 1934.
57. Shand, A. F. The Foundations of Character. London. Macmillan. 1926.
58. Spearman, C. The Abilities of man. London. Macmillan. 1927.
59. Sperber, H. Todesgedanke und Lebensgestaltung. Wien-Leipzig. 1930.
60. Spranger, E. Lebensformen. Halle. Niemayer. 1928.
61. Spranger, E. Psychologie des Jugendalters. Leipzig. Meyer. 1926.
62. Ştefănescu-Goangă, F. Selecţiunea Capacităţilor şi Orientarea Profesională. Cluj. C. Românească 1929.
63. Ştefănescu-Goangă, F. Curs de psihologie Generală Experimentală. (Redactat în Institutul de Psihologie). Cluj.

64. STERN, W. Die Differenzielle Psychologie. (III Aufl). Leipzig. Barth. 1921.
65. STERN, W. Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig. Meyer. 1927.
66. STRATZ, C. H. Der Körper des Kindes und seine Pflege. Stuttgart. Enke. 1921.
67. THRASHER, Fr. The Gang. Chicago. 1927.
68. TODORANU, D. Psihologia Temperamentului. Cluj Edit. Inst. de Psihol 1932.
79. TUMLIRZ, O. Probleme der Charakterologie. Langensalza. Beyer. 1927.
70. VERNON, PH. E. The American vs. the German Methods of Approach to. the Study of Temperament and Personality. *Brit. Journ. of Psychology.* Gen. Section. 1933.
71. WALLON, H. Les Origines du Caractère chez l'Enfant. Paris. Boivin. 1934.
72. WEBB, E. Character and Intelligence. *Brit. Journ. of Psych. Mon Supl.* 1915.

* * *

Bibliografia cuprinde numai câteva din lucrările privitoare la Psihologia caracterului. Indicațiuni bibliografice se găsesc în fiecare din aceste lucrări. O bibliografie aproape completă — până la data apariției cărții — dă A. A. ROBACK în *A Bibliography of Character and Personality.* Sci-Art Publishers, 1927.

CUPRINSUL

ERRATA

Se va ceti:

Pag. 11, rândul 3 de jos în sus: *vieţii* în loc de „cieţii".
„ 11, „ 2 „ „ „ „ *cultură* în loc de „vultura".
„ 11, în notă, *Psychology* în loc de „Psyctoogy".
„ 15, rândul 1 de jos în sus: *organism* în loc de „organizat".
„ 15, „ 7 „ „ „ „ *eşti...eşti* „ „ „ „eşit", „eşit".
„ 15, „ 11 „ „ „ „ *îl* în loc de „o".
„ 21, „ 10 de sus în jos: *tendinţe* în loc de „endinţe".
„ 23, „ 13 „ „ „ „ *tot* în loc de „sistem".
„ 26, „ 2 „ „ „ „ *instinctive* în loc de „instictive".
„ 27, „ 3 „ „ „ „ *să se* în loc de „se se".
„ 33, „ 3 „ „ „ „ *impulsuri* în loc de „impulsur".
„ 33, „ 16 „ „ „ „ *în aşa fel* „ „ „ „aşa fel".
„ 40, „ 25 „ „ „ „ *spiritualiza* în loc de „spritualiza".
„ 58, „ 21 „ „ „ „ *a* în loc de „ai".
„ 63, „ 10 „ „ „ „ *personalitate* în loc de „personalitatea".
„ 66, „ 11 de jos în sus: *apariţia acestuia* în loc de „sapariţia acestuia".
„ 69, „ 20 „ „ „ „ *a* în loc de „al".
„ 70, „ 4 „ „ „ „ *aceasta* în loc de „acesta".
„ 71, „ 6 de sus în jos: *să* în loc de „că".
„ 80, „ 14 „ „ „ „ *supunere* în loc de supuşenie.